

T.C.
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

THEODERICH'İN "KUTSAL TOPRAKLARIN TASVİRİ" ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

EBÜLASLA FİDAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI

AĞUSTOS 2025
MALATYA

T.C.
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

THEODERICH'İN "KUTSAL TOPRAKLARIN TASVİRİ" ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

EBÜLASLA FİDAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI

AĞUSTOS 2025
MALATYA

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Theoderich’in “Kutsal Toprakların Tasviri” Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ebūlasla FİDAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

THEODERICH'İN “KUTSAL TOPRAKLARIN TASVİRİ” ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebûlasla FİDAN

Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

69+x sayfa

2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Songül DÜMLUPINAR ALİCAN

Bu tez, XII. yüzyılda Hristiyan bir seyyah olan Theoderich'in, Filistin ve kutsal mekânlara dair kendi gözlemleriyle birlikte başkalarından edindiği güvenilir bilgilere dayanan eserini dilimize kazandırmayı ve söz konusu mekânlara dair bireysel deneyimlerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. İncelediğimiz eser, Haçlı Seferleri dönemi ve sonrasını kapsayan bir süreci ele almakta olup, hac yolculukları sırasında karşılaşılan mimari yapıları ve bu yapıların öne çıkan özelliklerini detaylı bir şekilde betimlemektedir. Ayrıca, bölgede yaşayan Müslümanlar ve Doğu Hristiyanlarına dair gözlemler, eserde önemli bir yer tutmakta ve bu toplulukların dini, kültürel yaşamlarına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Eser, Kudüs'ün coğrafyasını, şehrin surlarıyla birlikte iç ve dışındaki kutsal mekânların çevresini coğrafi, dini ve ticari açılarından kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Müellifin, bizzat şahit olduğu gözlemler aracılığıyla aktardığı bilgiler, eserin yazılma amacını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Gözleme dayalı bir yaklaşım benimseyen müellif, bu sayede eserin tarihsel ve kültürel önemini pekiştirmekte ve Kudüs'ün farklı yönlerine dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER: Theoderich, Kudüs, Kutsal Topraklar, Hac Gezileri, Haçlılar.

ABSTRACT

Yüksek Lisans Tezi

THEODERICH'İN “KUTSAL TOPRAKLARIN TASVİRİ” ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebūlasla FİDAN

Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

69+x pages

2025

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Songül DUMLUPINAR ALİCAN

This thesis aims to translate into our language the work of Theoderich, a 12th-century Christian traveler, which is based both on his own observations of Palestine and the holy places, and on reliable information obtained from others, and to conduct an in-depth analysis of his personal experiences regarding these sites. The work under examination covers the period of the Crusades and the years that followed, providing detailed descriptions of architectural structures encountered during pilgrimage journeys, along with their prominent features. In addition, the text devotes considerable attention to observations about the Muslims and Eastern Christians living in the region, offering valuable insights into the religious and cultural lives of these communities. The work offers a comprehensive account of the geography of Jerusalem, including the city walls and the surroundings of the sacred sites both within and outside the city, from geographical, religious, and commercial perspectives. The information conveyed through the author's firsthand observations clearly reveals the purpose behind the composition of the text. By adopting an observational approach, the author reinforces the historical and cultural significance of the work and provides a deep understanding of the various dimensions of Jerusalem.

KEYWORDS: Theoderich, Jerusalem, Holy land, Pilgrimages, Crusaders

ÖNSÖZ

Orta Çağ Avrupa'sının zihin dünyasında şekillenen “Kutsal Topraklar” imgesi, yalnızca bir coğrafyadan ibaret değildir. Kudüs başta olmak üzere Filistin toprakları, inançların, umutların, yitirilmiş yurtların ve yeniden fethedilmek istenen anlam dünyasının merkezinde yer almaktadır. Bu anlamda, tarihsel ve kültürel açıdan Kudüs, Batılı seyyahların ve hacıların gözünde sürekli yeniden inşa edilen bir sembol haline gelmiştir. XI. yüzyılda kaleme alınan Theoderich'in “Libellus de Locis Sanctis” adlı eseri, dönemin zihniyet dünyasını yansıtmakla kalmayıp, Doğu ile Batı arasındaki ilişkinin izlerini de taşımaktadır.

Çalışmamız, doğrudan Kudüs'e ithaf edilmiş olup şehrin hem tarihî hem de coğrafi yapısına dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Eser, Haçlı Seferleri öncesinden başlayarak sonraki dönemlere uzanan tarihsel süreci ele almaktadır. Müellif olan Theoderich'in hac yolculuğu sırasında karşılaştığı mimarî yapılara dair dikkat çekici gözlemler aktarılmaktadır. Ayrıca bölgede yaşayan Müslümanlar ile Doğu Hristiyanlarının toplumsal ve dinî yaşamlarına ilişkin izlenimlere de yer verilmiştir. Eserde, özellikle Hristiyan inancında kutsiyet atfedilen mekanlara dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiş; bu yerlerin tarihsel, dinî ve mimarî özellikleri, hacıların bakış açısından aktarılmıştır. Bu bağlamda, Hristiyan hac geleneğinde önemli bir yere sahip olan kutsal mekanların anlatımı, eserin dikkat çeken yönlerinden birini oluşturmaktadır. 1170- 1172 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu eserin tercümesiyle, Kudüs'ün tarihî ve coğrafi yapısına dair bilgi birikimine katkı sağlanması ve özellikle Hristiyan hac geleneği çerçevesinde kutsal mekanlara yönelik seyahatlerin daha iyi anlaşılmasına bir zemin oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana yol gösteren ve yanımda olan birçok insanın emeği var. Bu nedenle öncelikle her zaman yanımda olan, beni anlayış ve sabırla motive eden ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen, varlıklarıyla güç bulduğum aileme teşekkür ederim.

Son olarak tez sürecim boyunca değerli tavsiyeleri ve tecrübesiyle beni her aşamada yönlendiren, sorularımı sabırla yanıtlayan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Songül DUMLUPINAR ALİCAN'a, lisans eğitimimden itibaren üzerimde emeği büyük olan, değerli fikirleriyle ilham olan

ve akademik gelişimime katkı sağlayan çok değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ALİCAN'a ve tezimin hazırlanmasında göstermiş olduğu dikkatli değerlendirmeler ve yönlendirici önerileriyle çalışmama katkı sunan Arş. Gör. Özcan EVRENSEL'e teşekkür ederim.

Son olarak, bu çalışmanın Kudüs ve kutsal topraklara dair yapılan akademik araştırmalara küçük de olsa bir katkı sağlamasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ	1
2. THEODERİCH	3
2.1. Hayatı	3
2.2. Eserleri.....	4
3. KUTSAL YERLER HAKKINDA THEODERICH TARAFINDAN YAZILAN KÜÇÜK KİTAP BURADA BAŞLIYOR.....	6
3.1. Kutsal Toprakların Yıkımı ve İsimlerinin Değiştirilmesi	6
3.2. Yahudiye	7
3.3. Kudüs-Yehoşafat ve Hinnom Vadileri-Sevinç Dağı-Yehoşafat Mezarı- Kutsal Şehrin Konumu; Tahkimatları, Kapıları, Sokakları, Evleri, Sarnıçları, Ormanı.....	8
3.4. Davut Kalesi - Sion ve Moriah Dağları-Aceldama Tarlası -Sion Dağı-Pilatus Evi-Antonia	10
3.5. Kutsal Kabir Kilisesi; İlk Olarak Onun Şapeli	11
3.6. Kilise veya Bizatihi Kubbeli Yapı.....	14
3.7. Rahipler Korosu	14
3.8. Kutsal Ateş	16
3.9. Azize Meryem ve Kutsal Haç Şapelleri-Efendimizin Hapsi-Aziz Nikolaos'un Sunağı-Manastıra Açılan Kapı	17
3.10. Azize Helena Şapeli-Haçın Bulunduğu Mağara	18
3.11. Kırbaçlama Şapeli-Dük Godfrey ve Kudüs Krallarının Mezarı-Çan Kulesinin Altındaki Şapel-Vaftizci Yahya Şapeli ve Çevresi	18

3.12. Calvary Dağı-Golgota'nın Önündeki Dış Dehliz-Çarmıha Gerilme Şapeli- Calvary Şapeli-Kilisenin Kapısı	19
3.13. Üç Meryem Şapeli-Ermeniler Şapeli-Başka Bir Küçük Şapel-Sokak ve Pazar-Vaftizci Yuhanna Kilisesi ve Hastanesi-Büyük Meryem Kilisesi-Latin Meryem Kilisesi	21
3.14. Efendinin Tapınağı: Avlu, Merdivenler-Yeraltı Mağarası-Büyük Havuz- Evler-Bahçeler-Azize Meryem Okulu-Büyük Kaya-Rahiplerin Manastırı ve Toplantı Binaları ve Diğer Havuzlar	23
3.15. Tapınağın Tasviri: Mesih'in Sunulduğu ve Yakup'un Merdiveni Gördüğü Yer	24
3.16. Tapınaksız Aziz James Şapeli-Efendimizin İçinde Dünyanın Ortası Hakkında Sorguya Çekildiği Yer-Hezekiel'in Suları Gördüğü Yer-Koronun Altındaki Mahzen Mezar-Pencereler-Yüksek Sunak-Tarihçe (Tapınağın).....	25
3.17. Süleyman'ın Sarayı-Tapınak Şövalyelerinin Ev ve Ahırları-Bahçeleri, Odun ve Su Depoları, Tahıl Ambarları ve Yemekhaneleri, Yeni ve Eski Salonları ve Yeni Kiliseleri	28
3.18. Tapınağın Etrafındaki Kadim Duvarlar-Antonia Harabeleri-Moria-Hamam Kilisesi ya da Efendimizin Yemliği-Adil Simeon'un Evi.....	29
3.19. Siloam Banyo Havuzu.....	29
3.20. Beytanya-Beytfaci-Şapeli ile Birlikte Altın Kapı.....	30
3.21. Petrus'un Hapishanesi	31
3.22. Sion Dağı-Azize Meryem Kilisesi-Azize Meryem'in Öldüğü Yer-Son Akşam Yemeği Odası-Kutsal Ruh'un İndiği Yer-Mesih'in Havarilerin Ayaklarını Yıkadığı Yer-Tomas'ın Efendimizin Yaralarına Dokunduğu Yer-Aziz Stefanos'un Mezarı.....	31
3.23. Kidron Vadisi/Deresi-Getsemani (Izdırap) Bahçesi-Azize Meryem Kilisesi- Kabir Şapeli-Merdiven Üstündeki Küçük Şapel-Azize Meryem'in Naaşını Sürükleyerek Uzaklaştırmak İstemiş Yahudi Bir Adama Dair Efsane	32
3.24. Getsemani/Izdırap Kilisesi-(Kurtarıcımızın) Duaları Kilisesi-Patriğin Hurma Dallarını Kutsadığı Yüksek Yer-Efendimizin Tutsak Edildiği Yol	34

3.25. Sion Dağı'ndaki Kaldırım-Kırbaçlama Sütunu ile Efendimizin Şapeli-Celile Kilisesi-Petrus'un Kaçtığı Mağara-Çile Yolu	34
3.26. Pilatus Sarayı-Azize Hanne Kilisesi-Koyun Geçidi Havuzu-Cüzzamlıların Kilisesi ve Evleri-Büyük Hospitalye Şövalyeleri Sarnıcı-Aziz Stefanos Kilisesi-Aziz Lazarus Kapısındaki Darülaceze-Aziz Khariton Kilisesi	35
3.27. Zeytin Dağı-Kurtarıcımızın (ya da Göğe Yükselişinin) Kilisesi-Aziz Pelagia'nın Küçük Kilisesi-Pater Noster Kilisesi	36
3.28. Beytanya-Aziz Lazarus Kilisesi-Meryem ve Marta Kilisesi-Kalesiyle Birlikte Kızıl Sarnıç-İbrahim'in Bahçesi-Oradaki Kuleler ve Ev	37
3.29. Ürdün Nehri-Karantina-Elişa Çeşmesi.....	38
3.30. Ürdün Nehri Kıyısında Efendimizin Vaftiz Edildiği Yer-Kilise ve Manastır-Tapınak Şövalyelerinin Kalesi-Eriha-Gilboa Sıra Dağları.....	39
3.31. Elim Çölü-Musa'nın Vadisi -Sina, Hor, Abarim Dağları ve Kraliyet Dağı-İsrailoğulları'nın Ürdün Üzerinden Geçtiği Yer	40
3.32. Yeruşalim Yakınlarındaki Hinnom Vadisi-Yeni Sarnıç-Azize Meryem'in Hep Dinlendiği Şapel-Şabratha, Rahel'in Mezarı	41
3.33. Beytüllahim-Azize Meryem Kilisesi-Doğuş Şapeli-Yemlik-Aramatyalı Yusuf ve Aziz Jerome'un Mezarı-"En Yüce Tanrı'ya Hamd Olsun" İlahisinin Söylendiği Yer.....	41
3.34. El-Halil Şehri-Çifte Mağara-Kızıl Toprak-Mamre-Meşe Ağacı.....	42
3.35. Lut'un Kabir Ateşi-Asfaltit Gölü-Segor-Tuz Heykeli-Karnaim Şehri.....	43
3.36. Gazze-Aşkelon-Yafa-Aramatya-Habakkuk Tarlası	44
3.37. Kudüs Yakınlarında Aslanın Çarnel Evi	44
3.38. Kutsal Haç Kilisesi-Ormandaki Yer ya da Aziz Yuhanna'nın Yeri-Modi'in Dağları veya Belmont-Emmaüs veya Fontenoid-Zofim Dağları-Ramatya-Bethoron-Şilo veya Kutsal Samuel Dağı.....	45
3.39. Lod Kenti-Cacho-Filistin Sezariyesi-Hayfa Dağı (Karmel) ve Kasaba	46
3.40. – Ekron'un Yeni Kalesi-Palmiyelerin Korusu-Ptolemais	47

3.41. Hacıların Kudüs'ü İlk Gördükleri Yerdeki Küçük Kilise-Mahumerya Köyü ve Azize Meryem Kilisesi-Başka Bir Köy-Şekem ya da Neapolis-Sarazenler.....	47
3.42. Yine Şekem-Yakup'un Kuyusu ve Kilisesi-Kabil ve Habil-Rahel'in Terebinth'i-Beytel ve Luza-Gerizim ve Ebal Dağları	48
3.43. Samiriye ya da Sebaste-Helisaeus ve Abdiya'nın Mahzen Kabiri-Yetmiş Peygamber Mezarları	49
3.44. Genin-Jezrahel-Gilboe Dağları-Bet Şean-Safam Kalesi-El Halil Dağı- Başka Bir Kale	49
3.45. Tiberya-Masa Denen Yer-Celile Denizi- Efendimizin Geceyi Geçirmeyi Adet Edindiği Dağ-Paneas veya Belinas-Jor ve Dan-Ürdün-Medan Ovası-Tarlalardaki Vadi.....	50
3.46. Beytsayda-Sedir-Korazim-Kefernahum-Bethulia-Taberiye Gölü-Mecdel-Kinnereth (Tibekias)-Tabor Dağı-Nain-Endor.....	51
3.47. Nasıra-Aziz Meryem Kilisesi-Müjde Mağarası-Yusuf'un Mezarı-Kutsal Meryem'in Doğum Yeri-Cebrail'in Çeşmesinde Gerçekleşen Mucize-Yere Atılma Yeri.....	53
3.48. Seforis-Celile Kana'sı-Tapınak Şövalyelerinin Kalesi-Ptolemis-Ptolemis'den Sırasıyla Dağlar Üzerinden Kudüs'e Giden Yol ve Deniz Kıyısı Üzerinden Kudüs'e Giden Yol.....	54
3.49. Şam-Huş-Sueta-Teman-Naaman-Arfat-Amat-Sefarnaim-Yabbok Çayı-Seir Dağı-Saul'un Pavlus'a Dönüştürüldüğü Yer-Pharpar (Farfar) ve Abana Nehirleri-Arkas Ovası-Antakya	54
3.50. Fenike-Metropol-Antik Misis Kenti-Antakya-Trablus veya Tarsus-Gibelet-Beyrut-Oradaki Harika Görüntü.....	55
3.51. Sidon-Sarepta-Sur-Skandalyum Kalesi-Imbertus Kalesi-Ptolemis ve Deniz Kıyısındaki Diğer Şehirler.....	56
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	58
5. KAYNAKLAR	61
EKLER.....	67

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜEFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
İng.	: İngilizce
M. Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB.	: Milli Eğitim Basımevi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

Kutsal mekan kavramı, insanlık tarihi boyunca dinî inançların şekillenmesinde ve toplumsal hafızanın inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Semavî dinlerde, ilahî vahyin belirli mekanlarda ortaya çıktığına inanılır. Bu inanç, söz konusu yerlerin birer coğrafi nokta olmanın ötesinde, tarihsel süreç içerisinde kutsiyet atfedilen alanlar haline gelmiştir. Bu çerçevede, kutsal mekanlar yalnızca coğrafi birer nokta değil, aynı zamanda inanç sistemlerinin, sembollerin ve dinî uygulamaların yoğunlaştığı yerler olarak değerlendirilir. Filistin toprakları da bu açıdan dikkat çeken bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmasının yanı sıra İslâm, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi büyük dinler tarafından kabul edilen çeşitli kutsal mekanları bünyesinde barındırmaktadır. Bu mekanların başında gelen Kudüs, söz konusu dinlerin ortak kutsal değeri haline gelmiş; dinî, tarihî ve sembolik boyutlarıyla farklı inanç mensuplarının ilgisini çeken evrensel bir merkez olarak konumlanmıştır.

İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik açısından kutsal kabul edilen bu şehir, tarih boyunca birçok seyyahın, din adamının ve tarihçinin dikkatini çekmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri sonrasında Batı Hristiyan dünyasında Kudüs'e yönelik ilgi büyük ölçüde artmış; pek çok hacı bu topraklara yaptığı seyahatleri kayıt altına almıştır. Söz konusu metinler, bireysel bir hac deneyiminin ötesinde, dönemin kutsal mekan algısının, mimarî gözlemlerin, dinî pratiklerin ve kültürel etkileşimlerin yazılı birer tanıklığı niteliğindedir.

Bu tez, XII. yüzyılda kutsal toprakları ziyaret eden Hristiyan bir seyyah ve din adamı olan Theoderich'in *Libellus de Locis Sanctis* adlı eserinin Türkçeye kazandırılmasını ve değerlendirilmesini konu edinmektedir. Theoderich'in metni, yalnızca kendi izlenimlerine değil, dönemin hac kültürüne dair sözlü ve yazılı aktarımlara da dayanmaktadır. Eserde Kudüs ve çevresindeki kutsal alanlar detaylı biçimde tasvir edilmiş; bu yapıların fiziksel özellikleri, coğrafi konumları, tarihsel arka planları ve dinî sembolleriyle birlikte ele alınmıştır.

Theoderich'in anlatısı, Kudüs başta olmak üzere Beytanya, Beytullahim, Nasıra, Sina Dağı, Zeytin Dağı, Ürdün Nehri, Celile Gölü gibi bölgelerdeki kutsal mekanları ayrıntılı bir biçimde betimlerken, bu alanlarda bulunan kiliseler, şapeller, manastırlar, mezarlar ve diğer yapılar üzerinden dönemin dinî topografyasını gözler önüne sermektedir. Eserde yer alan Kutsal Kabir Kilisesi, Calvary Dağı, Moriah

Tepesi, Sion Dağı, Getsemani Bahçesi, Üç Meryem Şapeli, Tapınak Şövalyeleri'ne ait yapılar gibi dinî- mimarî alanlar, Hristiyan inanç dünyasında özel bir yere sahiptir. Theoderich'in betimlemeleri, bu yapıların mimari nitelikleri kadar, onlara atfedilen kutsallığın da izlerini taşımaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca bir seyahatname değil, bir hac rehberi ve dinî tarih belgesi olarak değerlendirilebilir.

Eser, mimarî ve topografik gözlemlerle sınırlı kalmayıp, bölgedeki sosyal yaşam, dinî grupların dağılımı ve inançlar arası etkileşim gibi konuları da kapsamaktadır. Hristiyan hac geleneğinin Orta Çağ'daki yansımalarını gözleme imkanı sunmaktadır. Yalnızca Batı Hristiyanlığına değil, Müslümanlar ve Doğu Hristiyanlarına dair verdiği bilgilerle de dikkate değerdir. Böylece metin, döneminin dinî coğrafyasını daha geniş bir perspektifle anlamaya katkı sağlamaktadır.

Theoderich'in anlatımı, gözleme dayalı gerçekliği ile dikkat çekerken, aynı zaman da kutsal mekan algısının nasıl şekillendiğine ve mekanla kurulan bağın nasıl inşa edildiğine dair ipuçları da sunmaktadır. Kudüs'ün sokaklarından surlarına, kiliselerden vadilere kadar birçok unsuru coğrafi, tarihî ve manevi boyutlarıyla ortaya koyması, eseri sıradan bir seyahat anlatısının ötesine taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, metni salt bir çeviri metni olmanın ötesinde, düşünsel bağlamı ve içeriğiyle birlikte değerlendirilen bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır.

Çalışmamız, giriş, sonuç ve değerlendirmeler dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yazarın hayatı ve eserine dair bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin tercümesi yapılmıştır.

2. THEODERICH

2.1. Hayatı

Theoderich veya Dietrich olarak anılan müellifimizin hayatı hakkında bilinenler büyük oranda *Libellus de locis sanctis* adlı eserine ve bazı dış kaynaklara dayanmaktadır. Kendisinin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Müellifin tam kimliği kesin olarak belirlenememekle birlikte Almanya'nın Ren bölgesinden bir din adamı olduğu ifade edilmektedir.¹ Çünkü eserinde, kendisinin ve arkadaşlarının Paskalya'dan önceki Pazar günü Könlü Adolf adında bir hac arkadaşlarını Kudüs yakınlarındaki Çömlekçiler bölgesine nasıl defnettiklerini anlatmaktadır. Ayrıca onun Kudüs Kutsal Kabir Kilisesi'ni Almanya'nın Aachen şehrindeki Palatine Şapeli ile karşılaştırması bu ülkeye aşina olduğunu göstermektedir. Eserinde kullandığı dil ve üslubundan yola çıkarak, teolojik eğitime sahip olduğu ve dünyaya bir keşişin gözleriyle baktığı görülmektedir.² Latinceye hâkimiyeti ve ayrıntılı betimlemeleri, onun iyi eğitim almış biri olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Theoderich ile aynı dönemde kutsal topraklara seyahat eden Würzburglu John'un eserinin başında Dietrich adında bir kişiden bahsetmektedir ve bu kişinin Theoderich olması muhtemel olabilir ancak ne bunun kesin bir kanıtı vardır, ne de onu XII. yüzyıl sonlarına ait Würzburglu John'un kayıtlarında geçen "Theodericus, Praepositus de Werdea" veya "Thedericus, Praepositus de Onolsbach" ile ilişkilendirme imkânımız bulunmaktadır.³

Theoderich'in seyahatine tam olarak ne zaman çıktığı bilinmemektedir ancak verdiği bilgiler ışığında 1170- 1172 yıllarında Kudüs Kralı Amalrik (ö. 1174) döneminde seyahat ettiği anlaşılmaktadır.⁴ Kendisi eserinde önemli ölçüde kendi gördüklerine ve başkalarından aldığı güvenilir bilgilere dayandığını açık bir şekilde ifade ederek başlamaktadır. Eser, açık anlaşılır yapısı ve kendine özgü detaylarıyla dönemin hac anlatılarında yer almayan ayrıntılara dikkat çekmektedir.

---

¹ Timothy S. Jones, "Theoderich (fl. 1170)", *Trade Travel, and Exploration in the Middle Ages; An Encyclopedia* ed. John Block Friedman-Kristen Mossier Figg London, Routledge 2000, s. 598.

² Nicholas T. Parsons, *Worth the Detour: A History of the Guidebook*, The History Press 2007, s. 169.

³Theoderich, *Theoderich's Description of the Holy Places* (circa 1172 A.D.), (İng. çev. Aubrey Stewart), London Palestine Pilgrims' Text Society, 1891, Önsöz III-IX.

⁴ John Wilkinson- Joyce Hill- William F. Ryan *Jerusalem Pilgrimage 1099- 1185*, London 1988, s. 275.

2.2. Eserleri

Theoderich'in bilinen tek eseri, "*Libellus de locis sanctis*"⁵ adlı eseridir. Söz konusu eserde, manevi bir amaç vermekte ve kutsal toprakları bizatihi görmeyen ve dolayısıyla onu sevip, kendilerini cennete yaklaştıran kişiler için Mesih'i hatırlamalarına yardımcı olmak için eserini kaleme aldığını belirtmektedir.⁶ Eserinde kutsal topraklarda bulunan Kudüs, Betlehem, Nasıra, Sina Dağı ve Ürdün Vadisi gibi birçok kutsal mekânı betimlemektedir. Metin, yalnızca dini değil, aynı zamanda topografik ve kültürel ayrıntılar da içerdiğinden bir tür hac rehberi işlevi de görmektedir. Müellifin gözlemlerindeki dikkat, hac yolları boyunca karşılaştığı manzaralar ve yapıların detaylı tasvirleri, eserin tarihsel coğrafya açısından da değerli bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Özellikle dikkat çekici olan, Theoderich'in sadece kutsal mekânlara değil, aynı zamanda bu mekânların mimari yapısına, bu kutsal alanlarda görevli keşiş ve bölgede yer alan Müslümanlar ve Doğu Hristiyanlarına ilişkin gözlemleri eserde öne çıkan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu özellikleriyle, Orta Çağ Latin Hristiyanlığının "öteki"ne bakışını yansıtan önemli bir belge niteliğindedir.

Theoderich'in eseri hem Orta Çağ'ın toplumsal-dinî yapısını yansıtan hem de tarihsel hac deneyimleri açısından önemli bir belge niteliğindedir. *Libellus de locis sanctis*, sadece dini duygularla kaleme alınmış bir hac anlatıcısı değil, aynı zamanda XII. yüzyıl Avrupası'nın kutsal topraklara yönelik zihinsel haritasını da şekillendiren bir metindir. Theoderich'in gözlemleri, dönemin diğer hacı anlatılarıyla karşılaştırıldığında daha sistematik ve betimleyici özellikler taşımaktadır. Bugün *Libellus* hem edebi hem de tarihsel araştırmalar için önemli bir kaynak olarak kabul edilmekte, Orta Çağ'da kutsal topraklara yapılan seyahatlerin nasıl deneyimlendiği ve anlatıldığına dair zengin bir örnek sunmaktadır. Ayrıca *Libellus*, Kudüs Krallığı'nın düşüşünün arifesinde, sanat, mimari ve tarım için önemli bir kaynaktır.

Libellus de locis sanctis, XV. yüzyıla ait bir el yazması olarak bilinmekteydi.⁷ 1895 yılında Titus Tobler tarafından *Libellus de locis sanctis editus circa A.D. 1172* adıyla kendi Latince ilk baskısı yapılmıştır.⁸ Daha sonra eser, 1891 yılında Aurbey

---

⁵ Türkçeye "Kutsal Topraklar için Küçük El Kitabı" şeklinde tercüme edilebilir.

⁶ Jones, a.g.e., s. 599.

⁷ Jones, a.g.e., s. 599.

⁸ Titus Tobler, *Theoderich Libellus de locis sanctis editus circa A.D. 1172*, St. Gallen u.a. 1865.

Steward tarafından bizim de tezimizi oluşturan İngilizce baskısı yayımlanmıştır. 1976 yılında Thiele ve Marie Luise tarafından Latince⁹ ve 1980 yılında S. de Sandoli tarafından kitabın İtalyanca baskısı yapılmıştır.¹⁰ Ancak 1985 yılında ikinci bir el yazması ortaya çıkmış¹¹ ve Robert Burchard Constantijn Huygens tarafından eserin yeni bir baskısı hazır hale getirilmiştir.¹² 1986 yılında ise Ronald M. Gusto tarafından Aurbey Steward baskısının ikincisi yapılmıştır.¹³

---

⁹ M. Bulst- T. Bulst Theodericus: Libellus de locis sanctis (Editiones Heidelbergenses, 18), Heidelberg 1976.

¹⁰ S. de Sandoli, *Itinera Hierosolymitana cruce signatorum (saec. XII- XIII)*, 2 (Studium Biblicum Franciscanum Collectio major 24/2), Jerusalem 1980, s. 315- 385.

¹¹ François Dolbeau, “Theodericus, De Locis Sanctis, Un second manuscrit, provenant de Sainte- Barbe de Cologne”, *Analecta Bollandiana*, 103, 1985, s. 113- 114.

¹² Robert B.C. Huygens, *Peregrinationes Tres: Saewulf Johannes Würzihurgensis, Theodericus*, Belçika, Brepols 1994.

¹³ Ronald M. Gusto, *Theoderich: Guide To The Holy Land*, New York, Italica Press, 1986.

3. KUTSAL YERLER HAKKINDA THEODERICH TARAFINDAN YAZILAN KÜÇÜK KİTAP BURADA BAŞLIYOR.

Tüm rahiplerin ve Hristiyanların en kötüsü olan Theoderich, kutsal ve bölünmez Teslise tapan herkese ve özellikle de merhametli Efendimiz İsa Mesih'in sevenlerine şöyle hitap eder:

“Öyle ki yeryüzünde Kurtarıcımızın acısını paylaşmayı öğrensinler,

Böylece gelecekte O'nunla birlikte hükmetmeyi sevinçle hak edebilsinler.”

Şifacımız ve Kurtarıcımızın, bedendeyken, kutsanmış beşeriyet ve hidayetimize dair görev ve ayinleri yerine getirdiği yerlerle ilgili her şeyi ya kendi gözlerimizle görerek ya da diğer insanların yaşanmışlık hikâyelerinden öğrenerek, dikkatli bir şekilde kâğıda yazarak not ettik. Bunu, elimizden gelenin en iyisini yaparak, oraya gerçek kişilikleriyle bizzat gidemeyenlerin arzularını, gözleriyle göremedikleri veya kulaklarıyla duyamadıkları şeyleri anlatarak günahlarından kefarete etmeleri için yaptık. Bizim yazdıklarımızı okuyan her bir kişi bilsin ki, bu çabayı, bu tasvir ya da hikâye aracılığıyla her birinin, her zaman Mesih'i anmayı öğrenmesi ve O'nu hatırlayarak, O'nu sevmesi ve sevgiyle bu yerlerde acı çekenlerin O'na merhamet etmesi için harcadık. Merhamet ederek, O'na özlem duyabilir, O'na özlem duyarak günahlarından arınabilir; günahlardan arınarak O'nun lütfunu elde edebilir ve O'nun lütfuyla, O'nun tarafından layık görülerek, cennetin krallığına ortak edilebilir, Baba ve Kutsal Ruh ile birlikte sonsuza dek yaşayıp hüküm sürebilir.

Amin.

Theoderich'in kutsal yerler hakkında yazdığı küçük kitap burada başlıyor.¹⁴

3.1. Kutsal Toprakların Yıkımı ve İsimlerinin Değiştirilmesi

Eski ve Yeni Ahit'in sayfalarını okuyan herkes için aşikârdır ki Kenan diyarı, İlahi bir kararla, İsrail halkının on iki kabilesine mülk olarak verilmiştir. Yahudiye,¹⁵

---

¹⁴ Theoderich, a.g.e., s. 1-2.

¹⁵ Yahudilerin yaşadığı bölgeye verilen isimdir. Detaylar için bkz: Okan Açıl, “Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, C. X, 2021, s. 22-37.

Samiriye¹⁶ ve Celile (Galilaia) olmak üzere üç eyalete bölünmüş bu topraklar, çok eski zamanlardan beridir birçok şehir, kasaba ve kaleyle zenginleşmişti. Buradaki tüm şehirlerin isimleri ve konumları eskiden herkes tarafından iyi bilinirdi ancak günümüzde yaşayanlar, bu diyarların yabancı olup asıl sakinleri olmadıklarından dolayı, yalnızca birkaç yerin ismini biliyorlar ve biz de bu yerleri aslına layık bir şekilde tasvir edeceğiz. Çünkü en sevgili Efendimiz İsa Mesih'in çarmıhta, zalim Yahudilerin elleriyle dökülen kanı için intikam talep edildiğinden dolayı Roma İmparatorları Vespasianus¹⁷ ve Titus¹⁸, bir orduyla Yahudiye'ye girdiler, Tapınağı ve şehri yerle bir ettiler, Yahudiye boyunca tüm şehirleri ve köyleri yıktılar ve katilleri kendi topraklarından sürerek, yabancılar arasında yaşamaya zorladılar. Tüm bunların sonucu olarak baştan sona bütün eyalette söz konusu kişilere ait eserlerin ve yapıların tamamı yok edildi ve bu öylesine bir yıkımdı ki bazı yerlerden bazı izler kalmış olsa da neredeyse tamamının isimleri değiştirildi.

3.2. Yahudiye

Bu durumda, öncelikle, Yahudi krallığının en önemli eyaleti olarak bilinen ve kendi gözlerimizle ve kulaklarımızla inceleme fırsatı bulduğumuz Yahudiye'den bahsetmemiz gerekmektedir. Orada, bir insan kafasındaki göz şeklinde, Tanrı ile aramızda aracılık yapan Efendimiz İsa Mesih sayesinde lütuf, kurtuluş ve hayatın tüm milletlere aktığı kutsal şehir Kudüs yer almaktadır. Yahudiye'nin batısında Büyük (Akdeniz) Denizi, doğusunda ise Ürdün Nehri bulunur. Güneyde bir çölle, Arabistan ve Mısır dağlarından ayrılır ve kuzeyde ise Samiriye ve İdumaea ile çevrilidir. Şimdilerde Yahudiye büyük ölçüde dağlık bir bölgedir ve Kutsal Şehir etrafında çok yüksek sıradağlar ile çevrilidir. Dört bir yanından yukarıda belirtilen sınırlarına doğru eğimlidir, hatta diğer taraftan da bu sınırlara doğru tırmanılır. Bu dağlar, son derece sert kaya kütleleri nedeniyle yer yer engebeldir, bazı yerleri de mükemmel bir şekilde kesme taş olarak kesilmeye uygun olarak yerleşik taşlarla ve diğer yerleri ise beyaz,

---

¹⁶ Filistin topraklarının kuzeyinde yer alan Sâmiriye şehri, İbrânice Şomron kelimesine dayandırılan Şomronim olarak anılmaktadır. Eski Ahid'de dini ve etnik açıdan bir topluluğu ifade eder. Detaylı bilgi için bkz: Mahmut Salihoğlu, "Sâmiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 2009, s. 79- 81.

¹⁷ M.S. 117-138 yılları arasında yaşamış, Flavius Hanedanı'nın egemenliği başlatan Roma İmparatorudur. Bkz: Aytun Yazgı, "Flavius Hanedanı'nın (MS. 69-96) Anadolu Eyalet Yönetimi ve Ekonomi Politikası", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 23, 2018, s. 165-181.

¹⁸ Rahiplik, Yahudiler ve Romalılar arasında elçilik yapan Titus, I. Yahudi- Roma Savaşı sırasında Lotopata'da garnizon komutanlığı görevinde yer almıştır. Bkz: Muzaffer Demir, Ebru Özer, "Titus Flavius Josephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 75, 2020, s. 239- 255.

kırmızı ve alacalı mermerle süslenmiştir. Bu kaya kütleleri arasında herhangi bir toprak parçasının bulunduğu yerlerin her türlü meyvenin üretimi için uygun olduğu görülür, bu nedenle tepelerin ve dağların, üzüm bağları, zeytin ağaçları ve incir ağaçlarıyla kaplı olduğunu, vadilerin, mısır ve bostan ürünleriyle dolup taşıdığını gördük.

3.3. Kudüs-Yehoşafat ve Hinnom Vadileri¹⁹-Sevinç Dağı-Yehoşafat Mezarı-Kutsal Şehrin Konumu; Tahkimatları, Kapıları, Sokakları, Evleri, Sarnıçları, Ormanı

Şimdilerde, bu dağların en üst zirvesinde, hem Josephus²⁰ hem de Aziz Jerome tarafından doğrulandığı gibi, Kudüs şehri yer almaktadır ki bu şehir, dünyadaki diğer tüm şehirlerden ve yerlerden daha kutsal ve dikkat çekici kabul edilmektedir, ancak kutsallığı kendisinden değil, Tanrı'nın Kendisi'nin, Efendimiz İsa Mesih'in ve O'nun Kutsal Annesi'nin varlıklarından ve orada yaşayan patrikler, peygamberler, havariler ve diğer kutsal insanların öğretisi, vaaz ve şehadetlerinden gelmektedir. Her ne kadar etrafında kendisinden daha yüksek sıradağlar olsa da kendisi de bir dağ üzerine inşa edilmiş olup engebeli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, etrafını saran tüm dağlardan uzaklara bakanların, dikkatini çeker. Günümüzde, Rabbin Tapınağı'nın bulunduğu Moriah Tepesi ile diğer dağlardan daha yüksek olan Zeytin Dağı²¹ arasında, Kidron Deresi²² ve Yehoşafat Vadisi²³ yer almaktadır. Sevinç Dağı'ndan (Mons Gaudii) başlayan vadiden şehrin kuzeyine giriş yapılır ve kendisinden sonra adı verilen Azize Meryem Kilisesinin yanından ve yine ölümünden sonra adı verilen Yahudiye Kralı Yehoşafat'ın²⁴ anıt mezarından geçilir. Başka bir vadi ile kesişme noktasında da

---

¹⁹ Yunanca'da "geenna", Latince'de "gehenna", İbranice'de "ge- Hinnom" (Hinnom Vadisi) olarak geçmektedir. İnkarcıların ve günahkarların ahirette cezalandırılacakları yer olarak ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Harman, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 227-233.

²⁰ Tarihçi Yasef Ben Mattias. Bu konuda şu makalede verilen bilgilere bkz: Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, S. 75, 2008, s. 57- 69.

²¹ Zekeriya 14:4; Matta 24:3.

²² Peygamber ve Yahudi Kralları başta olmak üzere iyilerin gömüldüğü yer olarak adlandırılmaktadır. Tapınak Tepesi/Mescid-i Aksâ ile Zeytin Dağı arasında yer almaktadır. Bkz: Rabia Mert, "Müslümanlara ve Yahudilere Göre Kudüs'te Ölmek", *İlmi, Kültürel ve Sosyal Hayatta Kudüs*, ed. Harun Dündar Karahan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2023, s.253.

²³ Eski Ahit'e göre, öldükten sonra hesaba çekilme yeri olarak ifade edilmektedir. Bkz: Mert, a.g.e., s.251.

²⁴ Yahudi krallarının dördüncüsü olan Yehoşafat (M.Ö. 849), kutsal metinlerde hakkında en çok bilgi verilen kraldır. Tanrı'nın bütün insanları yargılayacağı yerin adını bu kraldan aldığı kabul edilmektedir. Bkz: Mert, a.g.e., s. 252.

Siloam Yıkanma Havuzu'nun²⁵ yakınından geçilir. Söz konusu bu vadi ise şehrin sağ köşesinden başlayıp Dağı ile Acedama tarlası arasındaki yeni sarnıçların yakınından kıvrılarak, kentin iki tarafını da çok derin bir şekilde kucaklar. Yehoşafat'ın anıt mezarı, bu vadinin ortasında, kare taşlardan piramit şeklinde inşa edilmiştir. Etrafında, Tanrı'nın hizmetkârlarının ya da keşişlerin pek çok yerleşim yeri mevcuttur ve bunların hepsi Azize Meryem Kilisesinin Başrahibi'nin bakımına bırakılmıştır. Şimdilerde şehrin en uzun kısmı kuzeyden güneye doğru uzanmakta ve genişliği batıdan doğuya doğru kadar olup, yukarıda bahsedilen vadilerin üzerindeki dağların zirvesinde surlar ve burçlarla en güçlü şekilde tahkim edilmiştir. Ayrıca surların dışında, üzeri savunma duvarları ve nişlerle donatılmış Barbakan (Hisar-peçe) adını verdikleri bir set veya hendek bulunur. Şehrin yedi kapısı vardır ve bunlardan altısı her gece gün doğumuna kadar sıkıca kilitlenir ancak yedincisi yalnızca Palmiye Pazarı²⁶ ve Kutsal Haç'ın Yüceltilmesi²⁷ günlerinde açılmak üzere bir duvarla kapatılmıştır. Günümüzde şehir oblong²⁸ bir şekle sahip olmasından sebeple biri çapraz geçen beş açığa sahiptir. Neredeyse tüm sokakları oldukça büyük taşlarla döşenmiştir ve birçoğunun üstünde, ışık geçini sağlamak için pencerelerle delinmiş taş bir kemer bulunur. Evler, özenle işlenmiş taşlardan yapılan yüksek yığınlardır ve bizim tarzımız olan yüksek eğimli çatılar yerine düz ve yatay bir şekle sahip çatılarla inşa edilmişlerdir. İnsanlar, üzerine yağın yağmur suyunu toplayıp kendi kullanımları için sarnıçlarda depolarlar ve başka su kullanmazlar, çünkü başka suları yoktur. Bina yapmak veya ateş yakmak için uygun olan odunlar orada pahalıdır. Zira sedir, selvi ve çam ormanlarıyla dolu tek dağ olan Lübnan Dağı onlardan çok uzaktadır ve kâfirlerin saldırılarından korktukları için o dağa yaklaşmazlar.

---

²⁵ Tevrat'ta Siloam Havuzu'ndan bahsedilmektedir. Kutsal Kitap'ta adı geçen bu havuz, Kudüs kentinin güneydoğusunda yer alan Yahudiler tarafından dönemin önemli bir şifa kaynağı olarak kabul edilen Siloam deresi olduğu varsayılmaktadır. Geniş bilgi için bkz: Serap Yüzgüller Arsal, *Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s. 101.

²⁶ Palmiye Pazarı, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın Kudüs'e girişinin anıldığı ve Paskalya Bayramı öncesindeki son Pazar günü kutlanan önemli bir bayramdır. Detaylı bir bilgi için bkz. Cengiz Kallek "Pazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 206- 208.

²⁷ Hristiyanlıkta haçın, sadece Hz. İsa'nın çarmıha gerilişiyle değil, aynı zamanda bir inanç sembolü olarak önem kazanmasıyla anıldığı özel bir gündür. Bu bayramda haç, iman ve kurtuluşun bir işareti olarak yüceltilir. Bu hususta bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Haç" *Türkiye Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XIV, İstanbul 1996, s. 522- 524.

²⁸ Dikdörtgen.

3.4. Davut Kalesi - Sion ve Moriah Dağları-Aceldama Tarlası -Sion Dağı-Pilatus Evi²⁹-Antonia

Davut Kalesi, Kudüs Kralı'nın mülküdür ve muazzam büyüklükte kare taşlardan inşa edildiği için son derecede sağlamdır. Kule, yeni inşa edilmiş güneş odası ve bitişindeki saray ile birlikte, Batı kapısının yakınında, Beytullahim'e giden yolun başlangıç noktasındadır, hendekler ve bariyerlerle güçlü bir şekilde korunur. Sion Dağı³⁰ üzerinde konumlandırılmıştır. Bu nedenle Krallar Kitabında, '*Davut Sion'u aldı.*'³¹ diye okuruz. Ayrıca, bu yapı şehrin yanlarına doğru uzanan kısmında, güneyde Sion Dağı ve doğuda Zeytin Dağı olmak üzere, Rabbin Tapınağı'nın tam karşısındadır. Sion Dağı, kuleden başlayarak, surların dışında bulunan Azize Meryem Kilisesi'ne kadar uzanır ve kiliseden itibaren hemen hemen Süleyman Sarayı'na kadar devam eder. Güzel Kapı'dan ise kuleye giden yola kadar da uzanır. Sion Dağı, Zeytin Dağı'na göre daha geniş ama daha alçaktır. Yehoşafat Vadisi'ne bakan, üzerinde Rabbin Tapınağı ve Süleyman Sarayı'nın bulunduğu Moriah Dağı, büyük bir dağ gibi düşünülebilir, ancak Sion Dağı, tıpkı daha önce belirtildiği gibi, Yehoşafat Vadisi'ni ne kadar yüksekte aşılırsa, Moriah Dağı'nı da o kadar aşmaktadır. Sadece yukarıda belirtilen vadi ile ayrılan Aceldama tarlasında hacıların mezarlığı yer almaktadır ve burada Tanrı'nın Bakire Annesi Azize Meryem Kilisesi³² bulunur. Bu kilisede, aynı zamanda, Palmiye Pazarı kutsal gününde, Köln doğumlu olan Adolf adında bir kardeşimizi defnettik. Bu alan, Krallar Kitabı'nda okunabileceği gibi, Süleyman'ın taç giydiği Sion Dağı'nın gölgesindedir. Koyun havuzunun yakınında bulunan, Aziz Meryem Kilise yakınındaki Pilatus'un evi haricinde ne kamusal ne de özel başka yapıların izine neredeyse hiç rastlayamadık ya da en azından çok azına rastladık. Josephus'un bize Herod³³ tarafından yaptırıldığını ve şimdi tamamen harap olduğunu anlattığı tüm eserlerden geriye Tapınak avlusunun yakınında dışarıda bir girişi bulunan Antonia adlı sarayın hala ayakta duran kısmı dışında hiçbir şey kalmamıştır.

---

²⁹ Matta 27:24; Luka 23:4; Yuhanna 18:38.

³⁰ Yahudiler, Kudüs'te yer alan Sion Dağını Tanrının ikamet ettiği yer olarak kabul etmektedirler. Bkz: Mustafa Baş, "Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, 2013, s. 165- 179.

³¹ Samuel 5:7.

³² Ç. n.: Müellifimiz burada M.S. 1483 yılında Kudüs'te bulunan Fabri, Aceldama tarlasında bir zamanlar İmparatoriçe Helena tarafından inşa ettirilen ve Azizler'e adanan bir kilisenin bulunduğunu belirtmektedir.

³³ Yahudiye hükümdarı Büyük Herodes. (M.Ö. 37- M.Ö. 4). Bkz: Okan Açıl, "Büyük Herod'un Mirası Meselesi", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, C. V, 2019, s. 15-32.

3.5. Kutsal Kabir Kilisesi; İlk Olarak Onun Şapeli

O zaman geriye sadece, şehrin kendisinin kutsal olarak adlandırılmasının nedeni olan kutsal yerlerden bahsetmek kalıyor. Bu nedenle, kutsalların kutsalından, yani Efendimiz'in mezarından başlamanın doğru olacağına karar verdik. Muhteşem işçilikle yapılmış olan Kutsal Mezar Kilisesi'nin, İmparatoriçe Helena³⁴ tarafından kurulduğu bilinmektedir. Dış duvarı, sanki bir dairenin çevresi etrafında taşınıyormuş gibi, kilisenin kendisini yuvarlak hale getiriyor. Hz. İsa'nın kabrinin yeri, kilisenin merkezi noktasını teşkil ediyor ve mezarın üzerine inşa edilmiş bir şapel şeklindedir ve mermer bir kaplama ile güzelce süslenmiştir. Bu yapı tam bir daire şekline sahip olmamakla birlikte iki alçak duvar çevreden doğuya doğru uzanmakta ve üçüncü bir duvarla buluşmaktadır. Bu duvarlar 3 fit genişliğinde ve 7 fit yüksekliğinde üç kapıdan oluşur, bunlardan biri kuzeye, diğeri doğuya ve bir diğeri de güney tarafa açılır. Giriş kuzey kapısından, çıkış ise güney kapısından yapılır. Doğu kapısı, mezar bekçilerinin kullanımına tahsis edilmiştir. Bu üç küçük kapı ile mezarın kendisine girilen dördüncü kapı arasında, oldukça küçük olmasına rağmen çok kutsal sayılan bir sunak vardır; Hz. İsa'nın bedeninin, mezara yerleştirilmeden önce Yusuf ve Nikodemus³⁵ tarafından bu sunağın üzerine konduğu söylenir. Ayrıca, mezarın ağzının hemen üzerinde ki bu mezar, sunağın arkasında durmaktadır, bahsi geçen kişiler mozaik işçiliğiyle yapılmış bir resimde Efendimizin bedenini mezara yerleştirirken tasvir edilmektedir. Yanlarında ellerinde koku kaplarıyla birlikte Meryem Ana ve İncil'den iyi bildiğimiz üç Meryem durmaktadır. Mezarın üzerinde oturan ve taşı yuvarlayarak "İşte O'nu koydukları yer"³⁶ diyen melek de bulunmaktadır. Giriş ile mezar arasında, aşağıdaki dizeleri içeren yarım daire biçiminde bir çizgi çizilmiştir:

"Bu yer ve koruyucusu Mesih'in dirilişine,

Ayrıca keten giysiler, melek ve Kurtuluş şahadet ediyor."

Bütün bunlar, küçük şapelin tamamının süslendiği en değerli mozaik işçiliğinde tasvir edilmiştir. Bu kapıların her birinin, aynı anda altıdan az veya on

---

³⁴ Ç. n: Theoderich, Kutsal Kabir Kilisesi'nin inşasını İmparatoriçe Helena tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Ancak tarihsel kaynaklara göre kilise, Helena'nın Kudüs'e gerçekleştirdiği hac ziyareti sırasında keşfettiğine inanılan kutsal mekanın üzerine, oğlu İmparator I. Konstantin'in emriyle M.S. 326 - 335 yılları arasında inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Helena'nın etkisi ve manevi rolü büyük olmakla birlikte, yapının doğrudan onun tarafından kurulduğuna dair bu tür anlatımların, dönemin dini anlatı geleneği çerçevesinde şekillenen bir yorum olarak değerlendirilmektedir.

³⁵ Yuhanna 3:1-21; Yuhanna 7:50-51; Yuhanna 19:38-42.

³⁶ Samuel, 5:7; Tarihler, 11:5.

ikiden fazla kişinin girmesine izin vermeyen çok sıkı bekçileri vardır; çünkü yer gerçekten de o kadar dardır ki daha fazlasını alamaz. İnsanlar ibadet ettikten sonra başka bir kapıdan çıkmak zorundadırlar. İnsanlar buraya yani en merhametli Efendimiz İsa Mesih'in üç gün yattığı mezara beyaz mermer, altın ve değerli taşlarla harikulade bir şekilde süslenmiş mezarın ağız kısmından sadece dizlerinin üzerinde emekleyerek girebilir. Yan tarafında üç delik vardır, hacılar uzun zamandır bekledikleri öpücüklerini, Hz. İsa'nın üzerinde yattığı 2/1-2 fit genişliğindeki ve bir adamın dirseğinden koluna ve ayrıca bir ayak uzunluğundaki taşa verirler. Mezar ile duvar arasındaki zemin, beş adamın, başları mezara dönük bir şekilde dizlerinin üzerinde dua etmesine imkân verecek ölçüde geniştir. Bu yapının etrafında, destekledikleri kemerlerle birlikte dairesel bir muhafaza oluşturan on sütun sıralanmıştır, mezarın altında ise bir kaide mevcuttur. Üzerinde altın harflerle şu Kutsal Kitap dizeleri oyulmuştur: *“Mesih öldükten sonra dirildiğinde bir daha ölmez. Ölüm artık O'nun üzerinde egemenlik kuramaz: çünkü O yaşadığında, Tanrı için yaşar.”*³⁷ Batıya doğru çevrilmiş olan baş kısmında, çeşitli resimlerle süslenmiş servi ağacından bölme duvarları, kapılar ve demir kilitlerle çevrili bir sunak, kafes-örgü ve aynı türden ve benzer şekilde süslenmiş, duvarların üzerinde duran bir çatı yer alır. Yapının çatısı, ortasında yuvarlak bir boşluk bulunan yaldızlı bakır levhalardan oluşmuştur, bunların etrafındaki küçük sütunların, daire şeklinde durur, bunların üzerinde küçük kemerler yer alır, bunlar da fincan şeklinde bir çatıyı destekler. Çatının üzerinde yaldızlı bir haç ve haçın üzerinde de yine yaldızlı bir güvercin vardır.³⁸ Daire boyunca her iki sütun arasında, her kemerden bir lamba, dairenin etrafındaki her alt sütun arasında iki lamba asılır. Alt kemerlerin etrafında, her kemerde ayetler yazılmıştır, bazılarını renkleri solduğu için okuyamıyoruz.

Sadece üç kemerin üzerine yazılmış olan altı tanesini net olarak okuyabildik:

“Bu mezarın içine

Dünyayı yaratan O konuldu:

Mezarını görenler

Acele edin

Benim için uygun bir tapınakta buluşun.

---

³⁷ Romalılar 6:9-10.

³⁸ Ç. n.: Muhtemel İmparator Manuel Comnenus'un eseri.

Tanrı'nın Kutsanmış Kuzusu!
Eski atalar (piskoposlar),
Dinlenmeden önce,
Onu görmeyi arzuladılar.
Efrata'da doğdu,
Golgota'da acı çekti.
Kayalık yatağından,
Babamız Adem'i götürdü.
Onu göğe taşıdı;
Şeytanın hünerlerini yendi,
Ve batmakta olan kalplere dedi ki,
Yükselin, O Ben'im"

Ayrıca, daha önce söylediğimiz gibi, mezarın baş kısmına yerleştirilmiş olan ve üzerinde kafes-örgü bulunan demir muhafazanın etrafında, aşağıdaki dizelerden oluşan bir sarmal yazı bulunmaktadır:

“Burada Ölüm'e karşı zafer kazanıldı
Ve bizim için hayat başladı;
Tanrı'ya hoş bir kurban verildi,
Kurban düştü.
Günahlarımızın hepsi bağışlandı;
Cennette sevinç var,
Cehennemde keder var;
Eski Ahit sona erdi,
Tanrı Yeni bir tane gönderdi:
Bundan öğreniyoruz,
Ey burada kanayan Mesih,
Üzerinde yürüdüğümüz toprak kutsaldır.”

3.6. Kilise veya Bizatihi Kubbeli Yapı

Günümüzde bu kilise Paros mermeriyle ve diğer çeşitli renklerde mermerlerle en güzel şekilde döşenmiştir. Kilise, Palatine Şapeli gibi hem yukarıdan hem de aşağıdan olduğu için, “pier (kemer payandası)” olarak adlandırılan sekiz kare sütun ile on altı yekpare sütun tarafından desteklenmektedir. Kilisenin etrafını çeviren alt sıra, Yunan harfleriyle yazılmış kitabelerle kaplıdır. Orta ve üst sıralar arasında kalan duvarın yüzeyi, benzersiz güzellikteki mozaik işçiliğiyle parlamaktadır. Orada, koronun önünde, yani kutsal alanın kemerinin üstü de aynı mozaikte işlenmiş, ancak eski işçilikle yapılmış, göbeğine kadar parlak renklerle tasvir edilmiş, çok güzel bir yüze sahip olan İsa görülebilir: Sol elinde Annesi, sağında ise Baş Melek Cebrail olmak üzere “*Selam sana kadınlar arasında kutsanmış olan Meryem! Lütufla dolu Rab seninledir*³⁹ ve rahminin meyvesi kutsanmıştır.”⁴⁰ Olarak gayet iyi bilinen selam ikonlaştırılmıştır. Bu selamlama hem Latince hem de Grekçe olarak Efendimiz Mesih’in etrafında yazılmıştır. Daha ileride, sağ tarafta⁴¹, on iki havari aynı mozaikte yan yana bir sıra halinde tasvir edilmiştir, her biri ellerinde kutsal ayinlere gönderme yapan sözleri zikreden Mesih’e övgüleri taşımaktadırlar. Onların ortasında, duvarın içine hafifçe gömülmüş bir girintide kraliyet ihtişamıyla ve antik giysisiyle⁴², İmparator Konstantin kilisenin kurucusu olduğu için annesi Helena ile birlikte oturmaktadır. Ayrıca, havarilerin önünde kutsanmış baş melek Mikail harikulade bir şekilde parlamaktadır. Sol tarafta, yüzleri güzel Çocuğa dönük olan ve ellerinde O’nun onlara eskilerden ilham veren kehanetlerini tutarak saygıyla O’na hitap eden on üç peygamber yine yan yana bir sıra halinde bulunur. Bunların ortasında, oğlunun karşısında, muhteşem bir şekilde giyinmiş olan kutsanmış İmparatoriçe Helena oturmaktadır. Duvarın üzerinde, ortasında büyük yuvarlak bir boşluk bulunan, servi ağacından kirişlerle desteklenen kurşun bir çatı mevcuttur. Işık buradan gelmektedir ve tüm kiliseyi aydınlatır, zira bu yerin başka bir penceresi bulunmamaktadır.

3.7. Rahipler Korosu

Ayrıca, bu kiliseye bitişik, daha sonra Franklar tarafından inşa edilen, harika işçilikle yapılmış bir kutsal alan veya kutsalların kutsalı vardır; Meryem Ana’nın

---

³⁹ Luka 1:28.

⁴⁰ Luka 1:42.

⁴¹ Ç. n.: Güney tarafında; Tobler, kilisede erkek ve kadınları ayırma geleneğinin bu mozaikte gerçekleştirildiğini belirtiyor.

⁴² Ç. n.: Eski Roma devlet cübbesi.

seyrine göre hem gündüz hem gece, yani kanonik saatlerde, aynı şekilde çok tatlı bir şekilde övgüler düzerler. Ön dualar yaparlar ve kutsal mezarın adaklarının yarısı onlara gelir olarak tahsis edilmiş olup diğer yarısı ise patriğin kullanımına ayrılmıştır. Yüksek sunak, Efendimiz ve Kurtarıcımızın adına ve şerefine adanmıştır. Sunağın arkasında patriğin makamı yer alır, bunun üzerinde kutsal alanın kemerinden, Meryem Ana'nın çok büyük ve tapılası bir resmi, Vaftizci Aziz Yahya'nın bir resmi ve ayrıca üçüncü olarak sağdıci kutsal Cebrail'in bir resmi asılıdır. Tapınağın tavanında⁴³ Efendimiz İsa Mesih, sol elinde haçını tutmuş sağ elinde ise Adem'i taşıyarak asil bir şekilde gökyüzüne bakarken, sol ayağı büyük bir adımla yukarı kalkmış, sağ ayağı hala yeryüzünde durmuş bir şekilde cennete girerken tasvir edilmiştir. Etrafını ise annesi, Vaftizci Yahya ve tüm havariler sarmıştır. Ayaklarının altında, bir duvardan diğerine uzanan bir sarmalda şu yazı yer alır:

“Bedende çarmıha gerilmiş olan O’nu övün,

Bizim için gömülmüş olan O’nu yüceltin,

Ölümünden dirilmiş olan O’na hayranlık duyun.”

Bu noktanın ilerisinde, aynı kemerin üzerinden çizilmiş daha yüksek bir sarmalda, Kitab-ı Mukaddes'ten şu pasaj bulunmaktadır: “*Göğe yükselen Mesih, bedeni esir aldı ve insanlara armağanlar verdi.*”⁴⁴ Koronun ortasındaki zeminde daire içine⁴⁵ yazılmış bir haç bulunan büyük kutsallığa sahip küçük bir açık sunak vardır. Sunak Yusuf ve Nikodemus'un Efendimizin bedenini çarmıhtan indirdikten sonra yıkamak için buraya koyduklarını işaret eder. Koronun kapısının önünde, çok da küçük olmayan bir sunak daha mevcuttur ancak bu sunak, yalnızca Süryanilerin ibadetlerinde kullanılmaktadır. Günlük Latin ayinleri sona erdiğinde, Süryaniler ilahilerini ya koro dışında ya da kilisenin apsislerinden birinde söylemeye alışkındırlar. Aslında, kilisede dini mezhepler adına kendilerine özgü kullanımlar için düzenlenmiş ve adanmış birkaç küçük sunak yer almaktadır. Bunlar, Kudüs'teki kilisede ilahi hizmeti kutlayan dini

---

⁴³ Ç. n.: Yontulmuş tavan veya boyalı dekorasyon anlamına gelmektedir.

⁴⁴ Efesliler 4:8.

⁴⁵ Ç. n.: Burada tarif edilen sunak, pusuladır.

mezheplerdir: Latinler, Süryaniler, Ermeniler, Yunanlılar, Yakubiler⁴⁶ ve Nubyalılar⁴⁷. Bunların hepsi hem dil hem de ilahi hizmeti yürütme biçimleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Yakubiler, bayram günlerinde Yahudilerin tarzında borazan kullanırlar.

3.8. Kutsal Ateş

Kutsal Kabir Kilisesi'nde de şehirdeki diğer tüm kiliselerde olduğu gibi Paskalya Akşamının⁴⁸ sabahı gün doğumunda dünyevi ışıkları söndürmek ve gökten gelen ışığı beklemek âdettendir. Bu ışığın alınması için orada asılı duran yedi gümüş lambadan biri hazırlanır. Sonra bütün din adamları ve halk, Tanrı'nın yukarıdan elini göndermesini büyük ve endişeli bir beklentiyle beklerler. Durmaksızın ve diğer duaların yanı sıra, yüksek sesle ve gözyaşlarıyla, "Tanrı bize yardım et!" ve "Kutsal Kabir!" diye bağırlar.⁴⁹ Bu arada, kutsal ateşi almak için toplanan patrik veya diğer piskoposlardan bazıları, içinde Efendimizin haçının büyük bir parçasının bulunduğu bir haçı ve azizlerin diğer kalıntılarını taşıyarak dua etmek için kutsal kabri sık sık ziyaret ederler ve Tanrı'nın lütuf dolu ışığını almak üzere hazırlanan kaba ışığın gönderilip gönderilmediğini de izlerler. Ateşin belirli saatlerde ve yerlerde belirmesi alışılmış bir şeydir ki bazen ilk saatte, bazen üçüncü, altıncı veya dokuzuncu saatte, hatta akşam namazı vaktinde bile belirir. Dahası, mezarın kendisine, Efendimizin Tapınağı'na ve Aziz Yuhanna Kilisesi'ne gelir. Mamafih, mütevazı benliklerimiz diğer hacılarla birlikte kutsal ateşi beklerken, dokuzuncu saatten hemen sonra o kutsal ateş geldi. Aynı esnada, kilise çanlarının çalmasıyla, tüm şehre ekmek ve şarap ayini hizmeti sunuldu, vaftiz hizmeti ve diğer hizmetler daha önce kutlanmıştı. Kutsal ateş gelir gelmez, patrik dışında herhangi biri mumunu yakmadan önce ateşi Efendimizin Tapınağı'na sunmak âdettendir.

---

⁴⁶ Yakubiler tarihsel olarak "Batı Hristiyan Kilisesi"nin ve "Antakya ve tüm Doğu'daki Süryani Ortodoks Kilisesi"nin üyeleri olarak anılırlar. Monofizitizmi benimseyen Doğu kiliselerinden biriydi. Suriye'deki Monofizitler, muhtemelen Edessa (günümüzde Urfa) yakınlarındaki bir manastırda yaşayan bir keşiş olan Yakup Barada'i'den sonra Yakubiler olarak bilinmeye başlandı. Bu hususta bkz: Mehmet Çelik, "Süryâniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 175-178.

⁴⁷ Diğer bir ifadeyle Kıptiler olarak adlandırılmaktadırlar. Mısır'ın yerli ve Hristiyan halkı için kullanılan isimlerden biridir. Bekir Koç, "Kıptiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), C. XXV, Ankara 2022, s. 423- 425.

⁴⁸ Hz. İsa'nın çarmıhta gerildiği ve yeniden dirilişini ifade eden bayram. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Katar, "Paskalya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 181-182.

⁴⁹ Ç. n.: Haçlıların savaş çılgınlıkları.

3.9. Azize Meryem ve Kutsal Haç Şapelleri-Efendimizin Hapsi-Aziz Nikolaos'un Sunağı-Manastıra Açılan Kapı

Kilisenin batı tarafında, kapının yakınında, kiliseden sokağa kadar otuzdan fazla basamak çıkılan kapının önünde, Ermenilere ait olan Azize Meryem'e adanmış bir şapel inşa edilmiştir. Ayrıca kilisenin sol tarafında, kuzeye doğru, kutsal haça adanmış bir şapel daha mevcuttur, burada da altın ve gümüşten bir kutunun içinde bulunan büyük bir miktarda değerli ahşap bulunur ve bu şapel Süryanilerin elindedir. Yine aynı tarafta, şapelin karşısında, doğuya doğru, özel kutsallığa sahip bir şapel daha yer alır, burada ise kutsal haça adanmış en kutsal sunak bulunmaktadır ve aynı kutsal tahtadan altın, gümüş ve mücevherlerle kaplı büyük bir parça, kolayca görülebilmesi için en güzel şekilde muhafaza edilmektedir. Gerektiğinde, Hristiyanlar savaşta putperestlere karşı bu kutsal sembolü taşımaya alışkındır. Bu şapel de mozaiklerle harikulade dekore edilmiştir. Roma İmparatoru Herakleios⁵⁰ bu haçı, kendisiyle yaptığı savaş sırasında Pers Kralı Hüsrev'den kurtarmış ve Hristiyanlara geri vermiştir. Bu şapelin yakınında ve doğu tarafından yaklaşık yirmi basamakla karanlık bir şapele girilir, burada pek kutsal bir sunak bulunmaktadır ve kaldırımın altında bir haç işareti görülebilir. Bu yerde, Efendimiz İsa Mesih'in, asılmak üzere Calvary'ye⁵¹ haç dikiline kadar ve Pilatus'un kararını beklerken, uzun süre yüzü örtülüp hapsedildiği söylenir. Ayrıca, bu şapelin arkasında, Aziz Nikolas'a adanmış bir sunak vardır. Bunun ötesinde, kutsal alanın etrafında duran rahiplerin manastırına giriş yapılmak üzere manastırın kapısı bulunur. Manastırın etrafından dolaştıktan sonra, bu kapının diğer tarafından kiliseye kadar girildiğinde, manastırın kapısının üzerinde, tüm bakanları büyük bir pişmanlıkla etkileyen çarpmıha gerilmiş İsa ikonası canlı bir şekilde boyanmıştır. Etrafına şu dizeler yazılmıştır:

Sen ki yoldan gidiyorsun,
Sen benim acılarıma sebep oldun
Ben senin uğruna bu acıları çektim,
Benim için kötülüklerden kaçın

⁵⁰ MS. 610-641 yılları arasında hüküm süren Bizans İmparatorudur. Bkz: Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 210-215.

⁵¹ Matta 27:33; Markos 15:22; Luka 23:33.

3.10. Azize Helena Şapeli-Haçın Bulunduğu Mağara

Buradan doğuya doğru otuzdan daha fazla basamaktan inilir ve kilisenin dışında bulunan İmparatoriçe Azize Helena Şapeli'ne gidilir, orada ona adanmış kutsal bir sunak mevcuttur. Bu nedenle, yine sağ tarafta, yeraltı mağarasına on beş veya daha fazla basamaktan inilir, mağaranın sağ köşesinde, açık bir sunak ve onun altında kaldırımında bir haç kesimi görülebilir. İmparatoriçenin, Efendimizin haçını bu noktada bulduğu söylenir. Orada Aziz James'e⁵² adanmış bir sunak vardır. Bu şapelin çatısındaki büyük boşluktan başka bir penceresi yoktur.⁵³

3.11. Kırbaçlama Şapeli-Dük Godfrey ve Kudüs Krallarının Mezarı-Çan Kulesinin Altındaki Şapel-Vaftizci Yahya Şapeli ve Çevresi

Kilisenin başka bir bölümünde yani, sağ tarafta, koronun arkasında güzel bir sunak vardır, burada Efendimizin bağlanıp kırbaçlandığı sütunun bir kısmı hala durmaktadır. Bunun ötesinde, güneyde, kilisenin kapısının önünde beş mezar görülebilir. Bunlardan kapıya en yakın olanı, beyaz mermerden ve pahalı işçilikle yapılmış olanıdır ve Kudüs Kralı'nın kardeşi Baldwin'e⁵⁴ aittir, ikincisi ise Dük Godfrey'in kardeşi olan Kral Baldwin'e⁵⁵ aittir ve üzerindeki yazıtta şu dizeler vardır:

“Burada Baldwin yatıyor, ikinci bir Yahuda Makkabi,

Ülkesinin umudu, Kilise'nin gururu ve gücüydü o;

Lübnan ve Mısır, Dan ve küstah Şam,

Gücünden korkuyordu ve alçakgönüllülükle armağanlar ve haraçlar gönderiyordu.

Ah, ne yazık ki! O, “bu zavallı anıtın altında” yatıyor.

---

⁵² Zebedi oğlu Yakup. Bkz: Vildan Işık, “Barok Resimde İsa'nın Havarilerinin Martirdom Sahneleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXX, S. 2, 2021, s. 1147- 1189.

⁵³ Ç. n.: Theoderich, Kutsal Haç'ın İcadı Şapeli'ni açıkça tanımlayan ilk yazardır.

⁵⁴ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, RHC occ, III, s. 385 – 86; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, C. I-II, August C. Krey (İng.çev.), New York 1943; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği (1143 -1163)*, (çev. Ergin Ayan), Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009.

⁵⁵ 1100- 1118.

Üçüncü mezar, Baldwin'in kardeşi, Dük Godfrey'ye aittir. O, kılıcı ve bilgeliğiyle, Sarazenler⁵⁶ ve Türkler tarafından işgal edilen Kudüs şehrini geri alarak Hristiyanlara tekrar kazandırmış, kafirler tarafından kovulan patriği tahtına oturtmuş, kilisede bir din adamları topluluğu kurmuş ve onlara, Tanrı'nın yolunda güçlü bir şekilde savaşabilsinler diye vakıflar tahsis etmiştir. Dördüncü mezar, hüküm süren Kral Amalric'in⁵⁷ babasına, beşinci mezar ise Aziz Lazarus Manastırı'nın baş rahibesinin babasına aittir.

Ayrıca güneyde bir kapı mevcuttur, buradan çan kulesinin altındaki şapele girilir ve oradan Vaftizci Yahya'ya adanmış yüce kutsallıkta başka bir şapele geçilir, burada ayrıca bir vaftiz kurnası bulunmaktadır ve oradan da yine üçüncü bir şapele geçilir. İlk şapelden itibaren kırk veya daha fazla adım atılarak sokağa çıkılır.

3.12. Calvary Dağı-Golgota'nın Önündeki Dış Dehliz-Çarmıha Gerilme Şapeli-Calvary Şapeli-Kilisenin Kapısı

Kilise'de, baştaki gözün parladığı gibi parlayan Calvary Dağı'ndan bahsetmenin zamanı artık geldi ki bu noktadan Tanrı'nın Oğlu'nun ölümü ve kanın dökülmesiyle, ışık ve sonsuz yaşam bizim için belirecektir. Kilisenin girişinin veya kapısının önünde, katı bronzla kaplı ve çift biçimli olan, yaklaşık on beş basamakla, korkuluklu ve resimlerle süslenmiş küçük bir odaya çıkılır. Burada, merdivenlerin tepesinde, kapıyı gözetleyen muhafızlar durur ve aşırı baskı nedeniyle, orada sıklıkla olduğu gibi, ezilme ve hayati tehlike yaşanmaması için, yalnızca seçtikleri sayıda hacıya içeri girme izni verirler. Bahsedilen giriş bölümünden üç basamakla, başka bir kapıdan, güneşin altında, kutsallık ve tanrısallıkta diğer tüm yerlere nazaran önde gelen ve oldukça sağlam dört kemerden teşekkül eden bir şapele çıkılır. Döşemesi çeşitli mermer türleri kullanılarak zarif bir şekilde oluşturulmuştur ve tonozu veya tavanı peygamberlerle yani Davut, Süleyman, Yeşeya ve bazı diğer peygamberlerle son derece asil bir şekilde dekore edilmiştir ve adı geçen bu peygamberler ellerinde Mesih'in Çilesi'ne atıfta bulunan metinler taşırlar. Eser mozaikle o kadar güzel işlenmiştir ki, gökyüzünün altında hiçbir diğer eser onunla karşılaştırılmaz, yeter ki

---

⁵⁶ Haçlı Seferleri sırasında Avrupalılar tarafından Müslümanlara "Hristiyan olmayan" anlamına gelen bir isim verilmiştir. Bkz: John Tolan, "Saracens", *The Crusades an Encyclopedia*, C. IV, Oxford 2006, s. 1074- 1077.

⁵⁷ Kral Amalric, yaptığı icraatlarıyla sadece Kıbrıs Haçlı Krallığı tarihi için değil Doğu'daki tüm Haçlılar için önemli bir hükümdardır. Bkz: Güneş Tilki, *Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Kuruluşu (1191-1205)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 67.

açıkça görülebilsin. Zira bu yer etrafında duran binalarca bir parça karanlıkta bırakılmıştır. Kurtarıcının ölümünün acısını çektiği haçın durduğu yer, kilisenin doğu tarafındadır, sol tarafı en iyisinden Paros mermeriyle kaplı yüksek bir basamak üzerinde yükselir ve neredeyse bir adamın başının sığabileceği genişlikte daire şeklinde bir delik önümüze çıkar. Haçın aslının bu deliğe sabitlendiği bilinmektedir ve hacılar, çarmıha gerilene karşı duydukları sevgi ve saygıdan dolayı başlarını ve yüzlerini bu deliğe daldırmayı adet edinmişlerdir. Sağ tarafta, daha da yükselen Calvary Dağı, Mesih öldüğünde kayanın parçalandığı yerde kaldırımında uzun, geniş ve çok derin bir yarık teşhir eder. Yukarıda ve ön tarafta korkunç bir yarıkla esneyen bu yer, Mesih'in çarmıha gerildiğinde yanlarından akan kanın yeryüzüne doğru yolunu bulduğunu kanıtlar niteliktedir. Hacıların bu kayanın tepesine kendi ülkelerinden yanlarında getirmiş oldukları haçları yerleştirmeleri bir gelenek haline gelmiştir ve dolayısıyla biz orada çok sayıda haç gördük, mamafih Calvary'nin koruyucuları bunların hepsini Paskalya zamanı dahi ateşe vermeye alışmışlardır. Söz konusu şapelde pek kutsal bir sunak vardır ve İsa'nın çarmıha gerildiği günün yıldönümüne denk gelen Kutsal Cuma günü, o güne dair bütün ayinler patrik ve din adamlarının tamamı tarafından orada kutlanır. Sunağın sol tarafındaki duvarda, Efendimizin çarmıhtaki halinin en güzel tasviri resmedilmiştir: Sağında Aziz Yuhanna ve mızrağıyla vücudunun yan kısmını delerken tasvir edilen Longinus⁵⁸ durmaktadır, solunda ise annesi ve sünger ve kamışla O'na sirke sunan Stephaton⁵⁹ durmaktadır. Bu eserin etrafı, her tarafı Yunanca yazılarla kaplı iki büyük sarmal yazı ile çevrilmiştir. Aynı sunağın sağ tarafında da bir resim vardır: Nikodemus ve Yusuf Mesih'in ölü bedenini çarmıhtan indirmektedirler. Bu resim ise "Efendimiz İsa Mesih'in Çarmıhtan İnişi" yazısını içermektedir. Buradan kiliseye on beş adımda inilir ve Golgota⁶⁰ adı verilen, yüce kutsallıkta fakat oldukça karanlık olan şapele ulaşılır. Bu şapelin arkasında bakanların Calvary'den aşağı inen kayadaki yarığın ucunu görmelerini sağlayan derin bir girinti vardır. Hz. İsa'nın kanının, yarıktan aşağı doğru aktıktan sonra tam da o noktada durduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, Golgota sınırını oluşturan kemerin üstünde, ya da başka bir deyişle, Calvary'nin batı tarafında, duvara boyanmış

---

⁵⁸ Romalı yüzbaşı. Bkz: Murray James Davies, "Saint Longinus at the Cross- A Veteran's Story", *Journal of Military and Veterans Health*, C. XXXII, S.1, 2024, s. 28-36.

⁵⁹ Markos 15:35-36; Matta 27:47-48.

⁶⁰ Yuhanna, 19:17.

bir resim daha bulunur. Bu görsel eserde ise altın harflerle aşağıdaki ayetler göze çarpar:

“Bu yer Mesih’in kanıyla kutsanmıştı,
Bizim kutsamamız onu daha da kutsayamaz;
Bununla birlikte, bu taşın etrafındaki binalar,
Temmuz ayının on beşinde kutsandı,
Patrik Fulcher tarafından muhteşem bir şekilde kutsandı.”⁶¹

Kilisenin kapısının dışında, iki kapı arasındaki boşlukta, Efendi Mesih kutsal bir giysi içinde ve sanki az önce ölü bedenden yükselmiş gibi durmaktayken Mecdelli Meryem⁶² ayaklarının dibinde, ama onlara dokunmadan secde eder vaziyette yere serilmiştir. Efendi ise o esnada Meryem’e aşağıda yazılı ayetleri içeren bir parşömeni uzatmaktadır:

*“Kadın neden ağlıyorsun, ölü sandığının, O’nun önünde diz çöküyorsun? Bana dokunma, bak! ben diriyim ve tapılmaya layığım.”*⁶³

3.13. Üç Meryem Şapeli-Ermeniler Şapeli-Başka Bir Küçük Şapel-Sokak ve Pazar-Vaftizci Yuhanna Kilisesi ve Hastanesi-Büyük Meryem Kilisesi-Latin Meryem Kilisesi

Kiliseden güneye doğru çıkıldığında, kare taşlarla döşenmiş bir tür kare avluya rastlarız. Avlunun sol tarafında ve dış kısmında ve Golgota’ya yakın bir konumda üç Meryem’e adanmış Latinlere ait bir şapel bulunmaktadır. Buradan güneye doğru ilerlendiğinde Ermenilerin elinde olan diğer bir şapele varılır. Daha da ileride ise başka bir küçük şapel mevcuttur. Bu açık alandan çıkıldığında, solda satılık mallarla dolu tonozlu bir sokak⁶⁴ vardır. Kilisenin karşısında ise Pazar yeri bulunmaktadır. Burada, kilisenin önünde, üstlerinde kemerler bulunan altı sütun dikilidir ve bu mahalde,

---

⁶¹ Ç n.: Bu ayetler, Würzburglu John tarafından alıntılanmıştır.

⁶² Mecdelli Meryem, Hristiyan geleneğinde, İsa’ya kendisini adanmış ve görevi boyunca ona eşlik eden takipçisidir. Yeni Ahit’e göre, İsa’nın çarmıha gerilmesi ve dirilişi sırasında orada bulunmuş ve aktif rol oynamıştır. Luka İncili, Meryem’in Galile’deki hizmeti sırasında İsa’nın yanında olduğunu ve İsa tarafından bir hastalıktan iyileştirildiğini belirtir. Meryem, İsa’nın dirilişine tanıklık eden ve bu olayda ismi geçen tek kişidir. Markos ve Yuhanna İncilleri’ne göre ise, dirilen İsa’nın ilk görüldüğü kişidir. Geniş bilgi için bkz: Maksude Kurt Fidan, “Hristiyan Kutsal Metinlerinde Tartışmalı Bir Figür: Mecdelli Meryem”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, 2020, S. 161- 190.

⁶³ Yuhanna 20:11-18.

⁶⁴ Ç. n.: Kudüs Şehri.

kilisenin güney tarafında, Vaftizci Yuhanna Kilisesi ve Hastanesi konumlanmıştır. Buraya gelirse, hiç kimse bir başkasına binalarının ne kadar güzel olduğunu, fakir ve hasta insanların kullanımı için ne kadar bol sayıda oda, yatak ve diğer malzemelerle donatıldığını, fakirleri canlandırma konusunda ne kadar zengin olduğunu ve muhtaçları geçindirmek için ne kadar özveriyle çalıştığını güvenilir bir şekilde anlatamaz, ta ki kendi gözleriyle görme fırsatı bulana kadar. Hakikaten, bu sarayın içinden baştan sona geçtik ve orada yatan hasta sayısını hiçbir şekilde keşfedemesek de yatak sayısının binden fazla olduğunu gördük. En güçlü kralların dahi hiçbiri o evin her gün başardığı kadar çok insanı geçindiremez ve buna şaşırılmaması gerekir, zira Hospitalye Şövalyeleri⁶⁵ ve Tapınak Şövalyeleri⁶⁶ diğer ülkelerdeki mülklerine ek olarak (ki bunların toplamına ulaşmak kolay değildir) bir zamanlar Yahudiye'ye ait olan ve Vespasian ile Titus tarafından yıkılan neredeyse tüm şehirler ve köyleri, toprakları ve üzüm bağlarının hepsiyle birlikte fethetmişlerdi. Bunun nedeni ülkenin her yerinde konuşlanmış birlikleri ve kafirlere karşı iyi tahkim edilmiş kalelerinin varlığıdır. Bahsi geçen yapıların yanı sıra, doğuya doğru durulduğunda, bir rahibenin idaresi altında rahibelerin günlük olarak İlahi ayin yaptıkları Azize Meryem Kilisesi görülür. Bu yerin Azize Meryem'e adandığı söylenir çünkü Kurtarıcımız Çilesine giderken kötü muameleye maruz kaldığı esnada, Meryem'in O'nun emriyle o noktada duran bir odaya kapatıldığı anlatılır. Ayrıca, bunun hemen doğusunda, yine Meryem Ana'ya adanmış başka bir kilise daha vardır, çünkü Rabbimiz kurtuluşumuz için bu kadar acı çekerken, aşırı üzüntüden bayılmış ve insanların elleriyle yeraltındaki bir mağaraya götürülmüştü ve orada üzüntüsünün verdiği hazla saçlarını başından koparmıştı, bu saçlar bugün bile o kilisede cam bir kaptta saklanmaktadır. Bu kilisede ayrıca, Havari Aziz Philip'in altınla süslü başı; Havari Aziz Simeon ile piskopos Aziz

---

⁶⁵ Ayrıca Hastane Şövalyeleri: Hospitalier tarikatı, XI. yüzyılda Kudüs'e gelen hasta ve fakir hacılara yardım etmek amacıyla kurulmuş bir hayır kuruluşuydu. Örneğin bkz: Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Bulleten*, C. LXVI, S. 245, 2002, s. 87-94.

⁶⁶ Tapınak Şövalyelerinin oluşumunda iki tarikatın etkisi vardır; Hospitalier ve Templier. Hospitalier, XI. asırda Kudüs'e gelen hasta ve fakir hacılara bakmak için kurulmuş bir hayır kurumudur. Fakat tam tarihi bilinmemekle birlikte Kudüs'te bu kuruluşun yerine, 1000'den fazla hastanın tedavi edildiği ve de Aziz John'a adanan bir hastane kuruldu. Bu kurumun Üstad dedikleri bir efendisi vardı. Haçlılar tarafından Kudüs alındığında bu Üstad Amalfili Gerard idi. Gerard, bu kurumu geliştirerek, bir tarikat haline getirdi. Fakat 1118 yılında öldü ve yerine Fransız Raymond du Puy geçti. Tarikat yeni Üstad ile bambaşka bir hâl alarak hac yollarını tehlikelere karşı korumaya hazırıldı. Ayrıca Hristiyan dünyasına karşı tehdit oluşturanlarla savaşmaya and içmiş şövalyelerde oluşmaya başladı. Böylece, ilk başta bit hayır kurumu olan bu teşkilat, dinî ve askerî bir tarikata dönüşerek Hospitalier Şövalyeleri oldu. Bu hususta bkz. Emoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, s. 23-24. Ayrıca Templeirler hakkında bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: TTK, s. 130.

Siprianus'un kolu mevcuttur. Bu kilisede rahipler, bir başrahibin emri ve idaresi altında Tanrı'ya hizmet etmektedirler.

3.14. Efendinin Tapınağı: Avlu, Merdivenler-Yeraltı Mağarası-Büyük Havuz-Evler-Bahçeler-Azize Meryem Okulu-Büyük Kaya-Rahiplerin Manastırı ve Toplantı Binaları ve Diğer Havuzlar

Buradan hareketle, biraz güneye doğru kıvrılan bir caddeden, Tapınağın Güzel Kapısı'ndan geçerek Hz. İsa'nın Tapınağı'na ulaşılır, şehrin ortasından geçilir; orada alt avludan üst avluya yirmi iki basamakla çıkılır ve üst avludan Tapınağa girilir. Alt avludaki bu basamakların önünde, aşağı doğru büyük bir havuza inen yirmi beş veya daha fazla basamak vardır, buradan Kutsal Mezar Kilisesi ile bir yeraltı bağlantısı olduğu söylenir, bu bağlantı sayesinde Paskalya Gecesi'nde o kilisede mucizevi bir şekilde yakılan kutsal ateşin yeraltına Hz. İsa'nın Tapınağı'na getirildiği söylenir. Bu havuzda, Hz. İsa'nın Tapınağı'nda sunulacak kurbanlar yasanın emirlerine göre yıkanır. Günümüzde, dış avlu gibi geniş ve büyük taşlarla döşenmiş olan iç avludan iki kat veya daha fazla daha büyüktür. Dış avlunun iki kenarı bugün hala mevcuttur; diğer iki kenar, üzerine evler inşa edip bahçeler eken rahipler ve Tapınak Şövalyeleri tarafından kullanıma alınmıştır. Batı tarafından iki sıra basamakla üst avluya çıkılır ve aynı şekilde güney tarafından da bu yapılabilmektedir. Havuzun öncesinde bulunduğunu söylediğimiz basamakların üzerinde, üzerlerinde kemerler olan dört sütun vardır ve orada da demir bir kafesle çevrili ve alçıtaşından zarif bir şekilde oyulmuş zengin bir adamın mezarı bulunmaktadır. Ayrıca, güney tarafındaki basamakların üzerinde aynı şekilde sağda dört sütun ve solda üç sütun dikilidir. Doğu tarafında da Mezmur yazarının on beş mezmuruna istinaden üstlerinde sütunlar bulunan on beş çift basamak mevcuttur ve bu basamaklarla Altın Kapı'dan Tapınağa çıkılır. Bunun dışında, güney tarafında, iç avlunun iki köşesinin üzerinde, batıya doğru olanının Kutsal Bakire'nin okulu olduğu söylenen iki küçük mesken yer almaktadır. Şu anda, Tapınak ile dış avlunun iki tarafı arasında yani doğu ve güney tarafları arasında bir sunağa benzeyen büyük bir kaya vardır ki bazı geleneklere göre bulunduğu nokta orada mevcut bazı su havuzlarının ağız kısmıdır. Kuzey tarafında ise din adamlarının manastırı ve manastıra ait diğer binaları bulunmaktadır. Tapınağın çevresinde kaldırımın altında büyük su havuzları vardır. Altın Kapı ve oradaki on beş basamak arasında eski zamanlarda kurbanların sunulmadan önce yıkandıkları yer olan eski ve harap bir sarnıç bulunmaktadır.

3.15. Tapınağın Tasviri: Mesih'in Sunulduğu ve Yakup'un Merdiveni Gördüğü Yer

Tapınağın alt kısmı belirgin bir şekilde sekizgen bir yapıya sahiptir. Alt kısmı yerin orta kısmına kadar en görkemli mermerlerle donatılmışken ortadan çatının dayandığı en üst sınıra kadar en güzelinden mozaik işçilik ile süslenmiştir. Günümüzde ön kısımdan yani batı kapısından başlayarak Tapınağın tüm çevresini saran ve güneşin gidiş yoluna göre okunması gereken bu kenar süslemesi bordür aşağıdaki yazıyı içermektedir: Ön cephede, “Ebedi Baba’dan bu eve sonsuza kadar esenlik olsun.” İkinci tarafta, “Efendimizin Tapınağı kutsaldır; Tanrı bununla ilgileniyor Tanrı onu kutsadı.” Üçüncü tarafta “Bu ev Efendimizin sağlam binasıdır.” Dördüncü tarafta, “İçinde Efendimizin Evi’nde herkes O’nun yüceliğini anlatacak.” Beşincisinde, “Efendimizin yüceliği, kutsal olanından mübarek olsun. “Altıncısında, “Ne mutlu senin evinde oturanlara, Efendimiz.” Yedincisinde, “Şüphesiz Efendimiz kendi kutsal mabedindedir ve ben bunu bilmiyordum”, “Sekizincisinde ise, “Efendimizin evi sağlam bir dayanak üzerine en iyi şekilde inşa edilmiştir.” Bunun yanı sıra doğu yakasında, Aziz James Kilisesinin⁶⁷ karşı tarafında, mozaik işçiliği ve üzerinde “Roma Sütunu” yazılı bir duvarda sergilenen bir sütun bulunmaktadır. Üst duvar daha dar bir daire oluşturur, binanın içindeki kemerlere dayanan ve zirvesinde büyük bir top bulunan kurşun bir çatıyı destekleyen bir yapıdır. Üstünde yaldızlı haç bulunmaktadır. Odaya Dört kapıdan giriş ve çıkış yapılmaktadır. Binanın her kapısı dünyanın dört çeyreğinden birini gözetir. Kilise sekiz kare paye üzerine kuruludur ve on altı sütunlu olup, duvarları ve tavanları muhteşem mozaiklerle süslenmiştir. Koro bölümünün dairesel çevresi kendi yüksek tonozlu çatısı marifetiyle iç duvarı destekleyen dört ana sütun veya ayaklı payanda ve sekiz sütun içermektedir. Koronun kemerlerinin üzerinde, binanın her tarafını saran bir sarmal duvar süsü üzerinde şu metin yer almaktadır: “Rab der ki “Benim evime dua evi denecek”. Ondan dileyen alır, arayan bulur ve ona kapıyı çalana kadar kapı açılacaktır. Sorun ve alacaksınız, arayın, bulacaksınız.” Binanın çevresine benzer şekilde yerleştirilmiş üst kısımda bulunan dairesel sarmal duvar süslemesinde ise şu metin yer almaktadır: “Kulunun duasına ve yakarışına itibar eyle, ya Rab Tanrım, gözlerin açık olsun ve kulakların gece gündüz bu eve çevrilsin. Cennetinden ve en yüksek göklerden, evinden aşağıya bak, ya Rab.”

⁶⁷ Ç. n.: “Kubbet es-Silsile” veya “Zincirlerin Kubbesi” olarak adlandırılan camiye Haçlılar, “Aziz Petrus Şapeli” demişlerdir.

Koronun girişinde demir bir muhafaza içinde Aziz Nikolaos'a adanmış bir sunak bulunmaktadır ve üst kısmında bulunan bir bordür şu ithafları içermektedir: Ön kısımda “1101 yılında, dördüncü yazıt Epact 11’de” ve sol tarafında, “Antakya’nın alınmasından itibaren 63 yıl, Kudüs’ün alınmasından itibaren 53 yıl” sağ tarafında ise “Trablus’un alınmasından itibaren 52 yıl, Berytus’un⁶⁸ alınmasından itibaren 51 yıl, Aşkelon’un⁶⁹ alınmasından itibaren 11 yıl.”

Ayrıca yan tarafta doğuya doğru bir yer vardır. Kapılarla demir bir muhafaza ile çevrelenen koro en büyük saygıya layıktır; zira Efendimiz Hz. İsa Mesih, dünyaya getirildiğinde ebeveynleri tarafından orada takdim edilmişti. O doğumundan sonra kırkıncı gününde bir adakla tapınağa getirildi. Tapınağın girişinde yaşlı Simeon O’nu kollarına aldı ve ön kısmında aşağıdaki ayetler yazılı bu yere taşıdı:

“Kralların Kralı, Meryem Ana’nın çocuğu burada sunuldu;

Bu nedenle burayı hediyelerle donatıyoruz ve kutsuyoruz.”

Bu yerin yakınında, neredeyse bir arşın uzaklıkta, ata Yakup’un başının altına yerleştirdiği taş var. O meleklerin çıkıp indiği cennete uzanan merdiveni görünce o taşın üzerinde uyudu ve şöyle dedi: “Gerçekten Rab buradadır ve ben bunu bilmiyordum.” Bu yerin ön kısmında ise aşağıdaki ayetler bulunmaktadır:

“Yakup, bedeni dinlenmiş ama zihni uyanıkken,

Burada merdiveni gördü ve sunağını buraya yaptı.”⁷⁰

3.16. Tapınaksız Aziz James Şapeli-Efendimizin İçinde Dünyanın Ortası Hakkında Sorguya Çekildiği Yer-Hezekiel'in Suları Gördüğü Yer-Koronun Altındaki Mahzen Mezar-Pencereler-Yüksek Sunak-Tarihçe (Tapınağın)

Buradan, doğu kapısından, dinsiz Yahudiler tarafından Tapınağın zirvesinden aşağı atılarak öldürülen ve kafatası demirci çekici ile kırılan, Efendimizin kardeşi Havari Aziz James'in Şapeli'ne geçilir. O ilk olarak Tapınağın yakınındaki Yeşofat

---

⁶⁸ Doğu Akdeniz kıyısında bulunur, Orta Doğu'nun önemli liman şehirlerinden biridir. Bkz: Davut Dursun, “Beyrut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, s. 81-84.

⁶⁹ Yafa'nın güneybatısında bulunan Askalân Tevrat'ta Aşkelon adıyla geçmektedir. Roma ve Hıristiyanlık dönemlerinde dini ve ticari yönden önemli bir yere sahip olan Filistin'in önde gelen şehirleri arasındadır. Aşkelon, Müslümanların en son fethettikleri Filistin şehirlerinden biridir. Bu hususta bkz: Mustafa Fayda, “Askalân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, s. 487-488.

⁷⁰ Ç. n.: Bu satırlar, Würzburglu John tarafından aktarılan bilgilerin yanlış bir versiyonu olarak görülmektedir.

Vadisine gömülmüş ancak daha sonra naaşı nakledilip yakınındakilerin sadakati ve kendine geri dönen tüm onuruyla buraya getirilmiş ve bir şapele yerleştirilmiştir. Şapelin üzerinde aşağıdaki mezar kitabesi bulunmaktadır:

“Söylesene, taş ve mezar hangi kralın kemikleri burada yer buluyor?”

Aziz James: Bu mezarın içinde o yatıyor.”

Şapelin kendisi yuvarlaktır, alt kısmı geniş ve üst kısmı dardır, sekiz sütunla desteklenmiş ve mükemmel bir şekilde resimlerle süslenmiştir. Aynı kapıdan döndüğümüzde sol tarafta kapı pervazının arkasında Efendimizin üzerinde durduğu uzunluğu ve genişliği 5 fit olan bir yer mevcuttur. Bu yerde, Kudüs’te nerede olduğu sorulduğunda ki Onun dünyanın ortasında olduğunu iddia etmekteydiler, O “Buraya Kudüs denir” diye cevap vermiştir. Ayrıca aynı kapının arkasında, yukarıda bahsedilen yerin karşı tarafında, yani kuzeyinde, sağ tarafta Hezekiel Peygamber’in Tapınağın altından aşağıya aktığını gördüğü suların bulunduğu başka bir yer daha vardır. Güney tarafında, kiliseye yakın olan büyük kiliseye döndüğümüzde koronun altında aslında bir kapı olduğunu görmekteyiz. Yaklaşık kırk beş adım aşağıda, din bilginleri ve Ferisilerin⁷¹ zina yapmakla suçladıkları kadını Efendimiz Hz. İsa’ya getirdikleri mahzen mezara girilir. Burada Kutsal Efendi bu kadının günahlarını bağışlamış ve onu beraat ettirmişti. Bunun anısına, bu yerdeki hacılara endüljans yani hoşgörü bahşedilir. Kilisenin alt katında otuz altı, üst katında ise on dört pencere bulunmaktadır, bunlar bir araya getirildiğinde elli eder ve bu yer ayrıca yüksek sunağın da kendisinde ithaf edildiği Kutsal Anamız Azize Meryem’e adanmıştır. Kilisenin kendisinin aslında İmparatoriçe St. Helena ve oğlu İmparator Konstantin tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.

Tapınağın kaç defa inşa edildiğini veya yıkıldığını irdeleyelim. Krallar Kitabı’nda okuduğumuz gibi, Kral Süleyman Tapınağı ilk olarak İlahi emirle büyük bir masrafla- fakat bugün gördüğümüz gibi yuvarlak bir biçimde değil, oblong şeklinde inşa etmişti. Bu Tapınak, Babil Kralı Nebukadnezar⁷² tarafından yakalanan ve Babil’e

---

⁷¹ Ferisiler, İncil’de adı geçen Yahudilerin önde gelen dinsel topluluğunu ifade etmektedir. Işık, a.g.m, s. 1161.

⁷² Nebukadnezar hayatına dair Yahudilerin zihninde iki farklı çağrışım yapmaktadır. Bunlardan ilki, Kudüs’ü ve Süleyman mabedini yıkan ve Yahudileri sürgüne göndermiş olan zalim ve acımasız kral olarak anılmaktadır. İkincisi, Sürgünde olan Yahudileri tekrar yurtlarına dönmeleri için mabedi ve şehri yeniden imar eden kral olarak geçmektedir. Bu hususta bkz: Ali Osman Kurt, “Yahudi Kaynaklarında

esir olarak götürülen Yahuda Kralı Sıdkiya've⁷³ onunla birlikte Yahuda ve Benyamin de aynı şekilde tutsak edilip ve Asurluların ülkesine götürüldü zamanlara kadar varlığını sürdürdü. Kısa bir süre sonra kâhyası Nabuzardan bir orduyla Kudüs'e geldi ve hem Tapınağı hem de şehri yaktı ve işte bu Tapınağın ilk yıkımıdır. Yetmiş yıllık esaretten sonra İsrailoğulları, Pers Kralı Kyros'un⁷⁴ lütfu ve izniyle Zerubbabel⁷⁵ ve Esdras'ın önderliğinde Yahuda topraklarına döndüler ve aynı yerde aynı Tapınağı yeniden inşa ettiler ve ellerinden geldiğince süslediler. Tapınağı ve şehri yeniden inşa ederken, etraflarında yaşayan Yahudi olmayanların sürekli saldırıları nedeniyle bir elinde taş, diğerinde kılıç tuttıkları söylenir. Yani, o zaman, bu Tapınağın ikinci kere inşa edilmesiydi. Daha sonra şehir, Makkabiler Kitabı'nda okunabileceği gibi, Suriye Kralı Antiochus tarafından tamamen tahrip edilmese de büyük ölçüde harabeye döndü, Tapınağın süsleri tamamen tahrip edildi, kurbanlar yasaklandı, duvarlar yıkıldı ve Tapınak ve şehir adeta bir çöl haline geldi. Bundan sonra, Yahuda Makkabeus ve kardeşleri, Tanrı'nın yardımıyla, Antiokhos'u kaçırdılar, generallerini Yahudiye'den sürdüler ve Tapınağı yeniden inşa edip restore ettiler, sunağı tekrar yerine yerleştirdiler ve eskiden olduğu gibi düzenli olarak rahipler tarafından kurbanlar ve adaklar sunuldu. Bu ise Tapınağın üçüncü kere inşa edilmesiydi ve Josephus'un bize anlattığına göre, Yahudiler inkâr etse de bu yeniden yapım Tapınağı yerle bir eden ve daha ayrıntılı bir işçiliğe sahip daha büyük bir tane daha inşa eden Hirodes'in zamanına kadar ayakta kaldı. Bu da tüm ülkeyi kasıp kavuran ve hem şehri hem de Tapınağı temellerine kadar deviren Titus ve Vespasian'ın günlerine kadar devamlılığını sürdüren Tapınağın dördüncü inşasıydı. Titus ve Vespasian dönemi Tapınağın dördüncü yıkımı oldu. Bundan sonra, biraz önce söylendiği gibi, şimdi gördüğümüz Tapınak, İmparatoriçe Helena ve oğlu İmparator Konstantin tarafından, Efendimiz Hz. İsa Mesih'in ve kutsal Annesinin onuruna inşa edildi. Bu ise Tapınağın beşinci kez yeniden yapılandırılmasıydı.

Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koreş Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2, 2006, s. 417-436.

⁷³ Matta 2:18.

⁷⁴ Pers Kralı Kyros (559-530 Pers merkezli ve Ege Denizi'nden İndus Nehri'ne kadar uzanan Ahameniş İmparatorluğu'nu kuran hükümdardır. Bkz: Engin Eroğlu, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *History Studies International Journal of History*, C. VIII, S. 1, 2016, s. 37-47.

⁷⁵ Tarihler 3:17.

3.17. Süleyman'ın Sarayı-Tapınak Şövalyelerinin Ev ve Ahırları-Bahçeleri, Odun ve Su Depoları, Tahıl Ambarları ve Yemekhaneleri, Yeni ve Eski Salonları ve Yeni Kiliseleri

Sırada güneyde dikdörtgen şeklinde olan ve içi kilise gibi sütunlarla desteklenen Süleyman'ın sarayı bulunmaktadır. Uç kısmı bir mabet gibi yuvarlaktır ve büyük, yuvarlak bir kubbeyle örtülmüştür, dolayısıyla, daha önce söylediğim gibi, bir kiliseyi andırmaktadır. Bu bina, tüm eşyalarıyla birlikte, içinde ve ona bağlı diğer binalarda yaşayan, içinde birçok silah, giysi ve yiyecek cephaneliği bulunan ve ülke savunmak ve korumak için her zaman tetikte olan Tapınak Şövalyelerinin eline geçmiştir. Bu yapıların altlarında, eski zamanlarda Kral Süleyman tarafından yaptırılan atlar için ahırlar yer almaktadır, saraya bitişiğinde payeler üzerine oturan ve sonsuz bir kemer ve tonoz içeren harika ve birbirine bağlı yapılardan oluşan bir yapı bütünü mevcuttur ki, hesabımıza göre ahırın, seyisleriyle birlikte on bin atı alabileceğini iddia ediyoruz. Hiç kimse, Balear yayı ile tek atışta, binalarının bir ucundan diğerine, uzunlamasına veya çapraz olarak ok gönderemez. Üstünde odalar, güneş odaları ve her türlü kullanıma uygun binalar bulunmaktadır. Çatısına çıkanlar bol miktarda bahçe, avlu, antre, hol ve yağmur suyu sarnıçları ile karşılaşır. Aşağıda ise odun ve diğer gerekli erzakları depolamak için çok sayıda banyo, depo, tahıl ambarı ve cephanelik yer almaktadır. Sarayın diğer bir tarafında, yani batı tarafında, Tapınak Şövalyeleri yeni bir bina inşa etmişlerdir. Aslında bu binanın bodrumlarının, yemekhanelerinin, merdivenlerinin, o ülkenin düz çatılarından farklı olarak yüksek eğimle yükselen çatısının yüksekliğinin, uzunluğunun ve genişliğinin ölçülerini verebilirdim; ama bunu yapsam bile beni dinleyenler bana pek inanmazlardı. Binanın başka bir bölümünde sahip oldukları eski manastıra ek olarak orada yeni bir manastır inşa etmişlerdir. Üstelik şimdilerde büyük avlunun yanındaki bu yerde harika bir büyüklük ve işçiliğe sahip yeni bir kilisenin temellerini atıyorlar. Tapınak Şövalyelerinin gücü ve zenginliği hakkında bir fikir edinmek kimse için kolay değildir, çünkü onlar ve Hospitalye Şövalyeleri, başka topraklarda sahip oldukları çok iyi bilinen çok sayıda ve aslında sayısız mülkün yanı sıra Yahudiye'nin bir zamanlar zenginleştirildiği, Romalılar tarafından yok edilen hemen hemen tüm şehir ve köyleri ele geçirdiler ve her yerde kaleler inşa ettiler ve oraları garnizonlarla doldurdular.

3.18. Tapınağın Etrafındaki Kadim Duvarlar-Antonia Harabeleri-Moria-Hamam Kilisesi ya da Efendimizin Yemliği-Adil Simeon'un Evi

Şimdilerde güney ve doğu taraflarındaki şehir duvarı tüm meskenleri çevreliyor, ancak batı ve kuzeyde Süleyman tarafından inşa edilen bir duvar sadece meskenlerini değil, aynı zamanda dış avluyu ve Tapınağın kendisini de çevrelemektedir. Avlunun kuzey tarafında, Herod'un yaptırdığı Antonia kalıntıları arasında bir duvar ve bir kapı bütün olarak ayakta kalmıştır. Tapınağın üzerinde bulunduğu tepeye eski zamanlarda Moria denilirdi ve Davut işte bu tepede Rabbin meleğinin kını çekilmiş bir kılıçla halkı vurduğunu gördü ve Rabbe dedi ki: "İşte, günah işledim ve kötülük yaptım; ama bu koyunlar ne yaptılar? Sana dua ediyorum, elin bana ve babamın evine karşı olsun."⁷⁶ Davut'un Rab için bir ev inşa etmek üzere satın aldığı Yebuslu Arauna'nın harman yeri de bu tepede bulunmaktaydı. Buradan bir gizli girişle ulaşılan şehrin doğu duvarı ile Tapınak Şövalyelerinin bahçesi arasında yer alan dar bir yol mevcuttur ve buradan Hamam Kilisesine veya Kurtarıcımız Efendimizin Yemliği olarak adlandırılan en kutsal kiliseye varılır. Rabbin beşiğinde Mesihe ibadet edilir, bu beşik kilisenin doğu ucunda bir pencerenin önündeki yüksek bir duvarda tüm onuruyla durmaktadır. Güney tarafında yerde, çocukken yıkandığı bilinen ve yatık bir taştan yapılmış büyük bir leğen görülmektedir, kuzey tarafında ise Meryem Ana'nın çocuğunu göğsünde emzirirken yattığı yatağı var. Bu kiliseye yaklaşık elli basamakla inilir ki bir zamanlar orada huzur içinde yatan adil Simeon'un eviydi.

3.19. Siloam Banyo Havuzu

Bu kiliseden güneye doğru ya da tepenin eğimli tarafından aşağıya doğru şehrin kendi olağan açısından gidildiğinde, Tapınak Şövalyelerinin evlerini ve manastırlarını korumak için inşa ettikleri eklenti yol boyunca, antik çağda da şehrin kendisinin bulunduğu yerde, küçük bir patika Siloam banyo havuzuna çıkar ve bize bu çeşmenin suyunun Silo Dağından⁷⁷ bir yeraltı yolundan geldiği için böyle adlandırıldığı söylenmektedir. Bu bana şüpheli görünüyor, çünkü şehrin üzerinde durduğu dağımız ve diğer birkaç dağın arasında yer alıyor ve hiçbir vadi dağdan doğrudan havuza çıkmıyor ve uzaklık nedeniyle bu kadar büyük dağların arasından bir yeraltı geçidi

---

⁷⁶ Samuel 24:17.

⁷⁷ Yargıçlar 18:31.

olması da mümkün değil, çünkü Silo Dağı şehirden iki mil uzakta bulunmaktadır. Bu nedenle, bu noktada herhangi bir karar vermeden, dinleyicilerimize doğru olduğuna inandığımız şeyi söyleyelim. Biz suyun toprağın içinden bir pınar gibi fişkırdığını ve havuzu doldurduktan sonra yakındaki başka bir havuza doğru giderken, artık yokmuş gibi görüldüğünü doğru kabul edelim. Havuza on üç adımla inilip ve çıkılmaktadır, etrafında kemerli iskelelerle bunların altında taş döşenmiş bir yapı bulunmaktadır, etrafı büyük taşlarla donatılmış yürüyüş yolu ile birlikte inşa edilmiştir ve bu taşların üzerinde duranlar aşağı doğru akan suyu içebilirler. İkinci havuz kare şeklinde olup basit ve sade bir duvarla çevrilidir. Bu banyo havuzu bir zamanlar şehrin içindeydi ama artık şehrin çok dışındadır; zira şehir bu yönde kutsal mezarın yakınındaki kısımlarda kazandığının neredeyse iki katını kaybetmiştir.

3.20. Beytanya⁷⁸-Beytfaci⁷⁹-Şapeli ile Birlikte Altın Kapı

Şimdi, hesap sürecimizi, lütfuyla acılarından pay almamıza izin veren Mesih'in Çilesine göre düzenlemeliyiz ki, böylece O'nun krallığından ahirette pay alabilelim. Yeruşalim'den bir mil ötede, cüzamlı Simon'un⁸⁰ ve Lazar⁸¹ ile kız kardeşleri Meryem ve Marta'nın evinin bulunduğu ve Efendimizin sık sık misafir olarak kabul edildiği Beytanya bulunur. Beytanya, doğuya doğru dağın bittiği Zeytin Vadisi'nin yakınında bir köydür. Böylece, Palmiye Pazarı zamanında, sevgili Efendimiz İsa Mesih, Beytanya'dan yola çıktı, Beytanya ile Zeytin Dağı'nın ortasında bulunan ve şimdilerde onuruna güzel bir şapel inşa edilmiş olan Beytfaci'ya geldi ve eşeği ve sıpasını getirmeleri için iki havarisini gönderdi. Şapel'de görebileceğiniz büyük bir taşın üzerinde durdu ve eşeğin üzerine oturarak Zeytin Dağı'ndan Yeruşalim'e gitti ve şapelin yanından dağdan inerken büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. O, Yeşofat vadisinin ve Kidron deresinin ötesine, iki katlı Altın Kapı'ya varana kadar devam etti. Kapıya yaklaştığında, kapılardan biri kendi kendine açıldı, çünkü sürgü düştü ve halkayı kuvvetle çekerek diğer kapıyı da büyük bir gürültüyle açtı. Bu nedenle onun onuruna şapel kutsandı ve burada yıldızla kaplı bu halkaya büyük bir saygı gösterilmektedir. Bu kapı, Palmiye Pazarı ve Haç'ın Yüceltilmesi günü dışında asla açılmaz, çünkü İmparator Herakleios, Pers'ten getirdiği haçtan büyük bir tahta

---

⁷⁸ Arapça Lazariya olarak anılır. Bu adlandırma, orada yaşadığına inanılan Lazarus'tan gelir. Lazarus'un diriliş anlatısı için bkz. Yuhanna 11:1- 44.

⁷⁹ Matta 21:1-2.

⁸⁰ Matta 4:18; Matta 16:18.

⁸¹ Yuhanna 11:1-44.

parçayla bu kapıdan geçmişti. Efendimiz de aynı gün Tapınağa girmiş ve aralıksız haftanın dördüncü gününe kadar eğitim için orada kalmıştı.

3.21. Petrus'un Hapishanesi

Buna binaen, O'nunla birlikte Dağı'na çıkmak ve bundan sonra ne yaptığını görmek istiyorum, ama öncesinde, O'nu inkâr etmemeyi ama dua etmeyi Mesih'den öğrenebilmem amacıyla Petrus'la birlikte hapsedilmeyi diliyorum. İnsanlar Tapınak'tan Sion Dağı'na giderken yol üzerinde, yerin çok altında büyük bir derinlikte, oraya girmek için yirmi basamak ve daha fazla inildiği görülen çok hoş bir şapelin yanından geçerler ki burası genç Hiroides'in Aziz Petrus'u bağladığı ve Efendimizin meleğinin onu dışarı çıkardığı o hapishanedir. Bu şapelin girişinde aşağıdaki ayetler yazılıdır:

“Kalk, saklandığın yerden çık, Peter, zincirlerin kırıldı;

Kalk ve Tanrı'nın lütfuyla özgür bırakılan bu yeri terk et.”

“Ah şimdi gerçekten biliyorum ki hapisten kurtuldum;

Mesih'in bana olan sevgisine hamd olsun ki, beni bağlardan kurtardı.”⁸²

3.22. Sion Dağı-Azize Meryem Kilisesi-Azize Meryem'in Öldüğü Yer-Son Akşam Yemeği Odası-Kutsal Ruh'un İndiği Yer-Mesih'in Havarilerin Ayaklarını Yıkadığı Yer-Tomas'ın Efendimizin Yaralarına Dokunduğu Yer-Aziz Stefanos'un Mezarı

Güneye doğru uzanan Sion Dağında neredeyse hiç şehir suru bulunmadığından, kafirlerin saldırılarına karşı duvarlar, kuleler ve siperlerle çok iyi bir şekilde tahkim edilmiş olan ve bir başrahibin yönetimi altında devamlı keşişlerin Tanrıya hizmet ettiği Meryem Ana'ya adanan bir kiliseye havidir. İçeri girdiğinizde orta apsiste, sol tarafta Efendimiz Hz. İsa Mesih'in sevgili Annesi, mübarek hanımımız Meryem'in ruhunu aldığı ve onu göğe yükselttiği kutsal mekânı keşfedeceksiniz. Bu eser altta kare şeklinde ve üstte yuvarlaktır ve bir kubbeyi destekler. Sağ tarafta yaklaşık otuz basamakla, yarım kubbenin en uç noktasında yer alan üst odaya çıkılır. Burada, Efendimiz havarileriyle birlikte oturduğu ve hainin ayrılmasından sonra bu havarilere mistik bedenini ve kanını bahşettiği masa görülebilir. Aynı üst odada, o yerin

---

⁸² Elçilerin İşleri 12.

güneyine doğru 30 fitten daha uzak bir mesafede, Kutsal Ruh'un havarilerin üzerine indiği yerde bir sunak durmaktadır. Buradan, çıkılan basamaklar kadar basamakla inilir ve üst odanın altındaki şapelde, duvara oyulmuş taş havuzun bulunduğu ve Kurtarıcı'nın havarilerin ayaklarını yıkadığı yerin hemen yakınında, sağ tarafta, Thomas'ın Efendimizin dirilişinden sonra onun yanında hissettiği yerde bir sunak bulunduğu görülür; bu nedenle bu sunağa Parmak Sunağı adı verilmiştir. Buradan kilisenin kutsal alanını çeviren ve içinden başka odaya geçilen bir tür sofadan geçilir ve onun sol tarafında, altında hiç şüphesiz, ilk şehit Aziz Stefanos'ın naaşının Kudüs Piskoposu Yuhanna tarafından gömüldüğü kutsal bir sunak bulunur. Tarihte okuduğumuza göre ilk olarak da İmparatoriçe Helena tarafından Kudüs'ten Konstantinopolis'e nakledilmiş olan bu naaş daha sonra İmparator Theodosius tarafından Konstantinopolis'ten Roma'ya nakledilmiştir. Koronun önünde, duvarın yanında değerli mermerden bir sütun dikilidir ve bazı ahmak ve cahil insanlar onun etrafında dönmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir.

3.23. Kidron Vadisi/Deresi-Getsemani (Izdırap) Bahçesi⁸³-Azize Meryem Kilisesi-Kabir Şapeli-Merdiven Üstündeki Küçük Şapel-Azize Meryem'in Naaşını Sürükleyerek Uzaklaştırmak İstemiş Yahudi Bir Adama Dair Efsane

Bulduğumuz noktadan, Efendimiz, akşam yemeğinden sonra, orada bir bahçenin bulunduğu Kidron Vadisinin karşı tarafına çıktı. Kidron Deresi, Yeşofat vadisinin ortasından geçer. O bahçenin olduğu yerde, manastır binalarıyla birlikte Azize Meryem Kilisesi kurulmuştu ve naaşı buraya defnedilmişti. Bir sundurmadan kırktan fazla basamakla, Azize Meryem'e ait kutsal mezar odasının bulunduğu, en pahalı mermer ve mozaik süslemelerle kaplı bir mahzen mezara inilir. Bu mahzen mezarın girişinde ise şu iki ayet yazılıdır:

“Ey yaşamın mirasçıları, gelin Kraliçemizi övün ki:

O kıyametimizi hükümsüz kılandı, O yaşamımızı borçlu olduğumuzdur.”⁸⁴

Bu türbenin etrafında kemerli yirmi sütun, bir bordür ve üzerinde bir çatı vardır. Bordürde şu dizeler yazılıdır:

“Buradan, Yeşofat'ın vadisinden, gökyüzüne giden bir yol var!”

---

⁸³ Elçilerin İşleri 1:12.

⁸⁴ Romalılar 8:17.

Buradaki bakire, Tanrı'nın güvendiği hizmetçi, bir zamanlar burada yere uzanmıştı;

Lekesiz, buradan yükseldi, cennetinin kapısı burada açıldı,

Zavalluların, günahkarların ışığı ve yolu, Anneleri ve umutları.”

Ayrıca, çatının üzerinde bir top ve haç bulunan altı çift sütunla desteklenen yuvarlak bir kubbe vardır ve kubbenin etrafında bu küçük sütunların her bir çifti arasında birer kandil asılıdır. Şapele batı tarafından girilir ve kuzey tarafından çıkılır. Azize Meryem'in göğe kabulü yukarıdaki tavana mükemmel bir şekilde resmedilmiştir, tasvir altında düz bir satır şeklinde şu cümleyi içermektedir *“Meryem yukarı, cennete alınmaktadır melekler sevinir ve Meryem Ana'yı överek onu kutsarlar.”* Kilisenin kutsal alanının etrafında da aşağıdaki kitabeyi içeren bir sarmal yazı bulunur: *“Tanrı'nın Kutsal Annesi, melekler korosunun üzerinde, Cennetin Krallığına yüceltildi.”* Buradan, mahzen mezara inilen sayıya eşit sayıda basamakla kiliseye çıkılır. Kilisenin kendisi ve ona bağlı tüm manastır binası, kâfirlerin hain saldırılarına karşı yüksek duvarlar, sağlam kuleler ve siperlerle güçlü bir şekilde tahkim edilmiştir ve çevresinde birçok sarnıç vardır. Mahzen mezardan dışarı çıkıldığında, basamakların üzerine yerleştirilmiş çok küçük bir şapel görülür. Kilisede Süryanilerin kendilerine ait bir sunağı vardır. Mahzene inilen merdivenlerin üzerindeki tavanda bir resimde Meryem Ana'nın Göğe Kabulü ayrıca tasvir edilmiştir, bu tasvirde ise Havariler derin bir üzüntü ve bağlılıkla beklerken ve ona bakarken onun sevgili oğlu Efendimiz İsa Mesih çok sayıda meleklerle birlikte oradadır ve onun ruhunu almış olarak onu cennete taşımaktadır. Bedeni en kutsal bedeninin üzerine konduğunda, bir Yahudi onu örten örtüyü çekmeye çalışmaktadır ve bir melek onun iki elini de kılıçla kesiyordu; elleri yere düşerken kütükler vücudunda kalır. Çünkü bir rivayete göre, daha önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi, Meryem Ana'nın ruhu Sion Dağı'ndaki bedeninden ayrıldığında kutsal Havariler onun en mukaddes bedenini saygıyla bir tabut sehпасının üzerine koymuşlardı ve onu doğuya doğru giden yol boyunca, şehir surlarının dışında, onu Yeşofat vadisine gömmek için taşıyorlardı. Oğlu'na bunca zamandır zulmettikleri yakıcı nefret ve kıskançlığın henüz sönmemiş olduğu Yahudiler, ona biraz hakaret etmek niyetiyle onunla karşı karşıya gelirler ve içlerinden biri, diğerlerinden daha cesur ve şanssız olanı, kutsal bedeninin üzerinde yattığı tahtirevana yönelir ve kötü niyetli bir saygısızlıkla örtüldüğü kumaşı yırtmaya çalışır fakat mukaddes Bakire Meryem'in erdemleri ve Cennetin intikamı, onun aceleciliğini

ciddi bir şekilde cezalandırır, çünkü hem elleri hem de kolları kurur, bu da geri kalanlara dehşet salar ve hızla kaçmalarına neden olur.

3.24. Getsemani/Izdırıp Kilisesi-(Kurtarıcımızın) Duaları Kilisesi-Patriğin Hurma Dallarını Kutsadığı Yüksek Yer-Efendimizin Tutsak Edildiği Yol

Oradan güneye, Zeytin Dağı'na doğru yolculuk yaparken, Kurtarıcımızın havarileriyle birlikte bahçeden çıktığında içerisine girdiği ve onlara, "Ben buraya gidip dua ederken siz burada oturun" dediği, Getsemani adında hiç de küçük olmayan bir kiliseyle karşılaşıyorsunuz.⁸⁵ Böylelikle, içeri girer girmez kutsal bir sunak görürsünüz ve sol tarafta bir yeraltı mağarasına girersiniz ve her birinde Havarilerden üçünün yattığı ve uykuya daldığı işaretlenmiş dört yer bulursunuz. Solda ayrıca mağaranın giriş açısında, İsa'nın parmaklarını üzerine bastırdığı ve üzerine alt delik bıraktığı büyük bir kaya var. Gerçekten de biraz daha yukarıda, Zeytin Dağı'na doğru, şimdilerde yeni bir kilisenin inşa edilmekte olduğu bir yerde üç dua sunmuştu. Bu dualardan birinin yeri sol yarım kubbesinin içinde, diğerininki koronun ortasında ve üçüncü olan sağ yarım kubbesinin içindedir. Getsemani ile dua yerleri arasındaki boşlukta, kalabalığın Efendimizi hurma dallarıyla karşılandığı Zeytin Dağı'nın yanında, Palmiye Pazarı'nda hurma dallarının patrik tarafından kutsandığı, taşlardan yapılmış yüksek bir yer vardır. İsa titreyip düşerken, Yahuda fenerler, meşaleler ve silahlarla gelmişti ve Yahudilerin subayları O'nu tutuklayıp götürmüş ve başkâhinin ya da Kayafa'nın salonuna getirmişlerdi. Bütün gece orada O'nunla alay ettikten sonra, sabahleyin O'nu yargıç Pilatus'un huzuruna çıkartmışlardı.

3.25. Sion Dağı'ndaki Kaldırım-Kırbaçlama Sütunu ile Efendimizin Şapeli-Celile Kilisesi-Petrus'un Kaçtığı Mağara-Çile Yolu⁸⁶

Pilatus O'na birçok soru sorduktan sonra, onu yargı salonuna götürülmesini emretti ve Sion Dağı'ndaki Azize Meryem Kilisesi'nin önünde bulunan Kaldırım adı verilen yere, şehir surlarının yakınında yüksek bir yere oturtulmasını sağladı. Burada, Efendimiz İsa Mesih'e adanmış kutsal bir şapel bulunmaktadır, burada Efendimizin Pilatus tarafından bağlandığı ve onun tarafından çarpmıha gerilmeye mâhkum

---

⁸⁵ Ç. n.: Kayıta sanki iki kilise varmış gibi anlatılıyor. Würzburglu John sadece Itırıp Şapeli'nden ve Efendimizin dua ettiği yeri çevreleyen, döşemesinde üç işlenmemiş taş bulunan yeni kiliseden bahsetmektedir.

⁸⁶ Via Dolorosa, İsa Peygamberin çarpmıha gerildiği yere kadar yürüdüğü yol. Bu hususta bkz: Muhammed Güngör, "Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", *Amasya İlahiyat Dergisi*, C. XIV, 2020, s. 162.

edildikten sonra kırbaçlanması emredilen sütunun büyük bir kısmı hala mevcuttur ve o noktada hacıların O'nu taklit ederek kırbaçlanması adet haline gelmiştir. Kilisenin önünde, haç şeklinde kesilmiş bir taşın üzerinde şu sözler yazılıdır: “*Buraya “Kaldırım” deniyor ve Efendimiz burada yargılandı.*” Buranın az ötesinde, sağ tarafta doğruya doğru, caddenin başka bir kısmından elli basamak inilerek Celile adlı kiliseye⁸⁷ varılır ve burada Aziz Petrus’un bağlandığı zincirin iki halkası bulunmaktadır. Daha ileride, sunağın sol tarafında, Aziz Petrus’un Mesih’i inkâr ettikten sonra kaçtığı ve kendini bir köşeye sakladığı çok karanlık bir yeraltı mağarasına yaklaşık altmış basamakla inilir. Orada, kutsal Efendisinin acıları ve O’nu inkâr etmesi üzerine ağlarken ve başını ellerinin üzerine koymuş otururken tasvir edilmiştir. Bu tasvirde hizmetçi ona tehditkâr bir şekilde baskı yapmaktadır, ayrıca bir horoz vardır ve ayaklarının önünde ötmektedir. Bu kilise Ermenilerin elindedir. Buradan başlayarak Efendimiz, o zamanlar bahçelerin olduğu ve şimdi evlerin bulunduğu surun etrafında dolaştırıldı ve çarmıha gerildi. Zira Elçi’nin de dediği gibi, “Efendimiz giriş kapısı olmadan acı çekti.” Şimdiye değin elimizden geldiğince, Mesih ve O’nun kutsal yerleri hakkında öğrendiklerimizi kendi gözlerimizden anlattık. Artık O’nun arkadaşları ve diğer yerler hakkında bilinenleri anlatmanın zamanı. Bundan sonra, gerek bizzat kendimiz tarafından görülmüş gerekse başkaları tarafından bize açıklanmış bazı şeyleri anlatacağız.

3.26. Pilatus Sarayı-Azize Hanne Kilisesi-Koyun Geçidi Havuzu-Cüzzamlıların Kilisesi ve Evleri-Büyük Hospitalye Şövalyeleri Sarmıcı-Aziz Stefanos Kilisesi-Aziz Lazarus Kapısındaki Darülaceze-Aziz Khariton Kilisesi

Altın Kapı’nın yanındaki doğu kapısına giden caddenin kenarında, daha önce aynı sokağa bitişik olduğunu söylediğimiz Pilatus’un evinin veya sarayının ötesinde, yaklaşık yirmi basamakla inilen bir yeraltı mağarasında mezarı bulunan Meryem Ana’nın annesi Azize Hanne’nin Kilisesi bulunmaktadır. Orada rahibeler bir baş rahibenin idaresinde Tanrı’ya hizmet ederler. Kuzey tarafına doğru ilerleyen bir kişinin karşısına kayalık bir tepenin yakınındaki derin bir vadide bulunan üzerinde eski bir yapı bulunan Koyun Havuzu çıkacaktır. Bu havuz, İncil’de anlatıldığı gibi, en uzak köşesinde sunağının bulunduğu beş revaklı bir yapıdır. Yolculuğuna Davut

---

⁸⁷ Ç. n.: Aynı zamanda “Gallicantus”, ve “In Gallicantu” olarak da adlandırılırdı. Ancak bu isim tam olarak kilise içindeki Horoz Ötüşü Mağarası’na aitti. Başrahip Daniel, bu mağaraya otuz iki basamakla inildiğini söylemektedir.

Kulesi'nden başlayarak şehir surlarının çevresini dolaşarak devam edenler, şehrin batı ucunda her biri dikkat çekici ve düzenli tutulan kiliseye ve cüzzamlıların konutlarına ulaşacaklardır. Hospitalye Şövalyelerine ait büyük sarnıçtan geçerken, kuzeydeki giriş kapısına varmadan önce, bir tepenin üzerinde, Yahudiler tarafından bahsi geçen giriş kapısından atılıp taşlandığında orada göklerin açıldığını gören ilk şehit Aziz Stefanos'ın Kilisesi'ni bulursunuz. Kilisenin ortasında, demir bir korkulukla çevrili basamaklar üzerinde yükseltilmiş bir yer bulunmaktadır, ortasında içi boş bir kutsal bir sunak vardır, bu sunak şehidin taşlandığı ve göklerin onun üzerine açıldığı yerde durmaktadır. Bu kilise, Latin Azize Meryem Baş rahibi'ne bağlıdır. Kapının bulunduğu yerde, Yunanca'da xenodochium olarak adlandırılan çok eski bir bakımevi mevcuttur. Bu yol boyunca biraz ilerledikten sonra, sol taraftan doğuya doğru yola girdiğinizde, Ermenilere ait bir kilise ile karşılaşacaksınız. Burada ise kemikleri sanki canlıymış gibi etle kaplanmış Khariton adında bir azizin ölü halde yattığını göreceksiniz.

3.27. Zeytin Dağı-Kurtarıcımızın (ya da Göğe Yükselişinin) Kilisesi-Aziz Pelagia'nın⁸⁸ Küçük Kilisesi-Pater Noster Kilisesi

Bunun sonrasında, göğe yükselişinin zamanı ve saati yaklaşırken, Rabbimiz Zeytin Dağı'na tırmandı, orada büyük bir taşın üzerinde durdu ve Havarilerinin gözü önünde ve onlara lütufkâr bir şekilde bereketini bahşederek göğe yükseldi. Şimdi, Zeytin Dağı, daha önce de söylediğimiz gibi, şehri çevreleyen tüm dağların en yükseğidir. Her türden meyveyle doludur ve en üst noktasında Kurtarıcımız'a adanmış en yüksek seviyede kutsallığa sahip bir kilise bulunur. Nitekim bu bölgelerde, Efendimizin huzuruyla yüceltilen yerlere dağın yüksekliğinden daha fazla hiçbir kutsama bahşedilmemelidir. Bu kiliseye yirmi büyük adımla çıkılmaktadır ve kilisenin ortasında hem Paros mermeri ve hem de mavi mermerle muhteşem bir şekilde dekore edilmiş, yüksek bir tepesi olan yuvarlak bir yapı durmaktadır, onun ortasına ise kutsal bir sunak yerleştirilmiştir, bu sunağın altında Efendimizin göğe çıktığında üzerinde durduğu söylenen taş görülecektir. Kilisede ilahi hizmet kanonlar tarafından gerçekleştirilir. Hem büyük hem de küçük kuleleri, duvarları, siperleri ve gece devriyeleri ile kafirlere karşı sağlam bir şekilde güçlendirilmiştir. Kiliseden çıkınca batı tarafında bir yer altı mağarasında bulunan karanlık küçük bir kiliseye rastlarsınız.

---

⁸⁸ Tövbe ve dönüşüm simgesi olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Margaret Smith, "Kadınlar Arasında Asketizm ve Manastır Hayatı", (çev. Halil Temiztürk), *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 2, 2017, s. 222- 223.

Yirmi beş basamak inildiğinde, büyük bir taş tabutun içinde, Tanrı'nın hizmetinde orada toprağa verilmiş olarak yaşamına son veren Aziz Pelagia'nın bedeni görülür. Yine batıda, Beytanya'ya giden yolun yanında, Zeytin Dağı'nın yamacında, Kurtarıcı'nın öğrencileri tarafından nasıl dua gerektiği sorulduğunda oturduğu ve onlara "Göklerdeki Babamız"⁸⁹ diyerek dua etmeyi öğrettiği yerde büyük kutsallığa sahip bir kilise daha vardır. O bu hitabı onlar için kendi eliyle yazmıştı ve bu yazı, hacıların onu öpebileceği şekilde sunağın altındadır. Kilisenin ortasından da, yaklaşık otuz basamak aşağı inilerek yeraltı mağarasına varılır ki Efendimizin burada sık sık oturup öğrencilerine ders verdiği söylenmektedir.

3.28. Beytanya-Aziz Lazarus Kilisesi-Meryem ve Marta Kilisesi-Kalesiyle Birlikte Kızıl Sarnıç-İbrahim'in Bahçesi-Oradaki Kuleler ve Ev

Böylelikle, benim hikayemde başın bir bedende sahip olduğu öneme sahip olan Kudüs'ü bitirdikten sonra, şimdi bu bedeninin diğer yerlerini, yani uzuvlarını eklemem gerekiyor. Artık sıra sahip olduğu eserlerin gücünden çok toprağın doğasıyla güçlendirilen Beytanya'ya geldi. Burada, bir tarafı Rabbimiz'in dördüncü günde ölümden dirilttiği ve Kudüs'teki kiliseyi on beş yıl boyunca yöneten Aziz Lazarus'un⁹⁰ naaşı ile diğer tarafı ise kız kardeşleri Mary ve Martha'nın kalıntıları ile yücelik kazanmış kutsal bir çifte kilise bulunmaktadır. Rabbimiz ve Kurtarıcımızın sık sık misafir olarak ağırlandığı bu yerde rahibeler bir baş rahibe idaresinde Tanrı'ya hizmet etmektedir. Doğuya doğru, Beytanya'nın ötesinde, Yeruslaim'den dört mil uzaklıkta, bir dağın üzerinde, kendisine bağlı bir şapeli de bulunan Kızıl Sarnıç vardır. Yusuf'un kardeşleri tarafından bu sarnıca atıldığı söylenir. Burada Tapınak Şövalyeleri çok sağlam bir kale inşa etmişlerdir. Üç milden daha ileride, Ürdün Nehri yakınlarındaki güzel bir ovada, buradan yarım mil uzaklıkta İbrahim'in bahçesi bulunmaktadır. Onun iki katı büyüklükte ... güzel bir derenin suladığı büyük bir ovayı kapsar. Bu ovanın eni Ürdün'e, boyu ise Ölü Deniz'e kadar uzanır; her türlü meyveyi yetiştirmeye uygun toprağa sahiptir ve dedikeni gibi dikenli olmasına rağmen bol miktarda ağaç vardır. Sayısız elma taşıyan ama küçük boyutlu ağaçlarla dolu bahçenin kendisini gördük ve ayrıca Palmiye Pazarından sonraki Pazartesi günü olgunlaşmış arpaları gördük. Tapınak Şövalyelerinin gücü sayesinde orada pek çok kule ve büyük ev bulunmaktadır ve Ürdün'e giden hacılara eşlik etmek, giderken ve de dönerken ya da geceyi orada

---

⁸⁹ Matta 6:9 -13.

⁹⁰ Yuhanna 11:1- 45.

geçirirken Sarazenler tarafından zarar görmemelerini gözetmek hem Tapınak hem de Hospitallye Şövalyeleri teamüllerindendir. (Tobler, burada metinde önemli bir boşluk oluştuğunu varsayıyor.)

3.29. Ürdün Nehri-Karantina⁹¹-Elişa Çeşmesi

Buradan bir mil ötede, Arabistan dağları boyunca dolambaçlı ve kıvrımlı bir dere halinde akan Ürdün Nehri, Ölü Deniz'e dökülür ve bu noktadan sonra bir daha görünmez. Kızıl Sarnıç ile yukarıda sözü edilen vadi arasında, Rabbimiz İsa'nın şeytan tarafından ayartılması için getirildiği korkunç bir çöl bulunmaktadır. Bu vahşi doğanın sonunda, çok yüce ve neredeyse erişilemez olacak kadar sarp olan korkunç bir dağ var, bu dağ, yukarıdaki devasa zirvesini yükseltirken, aşağı kısımda derin ve kasvetli bir vadi ile genişler. Buraya Karantina denilir ve biz de Kırklılar diyebiliriz; çünkü Efendimizin burada kırk gün kırk gece oruç tutarak oturmuştur. Efendimizin oturduğu yere giden yol, dağın yamacının ortasından geçmektedir, düz değil, zeminin birçok düzensizliği tarafından eğri hale getirilmiş ve her yer kaygan olduğundan, yer yer hacıları elleri üzerinde sürünmeye zorlamaktadır. En üstte bir kapı bulunmaktadır ve ondan geçip biraz daha ilerlediğimizde, bir mağara üzerine inşa edilmiş, insan emeğiyle yapılmış ve Meryem Ana'ya adanmış bir şapel bulacaksınız. Buradan hiçbir basamak olmadan yukarı çıkan meşakkatli bir patikadan yukarı çıkar ve dağın devasa ve engebeli yarıklarından geçerek başka bir kapıya girersiniz, sonrasında ise iki kez tekrar kıvrılan bir patikadan yavaş yavaş üçüncü bir kapıya varırsınız. Buradan geçerken, kutsal haça adanmış küçük bir sunak göreceksiniz, sunağın bulunduğu küçük şapelin sağ tarafında, hala etle kaplı eli olan Piligrinus adında bir azizin mezarı sergilenmektedir. Şimdi, yaklaşık on altı basamakla tepeye çıkarken, doğu tarafında kutsal bir sunak, batıda ise Efendimizin oturduğu ve daha önce de söylediğimiz gibi kırk gün ve kırk gece oruç tuttuğu ve O'nun orucundan sonra meleklerin O'na hizmet ettiği kutsal yeri bulacaksınız. Burası dağın ortasındadır, çünkü dağın derinliği aşağıya doğru açıldığı kadar zirvesi de yukarıya erişmektedir. Zirvesinde, şeytanın O'nu ayartırken üzerine oturduğu söylenen büyük bir kaya görülebilir. Bu dağdan Ürdün'ün ötesine Arabistan'a kadar uzanan manzarayı ve hatta Mısır'ın Ölü Deniz'in ötesindeki sınırını bile görmek mümkündür. Ayartma Dağı'nın tepesi ve yeraltı mağaraları, Tapınak Şövalyelerine ait erzak ve silahlarla doludur ve Tapınak Şövalyelerinin

---

⁹¹ Ayartma Dağı, dünyanın en eski şehri olan Eriha'da yer almaktadır. İsa Mesih'in 40 gün oruç tuttuğunda şeytanın onu ayarttığı yer olduğuna inanılmaktadır. Bkz: Matta 4:1 -11; Luka 4: 1- 13.

bundan daha güçlü ya da kâfirleri çileden çıkarmaya daha uygun bir kalesi olamaz. Bu dağa tırmanırken veya inerken, yani dağın eteğinde büyük bir çeşme fişkirir ve bu çeşme İbrahim Bahçesi'ne ve çevredeki tüm ovaya su sağlamaktadır. Orada, bu çeşmeden akan derenin suladığı ovada hacılar, daha önce de söylediğimiz gibi dua etmek amacıyla Karantina'ya devam edebilmek ve Ürdün Nehri'nin sularında yıkanabilmek için geceyi geçirmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Hacılar bu noktada kâfirlerin pusularından üç yönde bahçe tarafından korunurken dördüncü yönde ise Hospitalye ve Tapınak Şövalyelerinin devriyeleri tarafından korunmaktadır.

3.30. Ürdün Nehri Kıyısında Efendimizin Vaftiz Edildiği Yer-Kilise ve Manastır-Tapınak Şövalyelerinin Kalesi-Eriha⁹²-Gilboa Sıra Dağları⁹³

Bizim mütevazı benliklerimiz de dua etmek için bu yeri ziyaret ettiğinde, geri kalanıyla birlikte Ürdün'ün sularında yıkanmayı arzularak, gün batımından sonra karanlık çökerken dağdan indik ve tepesinden altımızdaki dümdüz ovaya baktığımızda, hesabımıza göre, hemen hemen hepsi ellerinde mum taşıyan altmış binden fazla adamın ovada durduğunu gördük bunların hepsi Ürdün'ün ötesindeki Arabistan dağlarından gelen kafirler tarafından görülebiliyordu. Aslında, biz oradayken Kudüs'te de yakın zamanda burayı ziyaret etmiş daha da fazla sayıda hacı vardı. Efendimizin Yuhanna tarafından vaftiz edildiği yerde, Kurtarıcımızın vaftiz edilirken üzerinde durduğu söylenen büyük bir taş bulunmaktadır ve böylece Ürdün'ün suyu O'na ulaşmış olsa da O suya girmemiştir. Ürdün'ün tam kıyısında, içinde yaşayan altı keşişin Nureddin'in babası Sanginus tarafından başlarının kesildiği yerde bir kilise inşa edilmiştir. Burada Tapınak Şövalyelerinin sağlam bir kalesi vardır. Ürdün Nehri'nden Yeruşalim'e giden doğrudan patikadan geri döndüğünüzde, dağ bölgesine girmeden önceki düz ovada, Yeruşalim dağlarından inen ve şimdi küçük bir kasabaya indirgenmiş bir derenin aktığı Eriha'ya varırsınız. Gerçekten de burası tüm meyvelerin kısa sürede olgunlaştığı verimli topraklarda yer almaktadır. Orada bol miktarda yaprak açan birçok gül yetişir. Bu nedenle, "Eriha'ya dikilen bir gül gibi" benzetmesi Meryem Ana'ya yakışmaktadır. Aynı zamanda büyük ve mükemmel

---

⁹² Eriha, Tell- es- Sultan, bugün "antik Eriha" adıyla anılan bir yerleşim yeridir. Filistin Ulusal Yönetimi'nin Ürdün Nehri'nin Batı kıyısında yer almaktadır. Osmanlı Dönemi'nde "Riha" olarak anılırken, İbranicede "Yericho" olarak bilinmektedir. Bu husus için bkz: Murat Tekin, "Dünya Tarihinde İlk Şehir ve Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 2, 2017, s. 17-30.

⁹³ II Samuel 1:21.

üzümler dikkat çekicidir. Burası Beytanya'daki Aziz Lazarus Kilisesi'nin yetkisi alanı kapsamındadır, ancak arazinin çoğu Sarazenlerin akınları nedeniyle ekilmemiştir. Bu yolun kuzeyinde, sağ tarafta, adı geçen ovanın yanındaki Gilboa Sıra Dağları net bir şekilde görülmektedir.

3.31. Elim Çölü-Musa'nın Vadisi -Sina, Hor⁹⁴, Abarim Dağları⁹⁵ ve Kraliyet Dağı⁹⁶-İsrailoğulları'nın Ürdün Üzerinden Geçtiği Yer

Rabb'in İsrailoğullarını Kızıldeniz'den çıktıktan sonra geçirdiği çöl, Mısır ile Arabistan arasında yer alır. Orada (İncil'de) okuduğumuz gibi, onları gökten ekmekle besleyerek onlar için kayadan su çıkarmıştır. Ama İsrailoğulları'nın on iki kuyu su, yetmiş hurma ağacı buldukları çöl Arabistan sınırlarındadır ve Elim olarak adlandırılır. Arabistan'da da Musa'nın vadisi olarak adlandırılan bir vadi bulunmaktadır, çünkü orada asasıyla kayaya iki kez vurmuş ve insanlar için kayadan su çıkarmıştır. Şimdilerde bu kayadaki çeşmeden akan suyla bütün arazi sulanmaktadır. Aynı bölgede, Musa'nın kırk gün ve gece oruç tuttuğu ve Tanrı'nın parmağıyla taş tabletlere yazılmış Tevrat'ın ilk beş kitabını teslim aldığı Sina Dağı da bulunmaktadır. Harun'un gömüldüğü Hor Dağı ise Arabistan'dadır, aynı şekilde Rabb'in Musa'yı gömdüğü Abarim Dağı da Arabistan'dadır ancak mezarı bulunamamıştır. Arabistan'da ayrıca Kudüs Kralı Baldwin'in savaşta aldığı ve Hristiyanların egemenliği altına soktuğu Kraliyet Dağı adı verilen bir dağ bulunmaktadır. Bunlar, İsrailoğullarının Mısır'dan çıktıklarında ve Kızıldeniz'i geçip Emevîler Kralı Sihon'u ve Başan Kralı Og'u⁹⁷ öldürdüklerinde geçtikleri sınırlar ve eyaletlerdir ki bu ülkeler İdumaea ile Arabistan arasında yer alır. Onlar Ürdün Nehri'ni, Mesih'in vaftiz edildiği yerden geçmişler ve bize söylendiği gibi, düzlükteki Eriha'yı ele geçirerek vadedilen toprakları ele geçirmişlerdi. İsrailoğullarının göçü sırasında Arabistan öylesine çöldü ki, ayırt edici bir adı bile yoktu.

---

⁹⁴ Hor Dağı, Petra'nın batısında Cebelihârûn denilen yerin 1400 m. yüksekliğindedir. Hz. Hârûn'un kabrinin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu dağın en yüksek tepesinde kabrinin olduğu rivayet edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Harman, "Hârûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 254-256.

⁹⁵ Matta 5:1-2.

⁹⁶ Ürdün'de Shaubak kasabasında yer almaktadır. Montreal adıyla bilinmektedir. Bkz: Denys Pringle, "Montreal", *The Crusades an Encyclopedia*, C. III, Oxford 2006, s. 853.

⁹⁷ Tesniye 3:11.

3.32. Yeruslm Yakınlarındaki Hinnom Vadisi-Yeni Sarnıç-Azize Meryem'in Hep Dinlendiği Şapel-Şabratha, Rahel'in Mezarı

Şehrin batı kapısından Davut Kulesi'nin yanından çıkan ve istikametini güneye doğru eviren bir kişi, yeni sarnıcin yakınında Şehrin iki tarafını çevreleyen Hinnom vadisinden geçecektir, böylece yarım milden fazla bir mesafede, Beytüllahim'den Kudüs'e seyahat ederken kutsanmış Meryem Ana'nın sık sık dinlenmeye alıŐkin olduğu yerde kendisine adanmış özel bir kutsiyete sahip bir Şapele varacaktır. Bu yerin kapısında bir sarnıç bulunmaktadır, yoldan geçenler bu sarnıçta dinlenmeyi ve kendilerini tazelemeyi adet edinmişlerdir. Bu noktadan daha ötede ise basit hacıların orada toplamaktan keyif aldıkları sayısız taş yığınının bulunduğu bir tarla bulunmaktadır, zira Kıyamet Günü'nde bu taşların üzerlerine oturacaklarını sylemektele. Yakınlarda, Yakub'un karısı Rahel'in Benyamin'i doğurduktan sonra ldğu Labraunda⁹⁸ adlı yer bulunmaktadır. Oraya gömüldükten sonra Yakup onun mezarının üzerine on iki taş yıđmıŐtır ve Şimdilerde orada adının da eklenmiŐ olduğu bir piramit mevcuttur.

3.33. Beytüllahim-Azize Meryem Kilisesi-Doğuş Şapeli-Yemlik-Aramatyalı Yusuf ve Aziz Jerome'un Mezarı-“En Yüce Tanrı'ya Hamd Olsun” İlahisinin Söylendiği Yer

Sırada, peygamberlerin kehanetlerine göre, sevgili Efendimizi Hz. İsa Mesih'in insan olarak doğduğu, piskoposluk katedrali olma ayrıcalığıyla onurlandırılan kutsal bir kilisenin bulunduğu nl Beytüllahim Şehri bulunmakta. Yüksek sunak, kutsanmış Meryem Anamıza adanmıştır. Sağ apsisin en uç noktasında, kapının yanında, yirmi beş basamakla, yerde bir ha işaretlenmiş, içi boş bir forma sahip kutsal bir sunağın bulunduğu bir yeraltı mağarasına inilir. Bu sunak, büyük bir mermer parçasını destekleyen dört küçük sütundan oluşur. Bu yerin zerine Şu iki ayet yazılıdır:

“Meleklerin erdemleri kıyaslanamayacak kadar önemlidir,

Burada bir bakire, Tanrı'nın ta kendisi doğurdu.”

---

⁹⁸ Diğer isimleri, Labranda, Sabratha, Lambraunda, Labraynda. Küçük Asya'nın güneybatısında yer almaktadır. Labraunda kutsal alanı, çok yüksek olmayan bir bina Őeklindeydi. Bkz: Pontus Hellström, “Labraunda (Labranda) Kutsal Alanında Hekatomid Gücün Sergilenmesi”, (ev. Hüseyin reten), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XLV, S. 2, 2005, s. 59-70.

Sağda ya da batıya doğru, aynı mağaradan dört basamak inilir ve böylece yemliğe varılır, burada bir zamanlar sadece sığırlar için saman değil, melekler için de yiyecek bulunurdu. Yemliğin kendisi beyaz mermerle kaplanmıştır ve üst kısmında hacıların yemliğe uzun zamandır arzuladıkları öpücüklerini sundukları üç yuvarlak delik vardır. Bu mahzen ayrıca mozaik çalışmaları ile şık bir şekilde dekore edilmiştir. Mağaranın üzerinde çift tonozlu kutsal bir şapel bulunmaktadır. Buranın güney tarafında kutsal bir sunak, batı tarafında ise duvarda Aramatyalı Yusuf'un mezarı sergilenmektedir. Efendimizin yemliğinden çok uzakta olmayan bir noktada naaşının oradan genç Theodosius tarafından Konstantinopolis'e nakledildiği söylenen Aziz Jerome'un mezarı yer almaktadır. Kilisenin çatısında, bir mızrağın ucunda, üç müneccime gönderme yapan, kaliteli yaldızdan ve bakır parıltılı bir yıldız bulunmaktadır. İncil'de okuduğumuz şekliyle, bir yıldızın önderliğinde oraya gelen ve orada Annesi Meryem ile birlikte Çocuk İsa'yı bulan üç müneccim, O'na tapınmışlardı. Beytullahim'den bir mil ötede melek çobanlara görünmüş ve Efendimizin haşmeti onların etrafında parlamıştı, burada da göksel ordu bir kalabalık halinde ortaya çıkarak "En yüce Tanrı'ya şükür" şarkısını söylemişti.

3.34. El-Halil Şehri-Çifte Mağara-Kızıl Toprak-Mamre-Meşe Ağacı

Daha ileride, güneye doğru, Ölü Deniz'in yakınında, Adem'in cennetten sürüldükten sonra yaşadığı ve gömüldüğü söylenen El-Halil şehri⁹⁹ yer alır. Bu şehir, Yahuda kabilesinde bir rahipler şehriydi ve devlerin meskeniydi ve eski günlerde Cariatharbe veya "dört şehir" olarak adlandırılıyordu, çünkü orada dört saygıdeğer patrik çifte bir mağarada gömülüdür yani, ilk yaratılan insan olan Adem ile üç atalar İbrahim, İshak ve Yakup ve sırasıyla eşleri Havva, Sare, Rebeka ve Leyya. Bu şehir, bundan önce Arbe olarak adlandırılmıştı ve topraklarında, aslında en uç noktasında, İbrahim'in Hititli Seor'un oğlu Efron'dan bir bedel karşılığında satın aldığı, Mamre'ye¹⁰⁰ bakan çifte bir mağara vardı. Şehrin yakınındaki bir diyarda, bölge sakinleri tarafından kazılan ve yenen ve Mısır'a ihraç edilen kızıl topraklar mevcuttur. Adem'in bu topraktan yaratıldığı söylenir. Şimdilerde bu toprağın, ne kadar geniş ya da derin olursa olsun, İlahi güç tarafından önümüzdeki yıl eskisi gibi onarılacağı

⁹⁹ Batı Şeria'da, Kudüs'ün güneybatısı ile Gazze'nin doğusunda yer almaktadır. Ken'âniler tarafından kurulmuştur. "Dört Köy" anlamına gelen Hebron adıyla ifade edilmektedir. Bkz: Mustafa L. Bilge, "Halil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997, s. 305-307.

¹⁰⁰ Yaratılış 13:18; Yaratılış 14:13; Yaratılış 18:1.

söyleniyor. Bu şehrin yakınında, modernlerin “dirps”¹⁰¹ dedikleri meşenin eteğinde dikili olduğu Mamre dağı yükselir, İbrahim bu ağacın altında üç melek görmüş ve birine tapınarak onları misafirperver bir şekilde ağırlamıştı. Bu meşe İmparator Theodosius zamanına kadar varlığını sürdürdü ve gövdesinden veya kökünden bir başkası büyüdü, kısmen solmuş olsa da hala var ve o kadar sağlıklı ki, bir atlı elinde ondan bir parça tuttuğu sürece atı sakatlanmayacaktır. El-Halil, Musa tarafından vadedilen toprakları gözetlemek için Kadesh Barnea’dan gönderilen Kalev ve Yeşu ve beraberlerinde on arkadaşlarının ulaştığı ilk yerdi. Bu şehir sonradan Davut’un krallığının beşiği oldu ve Davut, ilahi emirle yedi yıl orada hüküm sürdü.

3.35. Lut’un Kabir Ateşi¹⁰²-Asfaltit Gölü-Segor-Tuz Heykeli¹⁰³-Karnaim Şehri

El Halil’den iki mil ötede, İbrahim’in yeğeni Lut’un mezarı bulunmaktaydı. El-Halil’den on mil uzaklıkta, doğuya doğru, Asfaltit Gölü vardır, bu göl aynı zamanda “Ölü Deniz” olarak da adlandırılır zira kendi içine canlı hiçbir şey barındırmaz. Bunu yanı sıra bu göl “Şeytan Denizi” olarak da adlandırılır, çünkü onun kışkırtmasıyla dört şehir olan Sodom, Gomorra, Seboim ve Adima kötülüklerine devam etmiş ve gökten gelen kükürt ateşiyle yakılmışlar ve adı geçen şehirlerin yerinde yükselen bu gölde batmışlardı. Bu havzasının suyu renginden dolayı şok edicidir, kokusu ise ona yaklaşanları uzaklaştırır. Yılda bir kez, bu şehirlerin yıkılışının yıldönümünde, taşların, tahtaların ve diğer türden şeylerin, yıkılışlarının kanıtı olarak gölün yüzeyinde yüzdüğü görülür. Gölün yakınında, Lut’un dualarıyla yıkımdan kurtarılan ve bugüne kadar kalan Bala ve Cara olarak da adlandırılan Segor şehri¹⁰⁴ bulunmaktadır. Lut oradan çıkarken karısı arkasına bakmış ve bugüne kadar varlığını sürdüren ve ay küçülürken küçüldüğü gibi, ay büyüdüğünde de büyüyen ve yüzü arkaya dönük olan bir tuz heykeline dönüşmüştü. Bu göl aynı zamanda Yahudilerin zifti olarak adlandırılan bitüm üretir ve denizciler için çok faydalıdır. Kıyıların çevresinde de aynı şekilde Sarazenler’in “katranum” dedikleri şey bulunur.

---

¹⁰¹ Ç. n.: Muhtemelen Arapça “duleb” veya “dub” kelimesini “meşe” olarak tercüme etme girişimi.

¹⁰² Yaratılış 19:24-25.

¹⁰³ Yaratılış 19:24-26.

¹⁰⁴ Yaratılış 19:20-23.

3.36. Gazze¹⁰⁵-Aşkelon-Yafa-Aramatya-Habakkuk Tarlası

El-Halil'den on mil batıda, Akdeniz'in kıyısında, şimdi Gazara (Gezer) olarak adlandırılan, Şimşon'un birçok büyük iş yaptığı ve geceleri kapılarını taşıdığı Gazze bulunmaktadır. Gazze'den sekiz mil uzaklıkta, Akdeniz'in kıyısında, çok güçlü bir şekilde tahkim edilmiş bir şehir olan Aşkelon yer alır. Bu şehirler eskiden Filistin'de, daha doğrusu Filistinlilerin ülkesinde bulunuyordu. Aynı Akdeniz'in kıyısında, Havari Petrus'un Tabitha'yı ölümden dirilttiği ve modernlerin Jafis dediği Yafa¹⁰⁶ şehri bulunmaktadır. Onun yakınında, Mesih'i gömen soylu danışman Yusuf'un geldiği Aramatya şehri mevcuttur. Orada, yani Yahuda ülkesinde, peygamber Habakkuk'un bir yalakta ekmek yoğurduktan sonra bir melek tarafından alınıp orakçılara götürmek için tarlaya vardığı ve aslanların inindeki Danyal'a¹⁰⁷ yiyecek götürebilmek için Babil'e kadar taşıdığı bölge bulunur.

3.37. Kudüs Yakınlarında Aslanın Çarnel Evi

Kutsal şehirden batıya doğru çıktığımızda, Davut Kulesi'nin yakınındaki kapıdan sağ tarafta, bir şapele giden bir yol uzanır, buradan yaklaşık yüz basamak inerek çok derin bir yeraltı mağarasına girilir ve burada sayısız hacının naaşı bulunmaktadır. Bunların oraya şu şekilde getirildiği söylenir: Bir yıl boyunca dua etmeye gelen tüm hacılar, her zaman ki gibi, şehri Sarazenlerle dolu buldular ve bu nedenle içeri giremedikleri için şehirde bulunanları kuşattılar. Ancak bu kadar çetin bir başarıyı başarmak için yeterli yiyecek ve silahları olmadığından, erzak kıtlığı nedeniyle büyük sıkıntılar çekmeye başladılar. Bu şekilde ihtiyaç içindeyken, direnemeyeceklerini gören Sarazenler aniden şehirden dışarı fırladılar ve hepsini kılıçtan geçirdiler. Bu durumda, bu kadar çok erkeğin cesetlerinden bir koku yükselirken, hepsini yakmaya karar verdiler ancak aynı gece, Tanrı tarafından gönderilen bir aslan ortaya çıktı ve tüm bedenleri dar bir ağıza sahip o mağaraya attı.

---

¹⁰⁵ Filistin'in batısında yer alan bugün Gazze şeridinde bulunan bölge. Geniş detaylar için bkz: "Mustafa L. Bilge, "Gazze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 534-536.

¹⁰⁶ Yafa, Doğu Akdeniz kıyısında, tarihi bir liman şehridir. İsrail sınırları içinde bulunan bu şehir, başkent Tel- Aviv'e oldukça yakın bir mesafede yer alır. Bu hususta bkz. Emst Honigmann, "Yafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1986, s. 330-333.

¹⁰⁷ Kitab-ı Mukaddes'te ismi geçen, Daniel Kitabı'nın atfedildiği peygamber olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Harman, "Dânyâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 480-481.

Her parçacığı denizde taşınabilir; gemiye konduğunda, gerçekten de gemilerin kendi rızalarıyla eve gittikleri rivayet edilir.

3.38. Kutsal Haç Kilisesi-Ormandaki Yer ya da Aziz Yuhanna'nın Yeri-Modi'in Dağları veya Belmont-Emmaüs¹⁰⁸ veya Fontenoid-Zofim Dağları¹⁰⁹-Ramatya-Bethoron¹¹⁰-Şilo veya Kutsal Samuel Dağı

Daha sonra, sırada belirli bir dağın ötesinde, Efendimiz İsa'ya ve O'nun sevgili Annesine adanmış asil bir kilisenin bulunduğu çok verimli ve güzel bir vadi gelir, burada insanlar, açık bir sunağın altında, Kurtarıcı'nın kurtuluşumuz için asılı olduğu ağacın gövdesinin bulunduğu kutsal yere ibadet ederler. Bu kilise Suriyelilere aittir ve kuleler, duvarlar ve mazgallar kafirlerin hain saldırılarına karşı sağlam bir şekilde tahkim edilmiştir. Ayrıca evler, yemek odaları, odalar ve her türlü kullanıma uygun, taş işçiliğinde yukarılara yükselen her türlü konutlarla süslenmiştir. Bu ağacın Kral Süleyman tarafından kesildiği, Süleyman'ın onu haç figürüyle işaretlediği ve Kurtarıcı'nın gelişini beklemek için uygun bir yere koyduğu söylenir, çünkü Mesih'in ölümü aracılığıyla dünyaya kurtuluşun getirileceğini ruhen önceden görmüştür. Buradan Aziz Yuhanna'ya ya da babası Zekeriya'nın ve annesi Elizabeth'in yaşadığı ve Aziz Yuhanna'nın kendisinin doğduğu "Ormanda" olarak adlandırılan yere geçilir, burada Azize Meryem, Nasıra'da meleğin selamını aldıktan sonra gelip Azize Elizabeth'i selamlamıştı. Bu yerin yakınında, Antiokhos şehri ve İsrailoğullarını fırtınaya boğduğunda Mathathias'ın oğullarıyla birlikte oturduğu Modi'in dağları bulunmaktadır. Bu dağlara modernler tarafından Belmont da denir. Bu dağların yakınında, modernlerin Fontenoid dediği, Rab'bin diriliş gününde iki havarisine görüldüğü Emmaüs kalesi yer alır. Buradan çok uzakta olmayan, Zofim adı verilen Efrayim dağları yükselmektedir ve kısa bir mesafede, peygamber Samuel'in babası Helchana ve annesi Anna'nın yerlileri olduğu, şimdilerde Rames olarak adlandırılan büyük bir şehir olan Ramatya bulunmaktadır. Zofim'in yakınında, şimdilerde Beter olarak adlandırılan Bet-horon yer almaktadır. Sağ tarafta ya da bu bölgenin batı tarafında, Yeruşalim'den iki mil uzaklıkta, Silo Dağı'na çıkılır ve buradan tatlı su kaynakları altındaki vadilere akar. Rabbin ahit sandığı, İsrailoğullarının vadedilen topraklara girmesinden, kâhin Heli'nin zamanına kadar orada kalmıştı ve o zaman

---

¹⁰⁸ Luka 24:13.

¹⁰⁹ Samuel 1:1.

¹¹⁰ Yeşu 16:5; Yeşu 16:3; 1Tarihler 7:24; Makkabiler 3:16.

zarfında İbranilerin günahları yüzünden sandığın Filistinliler tarafından ele geçirilmesinden gökten gelen bir bela ile vuruluncaya dek sandık onlar tarafından alıkonulmuştu. Aynı sandığı bir yük arabasına koydular ve ele geçirildikten yedi ay sonra istemeyerek de olsa onu Beytşames'e geri getirdiler. Burada, Efendimizin öfkesi sandığı sakladıkları için hem rahiplere hem de halka karşı şiddetli bir şekilde kabarıırken, Kiriath-Jearim'den veya Gabaa'dan¹¹¹ adamlar gelmiş ve onu Beytşames'den alarak kendi ülkelerinde muhafaza etmişlerdi. Daha sonra Kral Davut ve bütün İsraililer onu şarkılar ve övgü ilahileri eşliğinde alıp Sion Dağı'ndaki Davut şehrine bıraktılar. Bundan sonra, kral Süleyman, daha önce de belirtildiği gibi, Moria Dağı'nda, Yebusit Areuna'nın harman yerinin bulunduğu yerde, Efendimizin Tapınağını inşa ettikten sonra, sandığı tapınağa yerleştirdi. Silo'da da peygamber Samuel gömülmüştü, bu nedenle eski adı değiştirilerek yere Aziz Samuel adı verildi ve orada gri keşişler olarak adlandırılan keşiş olduklarını iddia eden bir cemaat yaşamaktadır.

3.39. Lod Kenti-Cacho-Filistin Sezariyesi-Hayfa Dağı (Karmel)¹¹² ve Kasaba

Şilo'nun altı mil batısında, ovada, geleneksel inanca göre Aziz George'un mezar yeri olan Lod kenti¹¹³ bulunur. Bu nedenle söz konusu yer eski adını kaybetmiştir ve modernler tarafından Aziz George olarak adlandırılmıştır. Buradan, dağlar ve deniz kıyısındaki düz arazi arasında uzanan hoş ve güzel bir ovadan Akka¹¹⁴ veya Ptolemais'e doğru giden yoldan aşağı inilir; burada hem yeni hem de eski birçok şehir ve kasaba bulunmaktadır. Bunlar arasında Caphar Gamala, Caphar Semala modernlerin Cacho adını verdiği, çok verimli bir vadide bulunan bir kale, şimdi Filistin Sezariyesi olarak adlandırılan ve bir zamanlar Strato Kulesi olarak bilinen müstahkem kasaba ve yakınında aynı adı taşıyan yarısı yıkık bir kasabada Hayfa Dağı vardır. Burada, Mesih'in kanının bedeli olarak hain Yahuda'ya verilen otuz parça gümüşün

¹¹¹ Tepe ya da yüksek yer anlamına gelmektedir. Bkz: Hakimler 19: 12; Samuel 10:26; Yeşu 18:28.

¹¹² Kuzey Filistin'de yer alan tarihi bir liman şehri olan Hayfa, bugün İsrail sınırları içerisinde yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz: F. Buhl, "Hayfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1987, s. 390; Mustafa L. Bilge, "Hayfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 1989, s. 41- 43; Aryeh Grabois, "Haifa", *The Crusades an Encyclopedia*, C. II, Oxford 2006, s. 553- 554.

¹¹³ Elçilerin İşleri 9:32-35.

¹¹⁴ Diğer adlar: Helenistik dönemde Ptolemais, Fransızların Acre, Arapların Akka diye isimlendirdikleri bir liman şehridir. Filistin'in doğu kıyısında yer almaktadır. Detaylar için bkz: F. Buhl, "Akkâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: MEB, 1978, s. 250-251; David Jacoby, "Acre", *The Crusades an Encyclopedia*, C. I, Oxford 2006, s. 9-12.

imal edildiği söylenir ve dağın tepesinde, denizcilerin anakarayı uzaktan tanımlarını sağlayan Tapınak Şövalyelerine ait bir kale var.

3.40. – Ekron’un Yeni Kalesi-Palmiyelerin Korusu-Ptolemais

Daha ileride, deniz kıyısında, Ekron’un karşısında, zengin bir ülkede aynı isimle bilinen büyük bir kale bulunmaktadır ve Yeni Kale olarak adlandırılmaktadır. Yakınında oldukça geniş bir palmye ağaçları korusu ve üç mil daha ileride büyük, zengin ve kalabalık bir şehir olan Ptolemais yer alır. Bununla birlikte, Ptolemais’in limanı ya da yol kenarı, rüzgar güneyden estiğinde ve kıyıları, orada büyük kütleler halinde yığılmış olan dalgalardan aldıkları sürekli şoklar altında titrediğinde ulaşılması zor ve tehlikeli bir konumdadır. Çünkü denizin öfkesi herhangi bir dağın müdahalesiyle kırılmadığı için, korkunç dalgalar karanın üzerine bir taş atımından daha fazla mesafeyle vurur. Bu şehirde Tapınak Şövalyeleri deniz kıyısında hayranlık uyandıran bir işçiliğe sahip büyük bir ikamet yeri inşa ettiler ve Hospitalye Şövalyeleri de aynı şekilde orada görkemli bir ikametgâh kurdular. Hacıların gemileri onları nereye indirmiş olursa olsun, hepsi Kudüs’ten dönüşlerinde onları tekrar evlerine götürmek için bu şehrin limanına uğramak zorundadır. Gerçekten de orada olduğumuz yıl Paskalya haftasının Çarşamba günü limanda, oraya yelken açtığımız ve geri döndüğümüz “tekne” adı verilen geminin dışında seksen gemi saydık. Kudüs’ten yukarıda belirtilen yerlerden geçerek Ptolemais’e giden yol boyunca, Vespasian ve Titus tarafından yıkılmış birçok terkedilmiş şehir ve kaleyle karşılaşılır; ancak Tapınak ve Hospitalye Şövalyelerine ait çok güçlü muhkem kaleler de görülmektedir.

3.41. Hacıların Kudüs’ü İlk Gördükleri Yerdeki Küçük Kilise-Mahumerya Köyü ve Azize Meryem Kilisesi-Başka Bir Köy-Şekem ya da Neapolis-Sarazenler

Kutsal şehirden iki mil ötede, kuzey tarafında, şehri ilk gördüklerinde büyük bir sevinçle dolan hacıların haçlarını bırakmaya, ayakkabılarını çıkarmaya ve alçakgönüllülikle iyilikleri için fakir ve alçakgönüllü olarak gelmeye tenezzül ederek O’nu aramaya çalıştıkları yerde küçük bir kilise var. Buradan üç mil ötede, modernler tarafından Mahumerya olarak adlandırılan büyük bir köy mevcuttur ve burada Azize Meryem’e adanmış bir kilisesinin yakınında, yedi basamak üzerine dikilmiş, kesme taştan büyük bir haç durmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi hacılar, dört milden fazla bir mesafede, Sion Dağı’nın üzerinde duran Davud Kulesi’nin merdivenlerini inleyerek çıkmaktadırlar. Bu köyün eski adı aklımdan çıktı. Buradan sekiz mil ötede,

başka bir büyük köy, ulu bir dağ yükseltisinde yer alır, buradan sarp bir patikadan güzel ve uçsuz bucaksız bir oviden ve diğere bazı dağların üzerinden çok sağlam bir şekilde tahkim edilmiş bir yere inilir, bu şehre eski günlerde Şekem¹¹⁵ ya da Sichar denirdi, ama şimdi Neapolis ya da Yeni Şehir olarak adlandırılmaktadır. Bu yoldan geçerken, büyük ve güzel bir ovayı sürmek için öküzler ve eşeklerle ilerleyen ve herhangi bir işe giriştiklerinde alışkın oldukları gibi, gürledikleri bağırışlarla içimizde küçük bir korku yaratmayan bir grup Sarazen tarafından karşılandık. Gerçekten de kafirlerin büyük bir kısmı orada, ülkenin her yerinde, şehirlerde ve kalelerde olduğu kadar köylerden Yeruslaim Kralı'nın ya da Tapınak veya Hospitalye Şövalyelerinin güvenli yönetimi altındaki topraklarda yaşamaktadır.

3.42. Yine Şekem-Yakup'un Kuyusu ve Kilisesi-Kabil ve Habil-Rahel'in Terebinth'i-Beytel ve Luza-Gerizim ve Ebal Dağları¹¹⁶

Yukarıda bahsedilen Neapolis şehri Samiriy'e de yer alır ve toprağı verimli ve mükemmel bir şekilde yetiştirilir. Bu yer pınarlar ve nehirler, üzüm bağları, zeytinlikler ve her türlü ağaçla doludur. Efendimiz İsa, yolculuğundan yorgun düşmüş olarak buraya geldiğinde, pınarın yanında oturup Samiriyeli bir kadınla konuşmuştu. Şimdilerde Efendimizin üzerinde oturduğu kuyu şehirden yarım mil uzakta ve üzerine inşa edilmiş bir kilisede sunağın önünde duruyor, burada rahibeler Tanrı'ya hizmet ediyorlar. Bu kuyu Yakub'un kuyusu olarak bilinmektedir ve oğlu Yusuf'a verdiği arazinin üzerinde bulunmaktadır. Bu şehir bir zamanlar Yakub'un oğulları tarafından yıkılmıştı, onlar da Hilvi Hamor'un oğlu olan prensi, Şekem'i öldürmüşlerdi, çünkü o, kız kardeşleri Dina'ya saldırmıştı.¹¹⁷ Bu şehir Dan¹¹⁸ ile Beytel¹¹⁹ arasında yer alır ve İsrail kralı Yarovam bu şehirde iki altın buzağı yapmıştı ve bunlardan birini Dan'da diğerini de Beytel'de kurmuştu. Şekem'in yakınında iki dağ vardır: birinin üzerinde Kabil'in Tanrı'ya dünyanın kuru ve çöl meyvelerinden kurban sunduğı, diğerinin üzerinde de Habil'in aynı şekilde Tanrı'ya, ağacı zengin ve her türlü meyvesi bol olan sürüsünün besiyeye dallarından kurban sunduğı söylenir. Mısır'dan Yusuf'un kemikleri Şekem'e getirilmişti ve yakınında annesi Rahel'in, babası Laban'dan çaldığı putları

---

¹¹⁵ Hakimler 2:2.

¹¹⁶ Tesniye 27:26-29.

¹¹⁷ Yaratılış 34:1-7.

¹¹⁸ Yeşu 19:47.

¹¹⁹ Tanrı'nın Evi anlamına gelmektedir. Genel olarak bkz. Ayşe Yıldız, "Klasik Türk Şiirindeki "Taş Yasdanmak" Deyiminden Hz. Yakub'un Beytel'ine", *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 2018, s. 247.

sakladığı menfur ağacı bulunmaktadır. Bu bölgenin bir mil doğusunda, daha önce Luza olarak adlandırılan, İshak'ın babası İbrahim tarafından kurban edildiği ve Yakub'un da başını bir taşın üzerine koymuş uyuduğu Beytel yer alır, göğe uzanan merdiveni ve onun yanında yükselip alçalan Tanrı'nın meleklerini ve aynı şekilde üzerinde Rab'bin kendisi durmaktadır. Yakınlarda, Musa'nın halkın hak ettikleri şekilde kutsanmasını veya lanetlenmesi emrettiği Ebal Dağı'nın karşısındaki Gerizim Dağ¹²⁰ı görülür.

3.43. Samiriye ya da Sebaste-Helisaesus ve Abdiya'nın Mahzen Kabiri-Yetmiş Peygamber Mezarları

Buradan altı mil ötede, modernlerin Aziz Yuhanna dediği ve yüksek olmasa da güçlü bir dağın üzerinde duran, Sebaste olarak da adlandırılan Samiriye bulunmaktadır. Samiriye eyaleti de adını buradan almıştır ve büyük kalıntıları ona bir şehir görünümünü vermektedir. Toprağı bakımından zengindir, üzüm bağları ve tüm meyvelerden bol miktarda bulunur. Vaftizci Yuhanna'nın öğrencileri, efendilerinin başı Genç Herod tarafından Machaerunta kalesinde dans eden bir kıza hediye olarak kesildikten sonra onun bedenini buraya gömdüler. Daha sonra dinden dönen Julian tarafından bu yapının yakıldığı söylenir. Ancak başı önce İskenderiye'ye taşınmış, oradan Rodos adlı bir adaya nakledilmiş ve daha sonra İmparator Theodosius tarafından Konstantinopolis'e götürülmüştür. Dahası, kolunun bir parçası hala orada korunmaktadır ve kutsal sayılır. O, peygamberin bir zamanlar yetmiş peygamberi ki onlar da orada gömülüdür beslediği mağaradaki mahzende Elyasa ve Obadya peygamberler arasına gömüldü.

3.44. Genin-Jezrahel-Gilboe Dağları-Bet Şean-Safam Kalesi-El Halil Dağı- Başka Bir Kale

Buradan on mil ötede, Samiriye'nin başladığı yer olan Genin kasabası bulunur. Genin'den beş mil uzaklıkta, şimdilerde Cursum Gallinarum olarak da adlandırılan Jezrahel yer alır. Burada, üzüm bağı uğruna o en dinsiz kadın Jezabel tarafından taşlanan ve daha sonra Jehu'nun atlarının ayakları tarafından çiğnenmesine neden olan Nabot yaşıyordu. Jezrahel'in yakınında, Samiriye Kralı tarafından fethedilerek Yahuda Kralı Ozias'ın öldürüldüğü Mageddo tarlası bulunmaktadır. Bu şehrin birçok kalıntısı

---

¹²⁰ Eski Ahit'e göre yeryüzünün merkezi olarak adlandırılmıştır. Bkz: Ömer Faruk Harman, "Dağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 400-401.

ve Jezabel adıyla anılan bir piramit hala görülmeyi beklemektedir. Jezrahel'den doğuya doğru bir mil ötede Gilboe dağları¹²¹ yükselir. Ondan iki mil ötede, bir zamanlar Bet Şaen ya da “Tanrı'nın Evi” olarak adlandırılan ve şimdi Scythopolis olarak adlandırılan bir şehir bulunmaktadır. Saul'un ve oğullarının, yabancılar (Filistinliler) tarafından savaşta öldürüldüklerinde başlarının şehrin duvarına asıldığını okumaktayız. Bu şehir, başkenti olan Celile'nin doğu sınırını işaret ediyor. Hospitalye Şövalyeleri, Ürdün'ün bu tarafındaki toprakları Halep hükümdarı Nureddin¹²²'in hain saldırılarına karşı koruyabilmek için yüksek bir dağın üzerine çok sağlam ve geniş bir kale inşa ettiler. Ayrıca yakınlarda, batıda, Türklerin akınlarını püskürtmek için güçlü bir şekilde tahkim edilmiş Safam olarak bilinen bir Tapınak Şövalyeleri kalesi inşa edilmiştir. Bunun ötesinde, Akdeniz'e doğru, batı tarafında, Tapınak Şövalyelerinin küçük olmayan bir kale inşa ettikleri ve arazisinde su çekmek için tekerlekli bir makineyle büyük bir sarnıç yaptıkları El Halil Dağı bulunmaktadır.

3.45. Tiberya-Masa Denen Yer-Celile Denizi- Efendimizin Geceyi Geçirmeyi Adet Edindiği Dağ-Paneas¹²³ veya Belinas-Jor ve Dan-Ürdün-Medan Ovası-Tarlalardaki Vadi

Buranın ilerisinde, en güzel ve en verimli ovalar vardır ve sonunda, kuzeye doğru, Rabbimizin beş ekmek ve üç balıkla beş bin adamı doyurduğu Celile Denizi üzerindeki Tiberya şehri bulunur. Bu nedenle bu yere Masa denir ve mucizenin izleri bugün bile orada görülebilir. Efendimizin dirilişinden sonra öğrencilerine görüldüğü ve onların huzurunda bir balık ve bal peteğinden bir parça yediği yer de bu yere yakındır. İşte efendimizin gecenin dördüncü saatinde öğrencilerine burada yürüyerek gelmişti. O, Petrus Celile Denizinin dalgalarının üzerinde yürürken ve batmaya başlarken onu elinden tutmuş ve şöyle buyurmuştu: “*Ah, sen kıt imanlı, neden şüphe ettin?*”. Burada ayrıca, başka bir zamanda, öğrencileri tehlikede olduğunda, denizi

¹²¹ Filistin bölgesinde yer almaktadır. Bu husus ve ayrıca yer alan başlıca bölgeler için bkz. R. Erdi Efendiler, “Dominiken Rahibi Vincent De Beauvais'in Türk Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2, s. 499.

¹²² Nureddin Mahmud Zengi (1146-1180) Halep Zengi Atabegidir. Detaylı bilgi için bkz: Karl V. Zettersteen, “Nûre-ed-Dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul: MEB, 1964, s. 358-361; Nikita Elisseeff, “Nûr al- Dîn Mahmûd b. Zankî”, *The Encyclopedia of İslam*, C. VIII, Leiden 1995, s. 127-133; Bahattin Kök, “Nûreddin Zengî, Mahmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: TDV Yay., 2007, s.259-262; Ebru Altan, “Nur al- Din Mahmud b. Zengi (1146-1174): One of The Porominent Leaders of The Sturggle Against The Crusaders”, *Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul 2014, s. 57-78.

¹²³ Paneas, Galilaea bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bkz: Y. Emre Ceren, *Provincia Iudaea'da Yahudi İsyaları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.114.

sessizleştirmişti. Aynı denizin yakınında, O'nun kalabalık görünce çıktığı, sık sık oturduğu ve öğrencilerine ve halka hitap ettiği ve geceyi orada geçirmeyi adet edindiği dağ mevcuttur, o dağ Tiberya'dan çok da uzakta değildir. Burada da bir cüzzamlıyı iyileştirmeyi lütfetmiştir. Celile'nin kuzeye doğru sınırı olan Lübnan Dağı'nın eteklerinde, daha sonra Philip tarafından yeniden inşa edilen Paneas şehri, Ituraea tetrarkı ve Trakonitis bölgesi bulunmaktadır, kendi adının anısına ve aynı şekilde yönettiği Tiberya Sezarının onuruna Filippi Sezeryası olarak adlandırılmıştır. Modernler tarafından Belinas olarak adlandırılan bu şehir, efendimiz İsa Mesih'in enkarnasyonundan bu yana 1161 yılında, içinde kendi halklarından bir garnizon kuran Hristiyanlar tarafından kafirlerden kurtarıldı. Bu ülkede iki pınar, yani Jor ve Dan kaynaklarından doğar, bunlar ayrı ayrı Gibel Dağı'na kadar akar ve orada Ürdün Nehri oluştururlar. Ürdün Nehri daha önceki bölümlerde söylendiği gibi, Gibel dağlarından Asfaltit gölüne, "Büyük Vadi" veya "Çayırlar Vadisi" olarak adlandırılan ve her iki tarafta Libanus'tan Faran Çölüne kadar sürekli bir dağ zinciriyle sınırlanan vadiden akar. Akış yönü, Celile'yi Idumaea'dan ve Şam'ın yanındaki Idumaea'nın ikinci başkenti olan Busra topraklarından ayırır. Dan, kaynağından Medan adlı ovaya kadar yeraltından akar ve burada kanalını oldukça net bir şekilde gözler önüne serer. Her yıl yaz başında sayısız insan bu ovada toplanır, yanlarında her türden ürünleri satmak için getirir ve onlarla birlikte çok sayıda Partlı ve Arap, yaz boyunca bu bölgelerde kalan halkı ve sürülerini korumak için buraya gelirler. Bu ovadan ayrıldıktan sonra Dan, kutsanmış Eyüb'ün anıtının hala var olduğu ve sakinleri tarafından kutsal tutulan Sueta'dan geçer. Oradan Yahudi olmayanların Celilesine doğru akar, Sedir şehrine ulaşır, şifalı yerlerin bulunduğu dikenli ovadan geçer ve sularını Yor'un sularına katar. Ancak Ürdün Nehri, Paneas'tan çok uzakta gölden akar ve Celile Denizi'nden Beytsayda¹²⁴ ile Kefernaum arasından geçtikten sonra burada yeni bir kaynaktan çağlar.

3.46. Beytsayda-Sedir-Korazim¹²⁵-Kefernahum-Bethulia-Taberiye Gölü-Mecdel-Kinnereth (Tibekias)-Tabor Dağı-Nain¹²⁶-Endor

Burası, Petrus, Andreas, Yuhanna ve Alfeus oğlu Yakub'un ait olduğu Beytsayda'dır. Beytsayda'dan dört mil uzaklıkta, Deccal'in doğacağına inanılan

¹²⁴ Markos 6:45; Yuhanna 6:17.

¹²⁵ Matta 11:21; ayrıca, Luka: 10:13.

¹²⁶ Luka 7:11-17.

Korazim vardır, çünkü efendimiz onları azarladı ve şöyle dedi: “*Yazıklar olsun sana, Korazim! Yazıklar olsun sana, Beytsayda!*” Korazim’den beş mil uzaklıkta, peygamberin Mezmur’da Sedir sakinleriyle birlikte benim meskenim oldu” dediği güzel bir şehir olan Sedir vardır. Yine aynı denizin sağ tarafında bulunan Kefarnahum, efendimizin yüzbaşının çocuğunu öldükten sonra dirilttiği şehirdir. Tiberya’dan dört mil uzaklıkta, güneye doğru, Yusuf’un kardeşlerini bulduğu Dothaim bulunur. Aynı denizin sol tarafında, bir dağın oyuğunda, her tarafı tepelerle çevrili olduğu için esen rüzgarı hissetmeyen küçük Taberiye¹²⁷ ovası çıkıntı yapar ve kendi nefesini yayararak kendisi için bir rüzgar yarattığı söylenir. Taberiye’den iki mil uzaklıkta Magdalı (Mecdelli) Meryem’in geldiği Mecdel kasabası bulunmaktadır. Bu eyalete Yahudi olmayanların Celilesi (Galile of Gentiles) denir ve bu topluluk Zebulon ve Naftalim kabilelerindedir. Bu Celile’nin yukarı kısımlarında, Krallar kitabında Kral Süleyman’ın Sur kralı Hiram’a verdiği söylenen yirmi şehir bulunmaktaydı. Mecdel’dan iki mil uzaklıkta, daha önce bahsettiğimiz Tiberya olarak da adlandırılan Kinnareth yer alır. Tiberya’nın beş mil batısında, Efendimiz İsa Mesih’in havarilerinin huzurunda şekil değiştirdiği çok yüksek Tabor Dağı bulunmaktadır. Bu dağda görkemli bir kilise inşa edilmiş ve Kurtarıcı’ya adanmıştır, burada keşişler bir başrahip liderliğinde Tanrı’ya hizmet etmektedirler. Ekmek ve Şarap ayininin ilk kez bu kilisede düzenlendiği söylenir. Bu dağın eteklerinde, Yüceler Yücesi Tanrı’nın rahibi ve Salem kralı Melkisedek¹²⁸, İbrahim’i Abimelek’in¹²⁹ katledilmesinden dönerken karşılamış ve ona ekme ve şarap ikram etmişti. Tabor’dan iki mil uzaklıkta Nain şehri bulunmaktadır, efendimiz dul kadının oğlu öldükten sonra burada dirilterek oğlunu onu kavuşturmuştur. Nain’in yukarısında, Kışon nehrinden Kadumim deresinin kıyısında Endor Dağı yer alır. Kadın peygamber Debora’nın tavsiyesine göre hareket eden Abinoem’in oğlu Barak, burada İdumaeaların Kralı Yabin’e karşı zafer kazanmış ve İdumaea ordusunun komutanı Sisera, Ürdün’ün boyunca İsmahelitler, Agareneler, Amalekitler ve Amonitler’in kralları Zeb, Zebee ve Salmanna’nın peşine düşmüştü. Bu kovalamacanın ardından geri döndüğünde Sisera, Barak tarafından şakağından çakılmış bir çivi ile tapınağın zemininde Kenit Heber’in karısı Jael tarafından öldürülmüş olarak bulunmuştu.

---

¹²⁷ Filistin’in kuzeydoğusunda Taberiye gölünün batı kıyısında yer alan tarihi bir şehirdir. Arapçada “Taberiye” diye geçmektedir. Bkz: Cengiz Tomar, “Taberiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 323-324.

¹²⁸ Yaratılış 14:17-20.

¹²⁹ Yaratılış 20:1-16; Yaratılış 20:1-18.

3.47. Nasıra-Aziz Meryem Kilisesi-Müjde Mağarası-Yusuf'un Mezarı-Kutsal Meryem'in Doğum Yeri-Cebrail'in Çeşmesinde Gerçekleşen Mucize-Yere Atılma Yeri

Tabor'dan batıya doğru dört mil uzaklıkta, Akka'ya giden yol üzerinde, sınırları dâhilinde piskoposun katedral kilisesi olma onuruna sahip ve kutsal Meryem Ana'ya adanmış saygıdeğer bir kiliseyi barındıran görkemli Nasıra şehri bulunmaktadır. Söz konusu kilisenin sol apsisinde, yaklaşık on dört basamakla bir yeraltı mağarasına inilir, burada, mağaranın doğu ucunda, açık bir sunağın altında yerde işaretlenmiş küçük bir haç bulunur ve melek Cebrail'in Mesih'in mesajını Meryem Ana'ya ilettiği yeri işaret eder. Bu sunağın sol tarafında, yani kuzeyinde, yine üzerine bir sunak yerleşik mezarda Kurtarıcı'yı yetiştirip büyüten kocası Yusuf gömülüdür. Sağ tarafında, yani güneyinde ise Tanrı'nın mukaddes Annesi dünyaya geldiğinde (tevellüt) annesinin rahminden çıktığı yer olan, zemini küçük bir haç işaretli ve tavanı kemerli bir bölüm bulunur. Bütün insanlar bu şehir hakkında büyük ve harika bir mucizeden bahseder, kafirler her ne zaman bu şehre saldırmaya çalışsalar, körlüğe ya da cennetten gelen benzer bir vebaya yakalanırlar ve vazgeçmek zorunda kalırlar. Bu şehirde bir çeşmenin aslanın ağzına benzeyen mermerden yapılmış bir ağzından su akmaktadır¹³⁰ ki çocuk İsa bu çeşmeden sık sık su çeker ve annesine götürürmüş. Bu çeşmenin kökeni aşağıdaki olaylardan aldığı söylenir. Bir zamanlar çocuk İsa sarnıçtan su çekmeye geldiğinde ibriği arkadaşları tarafından oyun oynarken kırılmıştı ve o da suyu çekip tuniğinin kucağında Annesine taşımıştı. Suyu yeterince temiz bir şekilde getirmemiş gibi görüldüğünden içmeyi reddettiği için, sanki öfkeyle, onu kucağından fırlatmış olduğu ve düştüğü yerden hala akan çeşmenin fışkırdığı söylenir. Nasıra'nın bir mil güneyinde "Atılma Yeri" denilen yer bulunmaktadır, zira Mesih aralarından geçip yoluna gittiğinde Yahudiler onu oradan aşağı atmak istemişlerdi.

---

¹³⁰ Ç. n.: Yozlaşmış mermerden yapılmış aslan kupası anlamı verilmiştir.

3.48. Seforis¹³¹-Celile Kana'sı¹³²-Tapınak Şövalyelerinin Kalesi-Ptolemais-Ptolemais'den Sırasıyla Dağlar Üzerinden Kudüs'e Giden Yol ve Deniz Kıyısı Üzerinden Kudüs'e Giden Yol

Nasıra'dan iki mil uzaklıkta, Akka yolu üzerinde müstahkem bir şehir olan Seforis yer alır. Mesih'in Annesi'nin annesi olan mukaddes Hanne Seforisliydi. Nasıra'dan dört mil uzaklıkta, Seforis'ten doğuya doğru iki mil uzaklıkta, Filipus ve Nathanael'in geldiği ve Rabbimiz'in suyu şaraba dönüştürdüğü Celile Kana'sı karşımıza çıkar. Ayrıca Seforis'ten üç mil uzakta Akka yolu üzerinde Tapınak Şövalyelerinin çok güçlü bir kalesi ve üç milden biraz daha ileride ise Akka veya diğer adıyla Ptolemais'in kendisi bulunmaktadır. Şimdilerde Akka'dan Nasıra, Samiriye ve Neapolis üzerinden Kudüs'e giden yola yukarı yol, Akka'dan Sezarya ve Lod üzerinden Kudüs'e giden yola ise Sahil Yolu denmektedir.

3.49. Şam-Huş-Sueta-Teman-Naaman-Arfat-Amat-Sefarnaim-Yabbok Çayı¹³³-Seir Dağı¹³⁴-Saul'un Pavlus'a Dönüştürüldüğü Yer-Pharpar (Farfar)¹³⁵ ve Abana Nehirleri-Arkas Ovası-Antakya

Arabistan, Busra bölgesinde Idumaea ile birleşir. Idumaea ise bir Suriye eyaletidir. Şam, Idumaealıların başkentidir ve Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdüğü arazide İbrahim'in hizmetkârı Eliazar'ın inşa ettiği şehirdir. Şam'da bir zamanlar Esav, Seir ve Edom yaşamışlar ve sonrasında tüm bu topraklara İdumaea denmiştir. Bu bölgenin Mübarek Eyüb'ün geldiği kısmı Huş olarak ve Sueta Baldach'ın geldiği kısmı da Sueta olarak adlandırılmaktadır. Aynı eyalette, Temanlı Elefat'ın geldiği Teman şehri de bulunmaktadır. Ayrıca Naamathlı Zofar'ın geldiği Naaman şehri de bu eyalettedir. Arfat ve Amat ve Sefarnaim Şam'a bağlı şehirlerdir. Yakup'un sonrasında Mezopotamya'dan dönüşünde adını Yakup'tan İsrail'e değiştiren bir melek ile gürleştiği İdumaealılar diyarında, Ürdün'den iki mil uzakta Yabbok çayı akmaktadır. İdumaea'da, Şam üzerinde Seir Dağı yükselir. Şam'dan iki mil ileride, Mesih'in Saul'u devirdiği ve Pavlus'u dirilttiği, düşmanı dost ve ona zulmeden gerçeği öğreten kişiye dönüştürdüğü yere varılır. Lübnan dağlarının eteklerinde Şam nehirleri Farfar ve

---

¹³¹ Seforis, Yahudi dini akademilerinin temeli atılmıştır. "Filistin Akademisi oluşturulmuştur. Bkz: İsmail Naci Zeyrek, *Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 208.

¹³² Markos 5:22-43.

¹³³ Yaratılış 32:22-32; Yaratılış 32:22-29.

¹³⁴ Tekvîn 14:6.

¹³⁵ Krallar 5:7-12.

Abana doğar. Bu nehirlerden Abana, Arkas ovası boyunca akar ve Akdeniz'e dökülür. Kutsanmış Eustachius, karısını ve oğullarını kaybettikten sonra bu bölgelerde inzivaya çekilmişti. Farfar nehri ise Suriye üzerinden Antakya'ya kadar uzanır, şehrin duvarlarının altından akarak şehirden on mil uzakta, Aziz Simeon limanı olarak da adlandırılan Solim limanından Akdeniz'e dökülür. Aziz Petrus ilk kez papalık unvanını elde ettiği bu şehir halen bir patriklik makamıdır.

3.50. Fenike-Metropol-Antik Misis Kenti-Antakya-Trablus veya Tarsus-Gibelet-Beyrut-Oradaki Harika Görüntü

Lübnan, Fenike'yi Idumaea'dan ayırır. Sur kenti, Fenike eyaletinin başkentidir ve bölge sakinlerinin anlattığına göre, Suriyeliler Mesih deniz kıyısında yürürken onu kabul etmeyi reddetmişler, ancak kendisi, Yahudilerin kaybolan koyunlarını kurtarmak için gönderilmediğini söylemişti. Suriye'de, Filistin ve Yahudiye eyaletinde bulunan ve Hristiyanların egemenliğine tabi olan deniz kenarındaki büyük surlarla çevrili şehirler şunlardır: Misis, Antakya ile modernler tarafından Tarsus olarak adlandırılan ve aynı zamanda Gibelet adı verilen çok güçlü kaleyi içeren Trablus şehri Koile-Suriye¹³⁶ eyaletine bağlı şehirlerdir. Devamında, güneye doğru, deniz kıyısında modernlerin Baruth adını verdiği, zengin ve güçlü aynı zamanda büyük ve kalabalık bir şehir olan Beyrut yer alır. Burada, Mesih'in çarmıhının düşmanları olan Yahudiler, bir zamanlar O'na hakaret etmek amacıyla O'nun bir suretini çarmıha germişlerdi. Atalarının çarmıhta Mesih'e yaptıklarını öğrendikleri tüm utanç verici işleri yaptıktan sonra, heykelin yan tarafını bir mızrakla deldiler ve kan ve su aktığında, Mesih çarmıhta asılı kaldığında olduğu gibi, günaha günah eklediler, teknelerde yakalandılar. Tanrı'yı kandırmaya cesaret etmişlerdi ancak her şeye Kadir Tanrı onların kötülüklerini iyiye çevirmişti, çünkü eğer İlahi faziletin etkileri olmasaydı, O'ndan nefret etmek için daha fazla nedenleri olacaktı. Sakatların uzuvlarını da aynı kanla meshettiler ve bu kutsal sıvıyla meshedilenlerin hemen sağlıklarına kavuştuklarını gördüler, Hristiyan inancını tebliğ etmek için boyunlarını eğdiler. Bu figür günümüze değin bir papanın katedral kilisesi olarak anılan şehrin kilisesinde kutsal bir emanet olarak muhafaza edilmiştir.

---

¹³⁶ Aramice'den türetilmiş "Tüm Suriye" anlamına gelmektedir. Bkz: Abdülhamid Zurnacı, *Hellenistik ve Roma Kültürünün Suriye'nin Kuzey ve Orta Bölgesi'ndeki Kutsal Alanlarla Olan Etkileşimi*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 33.

3.51. Sidon-Sarepta¹³⁷-Sur-Skandalyum Kalesi-Imbertus Kalesi-Ptolemais ve Deniz Kıyısındaki Diğer Şehirler

Beyrut'tan on altı mil uzaklıkta, Afrika'da Kartaca'yı kuran Dido'nun geldiği asil bir şehir olan Sidon bulunur. Sidon'dan altı mil uzaklıkta, Saydalıların Sarepta'sı olarak da adlandırılan Sarfan şehri yer alır. Burası dul kadının peygamber İlyas'ı beslediği ve yine aynı peygamber aracılığıyla Tanrı'nın dul kadının oğlunu, yani Yunus Peygamberi öldükten sonra dirilttiği yerdir. Sarfan'dan sekiz mil uzakta, modernlerin Sur adını verdiği, deniz kıyısında bulunan ve kuleleri ve surları bakımından diğer tüm şehirleri geride bırakan Tire şehri bulunmaktadır.

Bu şehir dörtgen şekindedir ve bir ada görünümü sunar. Neredeyse üç tarafı denizle çevrilidir; dördüncüsü hendekler, hisar-peçeler, kuleler, duvarlar, siperler ve boşluklarla çok güçlü bir şekilde tahkim edilmiştir. Her iki tarafında kuleleri olan dörtlü kapılarla korunan sadece iki girişi vardır. Akka gibi, çifte limana sahip olması dikkat çekicidir. İç limanda şehrin gemileri, dış limanda ise yabancıların gemileri demirlemiştir. İki liman arasında, büyük taş kütlelerinden yapılmış, demirden büyük bir zincir sahip bir kapı vasıtasıyla (ikisi arasında) denize doğru çıkıntı yapan iki kule mevcuttur. Bu kapı açık olduğunda girişi veya çıkışı mümkün hale gelir ancak kapının kapalı olması giriş veya çıkışı imkânsız kılmaktadır. Bu şehir, bir piskoposluk makamı olarak onurlandırılmaktadır. Buradan dört mil ötede Skandalyum adında bir kale bulunmaktadır ve bu kalenin üzerinden yükselen sular aşağı doğru inerek o yerdeki denize doğru akar. Buradan üç mil ötede, modernler tarafından Imbertus Kalesi olarak adlandırılan büyük bir köy bulunmaktadır. Dört mil daha ileride Akka yani Ptolemais ve üç mil daha ötede ise Eski ve Yeni Hayfa gelir. On altı mil daha ileride, bitişiğindeki limanla birlikte Kral Herod tarafından görkemli bir şekilde inşa edilen Filistin Sezeryası yer alır. Ayrıca on dört mil daha ileride, güneydeki fırtınalarda nakliye için tehlikeli olan bir limana sahip Hayfa veya Yafis karşımıza çıkarken, Bunların ötesinde, sırasıyla, Gazze veya Gazara ve çok güçlü Aşkelon Kalesi bulunmaktadır ve bunların hepsi daha önce tanımlanmıştır. Bütün bu şehirler deniz kıyısındadır ve hepsi büyük ve surlarla çevrilidir. Efendimiz İsa Mesih'in bedensel olarak görüldüğü, bizim için bir hizmetkârın şekillendiği kutsal yerleri kısmen kendi gördüklerimizden, kısmen de diğer insanların doğru anlatımlarından duyduklarımızdan bizzat derleyerek tasvir ettik.

---

¹³⁷ Krallar 17:8-24.

Bunu okuyan veya duyanların zihinlerinin, anlatılan yerler hakkındaki edindikleri bilgiler sayesinde O'nu sevmesini umut ediyoruz.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Orta Çağ Avrupası'nda inanç, mekan ve kimlik algısının biçimlenmesinde önemli bir referans noktası teşkil eden Kutsal Topraklar, özellikle Kudüs, Hristiyan hac geleneğinde manevî açıdan merkezi bir konumda yer almaktadır. Theoderich'in "Libellus de Locis Sanctis" adlı eseri, bu coğrafyanın XII. yüzyılda bir Hristiyan din adamının gözünden nasıl tahayyül edildiğini ve nasıl tecrübe edildiğini yansıtan metinlerden biridir. Tez kapsamında gerçekleştirilen çeviri ve değerlendirme çalışması, bir metnin dilimize kazandırılması değil, aynı zamanda bir dönemin düşünce yapısının, mekan tasavvurunun ve dini algısını çözümlenmeye yönelik bir çaba olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda eser, içerik ve üslup bakımından kapsamlı bir şekilde analiz edilmiş, çeviri sürecinde metne bağlılık ve içeriğine uygun açık bir dille aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, tek yönlü bir seyahatname olmanın ötesinde, dönemin tarihî, coğrafi ve teolojik algısını gözlemlerle temellendiren çok boyutlu bir yapı sunmaktadır. Özellikle Kudüs ve çevresindeki kutsal mekanların betimlenmesinde detaylara verilen önem, yazarın, mimariyî, topografyayı ve dinî sembolleri dikkatle gözlemleyen bir gözlemci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eserin, dini duygularla kaleme alınmış bir metin değil, tarihsel coğrafya ve Orta Çağ Hristiyan dünyası açısından da değerli bir kaynak niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

Tezin ikinci bölümde yapılan ayrıntılı çeviri çalışmasında görüldüğü üzere, Theoderich'in hac deneyimi salt bir manevî yolculuk olmaktan öte, bir medeniyet algısının taşıyıcısıdır. Eserde yer verilen yapılar, kiliseler, manastırlar, şapeller ve mezarlar birer fiziki unsur olarak değil, Hristiyan inancının mekanla ilişkilendirilerek simgesel anlamlar kazanmaktadır. Theoderich'in, Kudüs'teki kiliseleri Almanya'daki benzer yapılarla kıyaslaması, onun kültürel aidiyetinin mekansal bir aktarımına da imkan vermektedir. Bu açıdan, eserin sadece Kutsal Topraklar'a dair değil, dönemin Avrupa zihniyetinin mimari ve kutsal olanı anlama biçimi hakkında da bilgiler sunduğunu göstermektedir.

Theoderich'in Kudüs'e ve çevresine dair anlatımının dikkat çeken bir diğer yönü ise, Müslümanlar ve Doğu Hristiyanları hakkındaki gözlemleridir. Hac merkezli bir metinde "öteki" inanç mensuplarına dair gözlemler yer alması, Orta Çağ Hristiyan yazımında nadir rastlanan bir durumdur. Her ne kadar bu gözlemler, Hristiyan bakış

açısının süzgecinden geçmiş olsa da, metin aracılığıyla dönemin farklı inançların bir aradılığı ve gündelik yaşamına dair ipuçları edinmek mümkün olmuştur. Bu durum, metnin yalnızca Hristiyan teolojisi açısından değil, aynı zamanda dinler tarihi ve sosyal antropoloji açısından da değerli bir içerik sunduğunu göstermektedir.

Eserdeki dikkat çekici bir diğer unsur, kutsal mekanların fiziksel tasvirleriyle birlikte onlara atfedilen metafizik anlamların da detaylı şekilde aktarılmasıdır. Theoderich'in kullandığı mecazlar, alıntılar ve ayetlerle bezenmiş anlatım biçimi, onun teolojik eğitimi ve kutsal metinlere olan hakimiyetini ortaya koyarken, hacıların söz konusu mekanlara yönelik saygı ve bağlılığını ifade etme noktasında güçlü bir araç olarak işlev görmektedir. Özellikle Kutsal Kabir Kilisesi, Calvary Tepesi, Getsemani Bahçesi gibi merkezlerin anlatımında görülen ayrıntılı izlenimleri, yazarın hac yolculuğunu sıradan bir ziyaret olmaktan çıkararak bir inanç tecrübesine dönüştürdüğünü göstermektedir.

Çalışmamızın çeviri sürecinde izlenen yöntemlerden biri, çeviri sürecinin tüm aşamalarının ayrıntılı bir biçimde ortaya konmasıdır. Metin, Orta Çağ Latincesi yerine modern İngilizce çevirisi temel alınarak dilimize aktarılmıştır. Çeviri sırasında anlam bütünlüğünü korumaya ve metni tarihsel bağlamından uzaklaştırmamaya özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda, hem metnin özgün içeriğine sadık kalmak hem de günümüz okuyucu tarafından açık biçimde anlaşılabilir bir dil oluşturmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda karşılaşılan terminolojik zorluklar, eşanlamlı kavramlar, kültürel referanslar ve coğrafi adlandırmalar metin içindeki bağlamlar dikkate alınarak yorumlanmış, yorumla çeviri arasında dengeli bir yöntem benimsenmiştir. Özellikle bazı kutsal mekanların bugünkü karşılıklarının net olmaması, çeviride tarihsel bağlamın korunmasını daha da önemli hale getirmiştir. Bu noktada haritalardan, sözlüklerden ve modern dönem kaynaklarla desteklenmiştir.

Ele alınan eser, Orta Çağ'da kutsal mekanların yalnızca dinî yönleriyle değil, aynı zamanda siyasî, ticarî ve sosyal bağlamlarıyla da önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Özellikle Kudüs'ün surları, kapıları, sokakları su sistemlerine dair verdiği detaylı bilgiler, şehrin sadece bir ibadet mekanı değil, aynı zamanda yaşayan bir kent olduğunun altını çizmektedir. Bu durum eserin klasik bir hac rehberinden çok daha fazlası olduğunu, bir dönem panoraması sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle eser, şehir tarihi ve mekana bağlı toplumsal hafızadaki yeri açısından önemli bir kaynak işlevi görmektedir.

Eser bağlamında ayrıca önem taşıyan bir diğer unsur, Hristiyan hac anlayışının kolektif bir hafıza üzerinden ve kişisel deneyimlerin ağırlığıyla inşa edilmesidir. Eserde yer alan anlatılar, farklı türde bilgi kaynaklarının bir arada kullanıldığını göstermektedir. Theoderich, bizzat ziyaret ettiği mekanlara dair ayrıntılı betimlemelerde bulunmuştur. Ancak metin içerisinde yer alan bazı bölümlerde, doğrudan gözleme değil, halk arasında anlatılan rivayetlere, sözlü geleneklere dayalı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu durum, metni tarihsel gerçeklere dayanan bir belge olmaktan çıkarıp, ayrıca dönemin düşünce biçimlerini, anlatı geleneğini ve bilgiye yaklaşım tarzını yansıtan bir kaynak haline getirmektedir.

Sonuç olarak bu tez çalışması, XII. yüzyılda kaleme alınmış bir hac anlatısı olan “*Libellus de Locis Sanctis*” adlı eser Latince'den Türkçeye aktarılmıştır. Metni, tarihsel, teolojik ve coğrafi bağlamlarıyla değerlendirerek, dönemin zihniyet dünyasını anlamaya katkıda bulunmuştur. Theoderich'in hac tecrübesi ve gözlemleri, yalnızca bir din adamının yolculuğu olarak değil, aynı zamanda Orta Çağ Hristiyanlığının kutsala, mekana ve ötekine bakışını anlamaya yönelik bir yol gösterici metin olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, ilerleyen dönemlerde Orta Çağ hac anlatılarının karşılaştırmaları analizlerine, Kutsal Topraklar'daki mekan-metin ilişkileri ya da Latince kaynakların Türkçeye kazandırılmasına yönelik yeni akademik araştırmalara zemin oluşturabilecek niteliktedir. Theoderich'in gözlemlerini ve anlatım tarzını anlamaya yönelik çaba, günümüz okurunu Orta Çağ hac yolcusunun iç dünyasına taşımakla kalmayıp; geçmişe ait mekanların bugün hala nasıl kutsal, tarihî ve politik anlamlar yüklediğini de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, geçmiş ve günümüz arasındaki kutsallık ve mekanın önemini korumasını ortaya koymaktadır.

5. KAYNAKLAR

Ana Kaynak

Theoderich. *Theoderich's Description of the Holy Places* (circa 1172 A.D.), (İng. çev. Aubrey Stewart), London Palestine Pilgrims Text Society, 1891.

Araştırma Eserleri

Açıl, Okan, "Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası", *Filistin Araştırmalar Dergisi*, C.X, 2021, s. 22-37.

-----, "Büyük Herod'un Mirası Meselesi", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, C.V, 2019, s.15-32.

Altan, Ebru, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Belleten*, C.LXVI, S. 245, 2002, s. 87- 94.

-----, "Nur al-Din Mahmud b. Zengi (1146-1174): One of The Porominent Leaders of The Sturggle Against The Crusaders", *Tarih Dergisi*, S. 9, İstanbul 2014, s. 57-78.

Arsal, Serap Yüzgüller, *Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s. 101.

Baş, Mustafa, "Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, 2013, s. 165-179.

Bilge, Mustafa L., "Gazze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1996, s. 534-536.

-----, "Halil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997, s. 305 – 307.

-----, "Hayfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 1986, s. 330 – 333.

Buhl, F., "Akkâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: MEB, 1978, s. 250 – 251.

-----, "Hayfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul: MEB, 1987, s. 250 - 251.

- Bulst M. - Bulst T., *Theodericus: Libellus de locis sanctis*, (Editiones Heidelbergenses; 18), Heidelberg 1976.
- Ceren, Y. Emre, *Provincia Iudaea'da Yahudi İsyancıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2019, s. 114.
- Çelik, Mehmet, "Süryanîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 175 – 178.
- Çoban, Bekir Zakir, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, S. 75, 2008, s. 57-69.
- Davies, Murray James, "Saint Longinus at the Cross – Veteran's Story", *Journal of Military and Veterans Health*, C. XXXII, S.1.
- Demir, Muzaffer; Özer, Ebru, "Titus Flavius Josephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihciliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, S. 75, 2020, s. 239 - 255.
- Demirkent, Işın, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 210 - 215.
- Dursun, Davut, "Beyrut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, s. 81-84.
- Dolbeau, François, "Theodericus, De Locis Sanctis, Un Second Manuscrit, provenant de Sainte – Barbe de Cologne", *Analecta Bollandiana*, S. 103, 1985, s. 113-114.
- Efendiler, R. Erdi, "Dominikan Rahibi Vincent De Beauvais'in Türk Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2, s. 499.
- Emoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ahmet Deniz Altın baş. (çev.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Elisseeff, Nikita, "Nûr al- Dîn Mahmûd b. Zankî", *The Encyclopedia of İslam*, C. VIII, Leiden1995, s.127-133.
- Eroğlu, Engin, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *History Studies International Journal of History*, C. VIII, S. 1, 2016, s. 37 – 47.

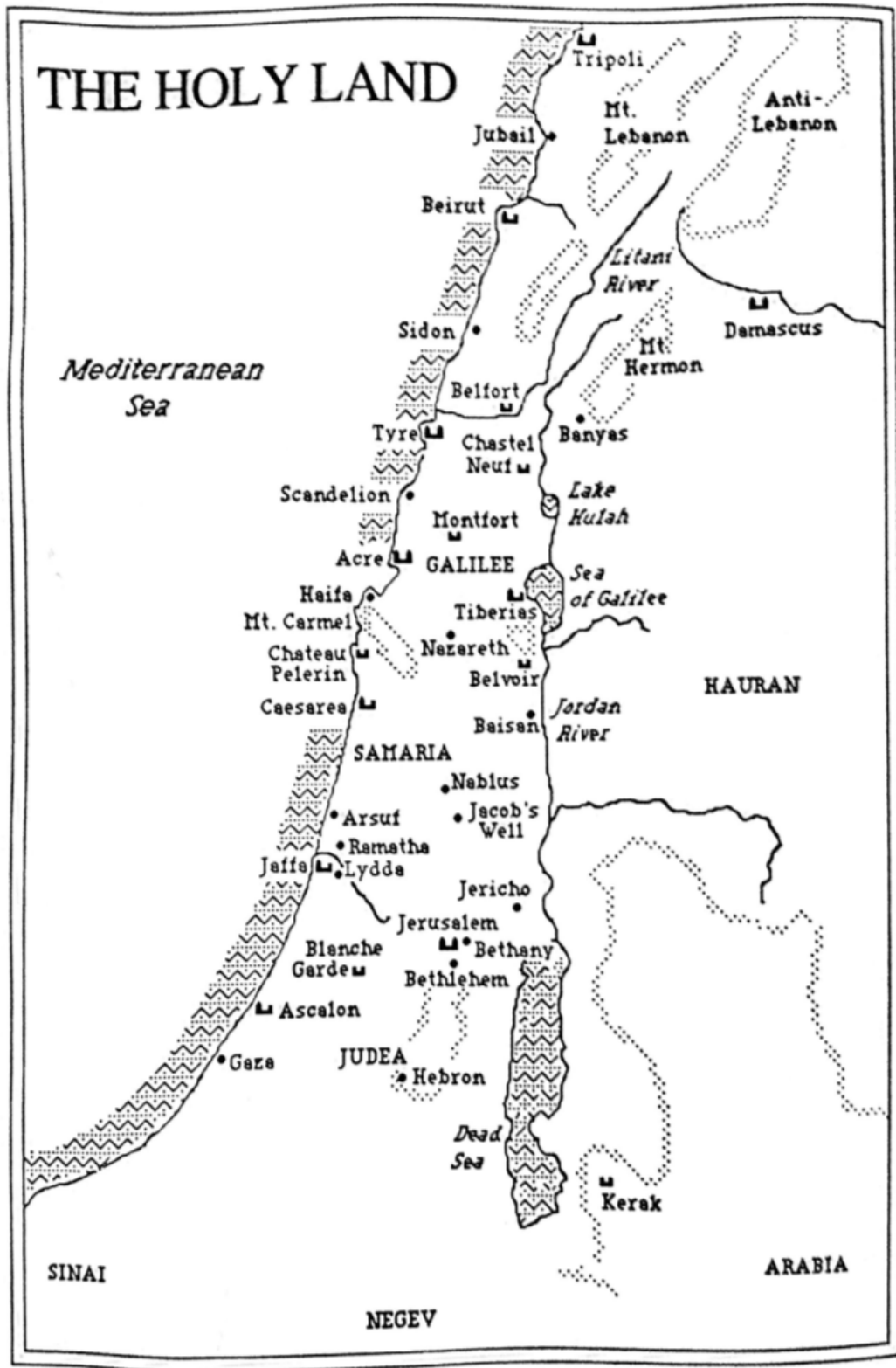
- Fayda, Mustafa, “Askalân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, s. 487- 488.
- Fidan, Maksude Kurt, “Hristiyan Kutsal Metinlerinde Tartışmalı Bir Figür: Mecdelli Meryem”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, s. 161-190.
- Grabois, Aryeh, “Haifa”, *The Crusades an Encyclopedia*, C. II, Oxford 2006, s. 553 - 554.
- Gusto, Ronald M., *Theoderich: Guide To The Holy Land*, New York, İtalica Press 1986.
- Güngör, Muhammed, “Hıristiyanlıkta Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, C. XIV , 2020, s. 162.
- Harman, Ömer Faruk, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1993, s. 227-233.
- , “Dânyâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 480 - 481.
- , “Dağ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 247.
- , “Hârûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 254 - 256.
- Honigmann, Ems, “Yafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, 1986, s. 330 – 333.
- Huygens, Robert B.C., *Peregrinationes Tres: Saewulf Iohannes Wirziburgensis, Theoderich*, Belçika, Brepols 1994.
- Işık, Vildan, “Barok Resimde İsa’nın Havarilerinin Martirdom Sahneleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXX, S. 2, 2021, s. 1147 - 1189.
- James, Berkley, “The Maccabees: A History of the Jewish Revolt”, 1. Baskı, New York, HarperOne, 2006.
- Jacoby, David, “Acre”, *The Crusades an Encyclopedia*, C. 1, Oxford 2006, s. 9 - 11.

- Jones, Timothy S., “Theoderich (fl. 1170)”, *Trade Travel and Exploration in the Middle Ages; An Encyclopedia*, ed. John Block Friedman – Kristen Mossier Figg London, Routledge 2000, s. 598.
- Kallek, Cengiz, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 206 - 208.
- Katar, Mehmet, “Paskalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 181 - 182.
- Koç, Bekir, “Kıptîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV, Ankara 2022, s. 423 - 425.
- Kök, Bahattin, “Nüreddin Zengî Mahmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: TDV Yay., 2007, s. 259 - 133.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Kores Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2, 2006, s. 417 - 436.
- Kitab-ı Mukaddes
- Mert, Rabia, “Müslümanlara ve Yahudilere Göre Kudüs'te Ölmek”, *İlmî, Kültürel ve Sosyal Hayatta Kudüs*, ed. Harun Dünder Karahan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2023, s. 247- 268.
- Parsons, Nicholas T., *Worth the Detour; A History of the Guidebook*, The History Press 2007.
- Pringle, Denys, “Montreal”, *The Crusaders an Encyclopedia*, C.3, Oxford 2006, s. 853.
- Pontus, Hellström, “Labranunda (Labranda) Kutsal Alanında Hekatomnid Gücün Sergilenmesi”, (Hüseyin Üreten çev.), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XLV, S. 2, 2005, s. 59-70.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, Fikret Işıtan (çev.), Ankara: TTK.
- Sandoli, S. de, *Itinera Hierosolymitana Cruce Signatorum (saec. XII – XII)*, 2 (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior, 24/2), Jerusalem 1980.
- Salihoğlu, Mahmut, “Sâmiriler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 2009, s. 79 - 81.

- Smith, Margaret, “Kadınlar Arasında Asketizm ve Manastır Hayatı”, (Halil Temiztürk çev.), *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 2, s. 222- 223
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Haç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 522-524.
- Tekin, Murat, “Dünya Tarihinde İlk Şehir ve Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 2, 2017, s. 17- 30.
- Tilki, Güneş, *Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Kuruluşu (1191 – 1205)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 67.
- Tobler, Titus, Theoderich, *Libellus de locis Sanctis* editus circa A.D. 1172, St. Gallen u.a. 1895.
- Tomar, Cengiz, “Taberiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 323 - 324.
- Tyrensis, Willermus, *Haçlı Kroniği (1143 – 1163)*, Engin Ayan (çev.), Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009.
- Yazgı, Aytun, “Flavius Hanedanı'nın (MS. 69-96) Anadolu Eyalet Yönetimi ve Ekonomi Politikası, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.23, 2017, s. 165 - 181.
- Yıldız, Ayşe, “Klasik Türk Şiirindeki “Taş Yasdanmak” Deyiminden Hz. Yakup'un Beytel'ine”, *Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 2018, s. 244 - 263.
- Zettersteen, Karl V., “Nûre-ed-Din”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul: MEB, 1964, s. 358-361.
- Zeyrek, İsmail Naci, *Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 208.

Zurnacı, Abdülhamid, *Hellenistik ve Roma Kùltürünün Suriye'nin Kuzey ve Orta Bölgesi'ndeki Kutsal Alanlarla Olan Etkileşimi*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 33

Harita 2: Ronald M. Gusto, Theoderich, s. 96.